

ПУ «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА»

ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГУЛЕВЕЦЬ Ольга Віталіївна

Прим. № ____

УДК 342.951

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Гулевець

Науковий керівник:

Нашинець-Наумова Анфіса Юріївна,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Гулевець О. В. Адміністративно-правове забезпечення суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». – Київ, 2021.

Дисертацію присвячено розв'язанню теоретичних і практичних проблем адміністративно-правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. Досліджено сутність понять «сільськогосподарська дорадча діяльність», «сільськогосподарська дорадча служба», «правовий статус суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності». Розроблено й обґрунтовано логічно взаємозалежні теоретичні і практичні висновки та рекомендації щодо особливостей правового регулювання і функціонування суб'єктів дорадчої діяльності, зокрема, з урахуванням досвіду відповідної інформаційно-консультаційної діяльності як в Україні, так і в інших країнах.

У роботі проаналізовано наявний стан адміністративно-правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні; розкрито правову природу сільськогосподарської дорадчої діяльності як особливого виду консалтингової діяльності; наведено систематизацію видів, форм і методів здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності; здійснено ретроспективний огляд становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності та її правового забезпечення в Україні; досліджено особливості правового статусу дорадчої служби, дорадників та експертів-дорадників як суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності; визначено особливості становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності та її правового забезпечення в

низці розвинених країн світу; виокремлено ключові проблеми правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні; окреслено перспективні напрями оптимізації правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні; сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання та забезпечення ефективності реалізації повноважень суб'єктами дорадчої діяльності у агропромисловій сфері економіки України.

У Розділі 1 «Адміністративно-правові засади здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні», який вміщує два підрозділи, розкрито особливості правової природи сільськогосподарської дорадчої діяльності, запропоновано класифікацію видів, форм та методів її здійснення.

З'ясовано, що у вітчизняному науковому середовищі поширено широкий та вузький підходи до тлумачення правової природи сільськогосподарської дорадчої діяльності. Відповідно до широкого підходу сільськогосподарська дорадча діяльність являє собою сукупність усіх можливих дій і заходів, спрямованих на підвищення ефективності вітчизняного сільського господарства та якості життя сільського населення. У вузькому розумінні сільськогосподарська дорадча діяльність є аграрним консалтингом, що здійснюється дорадниками або експертами-дорадниками, які входять або не входять до складу сільськогосподарських дорадчих служб. При цьому наявне у чинному законодавстві розуміння сільськогосподарської дорадчої діяльності включає в себе як аграрний консалтинг, так й інші дії, спрямовані на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства.

Окрім того, в межах розділу наведено систематизацію дорадчих послуг за галузями їх застосування (тваринництво; рослинництво; економіка праці; маркетинг; оптимізація оподаткування; правовий захист; дотримання стандартів якості продукції; дотримання екологічних стандартів); за видами споживачів (дорадчі послуги, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам; органам місцевого самоврядування; сільському населенню); джерелами фінансування (Державний бюджет; місцеві бюджети; кошти суб'єктів господарювання; міжнародні та вітчизняні гранти, міжнародна технічна допомога, благодійні внески фізичних та юридичних осіб; інші джерела, які не заборонено законом).

В межах Розділу 2 «Організаційно-правовий статус і роль дорадчої діяльності в Україні: ретроспектива та сучасність», який вміщує три підрозділи, проведено дослідження ретроспективи та сучасного стану сільськогосподарської дорадчої діяльності. Окрему увагу зосереджено на особливостях правового статусу суб'єктів дорадчої діяльності: дорадників, експертів-дорадників та дорадчих служб.

У процесі дослідження ретроспективи сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні авторка тяжіє до широко підходу, відповідно до якого ця діяльність на українських землях розпочалася з XVIII–XIX ст. Натомість останні 30 років, що тривають від моменту здобуття Україною незалежності, запропоновано розглядати як два різних періоди – до і після прийняття Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» (у 2004 році).

Окреслено особливості набуття статусу та порядку притягнення до відповідальності дорадників, експертів-дорадників і дорадчих служб. З'ясовано, що підстави призупинення чи припинення діяльності дорадчої служби є помірними і обґрунтованими, тоді як порядок зупинення дії та порядок анулювання кваліфікаційного свідоцтва дорадника та експерта-

дорадника є дещо упередженими, що обумовлює потребу внесення змін до регуляторних нормативно-правових актів.

Розділ 3 «Правове забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності: сьогодення та майбутнє», що включає в себе три підрозділи, присвячено аналізу сучасних проблем правового регулювання вітчизняної дорадчої діяльності та перспектив їх вирішення, з урахуванням досвіду розвинених країн світу.

Значну увагу присвячено дослідженню особливостей розвитку та правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в розвинених країнах світу.

Обґрунтовано необхідність оптимізувати механізм фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні у такий спосіб: 1) з метою забезпечення потреби сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення у дорадчих послугах, стимулювати збільшення кількості суб'єктів дорадчої діяльності, шляхом спрямування частини коштів (передбачених ст. 8 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», але не освоєних наявними суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності у поточному році) на навчання дорадників та експертів-дорадників у наступному році; 2) з метою приведення вартості соціально спрямованих дорадчих послуг до реалій сьогодення, встановити залежність мінімальної вартості таких послуг від рівня мінімальної заробітної плати, закладеної у Державному бюджеті України на поточний рік; 3) з метою зниження корупційних ризиків, змінити порядок розрахунку вартості такої соціально спрямованої дорадчої послуги, як «інформаційні видання: буклети, інформаційні листки, брошури», здійснивши перехід від оцінювання за кількістю до оцінювання за обсягом

В цілому, дослідження вперше доводить доцільність розширення кола суб'єктів господарювання, на базі яких може бути створена

сільськогосподарська дорадча служба, шляхом включення до їх переліку інших вищих навчальних закладів, а не лише аграрних; наголошено на необхідності внесення змін до порядку притягнення суб'єктів дорадчої діяльності до відповідальності та деталізовано пропозицію щодо внесення відповідних змін до Положення про кваліфікаційний сертифікат радника з питань сільського господарства та сільськогосподарського експерта.

У межах роботи удосконалено: зміст ряду визначень, що стосуються предмета дослідження, таких як «сільськогосподарська дорадча діяльність», «сільськогосподарська дорадча служба», «соціально орієнтовані дорадчі послуги»; наявні у вітчизняній науці підходи щодо наближення зарубіжного досвіду функціонування та правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності (на прикладі таких країн, як Франція, Німеччина, Польща, Великобританія, США).

Подальший розвиток отримали підходи до періодизації історії правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні (в рамках чого запропоновано виділити чотири періоди, зумовлені історією вітчизняного агропромислового комплексу загалом та дорадчої діяльності зокрема), а також ідеї для активізації дистанційних консультативних інструментів, таких як консультування, з використанням платформ Zoom, Viber, Google Meet, Skype, що особливо важливо в сучасному суспільному середовищі.

Ключові слова: сільськогосподарська дорадча діяльність, адміністративно-правове забезпечення, сільськогосподарська дорадча служба, сільськогосподарський дорадник, сільськогосподарський експерт-дорадник, соціально спрямовані дорадчі послуги, інформаційно-консультаційні послуги.

SUMMARY

Gulevets O. V. Administrative and legal support of subjects of agricultural advisory activities in Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation for obtaining the academic degree of candidate of legal sciences in specialty 12.00.07 – administrative law and process; financial law; information law. – PJSC "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management". – Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to theoretical and practical problems of administrative and legal support of agricultural advisory activity in Ukraine. The essence of the concepts "agricultural advisory activity", "agricultural advisory service", "legal status of subjects of agricultural advisory activity" has been investigated. Logically interrelated theoretical and practical conclusions and recommendations on the characteristics and functioning of the subjects of advisory activity have been developed and substantiated, including taking into account the practice and experience of the relevant information and consulting activities both in Ukraine and in other countries.

Among other things, the paper analyzes the state of administrative and legal support for agricultural advisory activities in Ukraine; disclosed the legal nature of agricultural advisory activities as a special type of consulting activities; the systematization of types, forms and methods of agricultural advisory activities is given; a retrospective review of the development of agricultural advisory activities and its legal support in Ukraine was carried out; the features of the legal status of the advisory service, advisers and expert advisers as subjects of agricultural advisory activities have been investigated; the features of the formation and development of agricultural advisory activity and its legal support in a number of developed countries of the world have been determined; highlighted the key problems of legal regulation of agricultural advisory activities in Ukraine; identified promising directions for optimizing the

legal support of agricultural advisory activities in Ukraine; proposals were formulated to improve legal regulation and ensure the effectiveness of the exercise of powers by the subjects of advisory activities in the agro-industrial sphere of the Ukrainian economy.

Section 1 "Administrative and legal principles of agricultural advisory activities in Ukraine", which contains two subsection, reveals the features of the legal nature of agricultural advisory activities, offers a classification of types, forms and methods of its implementation.

It was found that in the domestic scientific community there are wide and narrow approaches to the interpretation of the legal nature of agricultural advisory activities. According to a broad approach, agricultural advisory activities are a set of all possible actions and measures aimed at improving the efficiency of domestic agriculture and the quality of life of the rural population. In a narrow sense, agricultural advisory activities are agricultural consulting performed by advisors or expert advisors who are or are not part of agricultural advisory services. At the same time, the current understanding of agricultural advisory activities includes both agricultural consulting and other actions aimed at meeting the needs of personal farms and farms, companies, other agricultural enterprises of all forms of ownership and management, as well as the rural population in increasing level of knowledge and improvement of practical skills of profitable management.

In addition, the section provides a systematization of advisory services by area of application (livestock; crop production; labor economics; marketing; tax optimization; legal protection; compliance with product quality standards; compliance with environmental standards); by types of consumers (advisory services provided to agricultural producers; local governments; rural population); by the sources of funding (State budget; local budgets; funds of economic entities; international and domestic grants, international technical

assistance, charitable contributions of individuals and legal entities; other sources not prohibited by law).

Within the framework of Section 2 "Organizational and legal status and role of advisory activities in Ukraine: retrospective and modernity", which contains three subsections, a study of retrospectives and the current state of agricultural advisory activities. Particular attention is paid to the peculiarities of the legal status of the subjects of advisory activities: advisers, expert advisers and advisory services.

In the process of studying the retrospective of agricultural advisory activities in Ukraine, the author tends to a broad approach, according to which these activities in the Ukrainian lands began in the XVIII-XIX centuries. At the same time, the last 30 years since Ukraine's independence have been proposed as two different periods, before and after the adoption of the Law of Ukraine on Agricultural Advisory Activities (2004).

The peculiarities of acquiring the status and procedure for prosecuting by advisers, expert advisers and advisory services are outlined. It was found that the grounds for suspension or termination of the advisory service are moderate and reasonable, while the procedure for suspension and revocation of the qualification certificate of advisor and expert advisor are somewhat biased, which necessitates changes in regulatory regulations.

Chapter 3 "Legal support of agricultural advisory activities: present and future", which includes three sections, is devoted to the analysis of current problems of legal regulation of domestic advisory activities and prospects for their solution, taking into account the experience of developed countries.

Considerable attention is paid to the study of the peculiarities of development and legal regulation of agricultural advisory activities in developed countries.

The need to optimize the financing mechanism for agricultural advisory activities in Ukraine was substantiated as follows: 1) in order to meet the needs

of agricultural producers and the rural population in advisory services, to stimulate an increase in the number of subjects of advisory activities by sending part of the funds (that was provided for by Article 8 of the Law of Ukraine "On agricultural advisory activities", but not mastered by the existing subjects of agricultural advisory activities in the current year) for the training of advisers and expert advisors in the next year; 2) in order to bring the cost of socially oriented advisory services to reality, establish the dependence of the minimum cost of such services on the level of the minimum wage laid down in the State Budget of Ukraine for the past year; 3) in order to reduce corruption risks, change the procedure for calculating the cost of such a socially oriented advisory service as "information publications: booklets, information sheets, brochures", by moving from an assessment by quantity to an assessment by volume.

In general, the study proves for the first time the expediency of expanding the range of economic entities on the basis of which an agricultural advisory service can be established, by including in their list other institutions of higher education, but not just agricultural; it was stressed the need to amend the procedure for bringing the subjects of advisory activities to justice and detailed the proposal to make appropriate changes to the Regulations on the qualification certificate of agricultural advisor and agricultural expert advisor.

It was improved: content of a number of definitions related to the subject of research, such as "agricultural advisory activities", "agricultural advisory service", "socially oriented advisory services"; the approaches for approximate of the foreign experience in the operation and legal support of agricultural advisory activities (for example, countries such as France, Germany, Poland, UK, USA), that was available in domestic science.

Approaches to: periodization of the history of legal regulation of agricultural advisory activities in Ukraine were further developed (it was proposed to distinguish four periods due to the history of the domestic agro-industrial complex in general and advisory activities in particular); ideas for

intensifying remote advisory tools, such as counseling, using the platforms Zoom, Viber, Google Meet, Skype, which is especially important in today's social environment.

Key words: agricultural advisory activity, administrative and legal support, agricultural advisory service, agricultural advisor, agricultural expert advisor, socially oriented advisory services, information and advisory services.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Гулевець О. В. Зарубіжний досвід організації та правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності: минуле і сучасність. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 2. Том 2. С. 119–124.

2. Гулевець О. В. Правовий статус суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності. *Юридична наука*. 2019. № 12. Том 2. С. 65–69.

3. Гулевець О. В. Ретроспектива правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в контексті історії агропромислового комплексу України. *Юридична наука*. 2020. № 5. С. 92–99.

4. Гулевець О. В. Особливості правової природи сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 6. С. 64–71.

5. Гулевець О. В. Роль сільськогосподарської дорадчої служби в агропромисловому комплексі України: особливості правового забезпечення. *Юридична наука*. 2020. № 7. С. 100–103.

6. Гулевець О. В. Правове регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні: найгостріші проблеми сьогодення. *Юридична наука*. 2020. № 8. С. 121–124.

Статті у зарубіжних періодичних наукових виданнях:

7. Гулевець О. Проблеми та перспективи вдосконалення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, крізь призму оптимізації її правового забезпечення. *KELM* (Республіка Польща). 2021. № 6. С. 182–186.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Гулевець О. В. Суб'єкти консультативної діяльності XIX століття, як передвісники сільськогосподарської дорадчої діяльності сьогодення.

Проблемні питання, досягнення та інновації фундаментальних та прикладних досліджень: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 9–10 лютого 2019 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 38–40.

9. Гулевець О. В. Роль сільськогосподарської дорадчої служби у агропромисловому комплексі України: правовий аспект. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 8 жовтня 2020 р.) Київ: «МП Леся», 2020. Ч. 1. С. 28–30.

10. Гулевець О. В. Сучасні проблеми правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні та шляхи їх вирішення. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15 березня 2021 р.). Київ: «МП Леся», 2021. Ч. 1. С. 31–32.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	25
1.1 Поняття та правова природа сільськогосподарської дорадчої діяльності	25
1.2 Види, форми та методи сільськогосподарської дорадчої діяльності: сутність і класифікація	43
Висновки до Розділу 1	68
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС І РОЛЬ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІСТЬ	71
2.1 Ретроспектива сільськогосподарської дорадчої діяльності в контексті історії агропромислового комплексу України	71
2.2 Правовий статус суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності: права, обов'язки та відповідальність	98
2.3 Поняття, правовий статус та роль сільськогосподарської дорадчої служби в агропромисловому комплексі України	113
Висновки до Розділу 2	133
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СЬОГОДЕННЯ ТА МАЙБУТНЄ	137
3.1 Зарубіжний досвід організації та правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності	137
3.2 Особливості правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні	156

3.3 Перспективні напрями вдосконалення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні та оптимізації її правового забезпечення	167
Висновки до Розділу 3	181
ВИСНОВКИ	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ	216

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток аграрної сфери в Україні, що в теорії має супроводжуватися поступовим переходом до нових методів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, вимагає масового впровадження знань та сучасних технологій. І саме цій місії покликана сприяти сільськогосподарська дорадча діяльність, на важливості активного поширення якої десятки років акцентують увагу вітчизняні науковці та практичні працівники агропромислового сектору. Не останню роль дорадча діяльність відіграє і в розвитку сільської місцевості та формуванні підґрунтя для фінансового процвітання територіальних громад. Адже саме дорадча діяльність, на відміну від класичного консалтингу, враховує інтереси мешканців сільської місцевості.

Нині в Україні налічується понад 100 агрохолдингових компаній, 48 тис. фермерських господарств та понад 4 млн. особистих селянських господарств. І якщо великі компанії здатні забезпечити себе послугами фахівців з будь-якого напрямку діяльності, то більшість фермерів та майже всі сільські мешканці потребують доступних консультаційних послуг за такими напрямками, як: агрономія, ветеринарія, біотехнології, економіка, облік і аудит, фінанси, право, маркетинг, реклама, управління персоналом, логістика.

Наразі розвиток вітчизняної дорадчої діяльності (зокрема, поширення мережі дорадчих служб та кількості дорадників) відбувається доволі повільними темпами. Причиною цього є чимало труднощів, обумовлених як загальною ситуацією в країні, станом справ у світовому та національному аграрному секторі, так і низьким рівнем державного фінансування. Але якщо проблема належного фінансування дорадчої діяльності не є чимось особливим, оскільки характерна для більшості галузей у нашій країні, то частина проблем дорадчої діяльності обумовлена

обмеженнями, які закладені в чинному законодавстві України. Такий стан справ та зростання ролі аграрного сектору в економіці України, й обумовлює актуальність дослідження правового забезпечення суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, визначення наявних у цій сфері проблем та пошуку шляхів їх вирішення.

Тематика адміністративно-правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні у вітчизняній науці була досліджена лише фрагментарно. Правовому забезпеченню тих чи інших складових правового регулювання різних галузей вітчизняної економіки, зокрема – сільськогосподарської діяльності та її складових, присвячували свої праці такі вітчизняні правознавці, як: М. І. Ануфрієв, Т. Б. Аріфходжаєва, О. М. Бандурка, О. О. Бандурка, І. Л. Бородін, Н. П. Бортник, К. І. Бриль, В. В. Галунько, В. Л. Грохольський, С. Ф. Демченко, С. В. Діденко, Д. В. Журавльов, В. О. Заросило, М. І. Іншин, О. М. Капля, В. І. Курило, М. Н. Курко, С. О. Лисенко, В. І. Литвиненко, І. О. Личенко, А. А. Манжула, Т. П. Мінка, О. А. Музика-Стефанчук, К. В. Муравйов, А. Ю. Нашинець-Наумова, С. В. Петков, О. Ю. Піддубний, А. М. Подоляка, С. М. Попова, О. П. Світличний, М. І. Смокович, С. Г. Стеценко, Д. О. Терещук, Н. П. Христинченко, В. С. Цимбалюк, О. С. Яра та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обрана тема дослідження належить до пріоритетних у галузі адміністративного права. Напрямок дисертаційного дослідження обрано з урахуванням положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015); Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, (затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.); Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору

економіки на період до 2022 року (схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р); Національної економічної стратегії на період до 2030 року (затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179).

Дисертацію виконано в межах плану науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту публічного права: «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (ДР № 0115U005495).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу наявних наукових підходів та положень чинного законодавства, дослідити адміністративно-правові засади функціонування суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, визначити проблеми, недоліки й прогалини нормативно-правових актів, присвячених регулюванню сільськогосподарської дорадчої діяльності та запропонувати шляхи їх вирішення.

Для реалізації зазначеної мети, необхідно виконати такі *завдання*:

- проаналізувати наявний стан адміністративно-правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні;
- розкрити правову природу сільськогосподарської дорадчої діяльності як особливого виду консалтингової діяльності;
- навести систематизацію видів, форм і методів здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності;
- здійснити ретроспективний огляд становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності та її правового забезпечення в Україні;
- дослідити особливості правового статусу дорадчої служби, дорадників та експертів-дорадників як суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності;

– визначити особливості становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності та її правового забезпечення за кордоном;

– виокремити ключові проблеми правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні;

– окреслити перспективні напрями вдосконалення правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини у сфері сільського господарства в цілому та сільськогосподарського дорадництва зокрема.

Предмет дослідження – адміністративно-правове забезпечення суб’єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складають загальні та спеціальні теоретико-методологічні засоби наукового пізнання суспільних явищ і процесів. Опрацювання обраної теми ґрунтується насамперед на положеннях загальної теорії права, де з урахуванням новітніх досягнень наук адміністративного, господарського, господарсько-процесуального, цивільного, цивільно-процесуального права, досліджуються окремі аспекти обраної тематики. Відповідно до мети і завдань використано раціональну сукупність методів теорії пізнання. За допомогою методів *логіко-семантичного, лексичного та формально-юридичного*, поглиблено понятійно-категоріальний апарат (підрозділи 1.1, 2.2, 2.3). Використання *системно-структурного та системно-функціонального* методів дало змогу дослідити правову природу сільськогосподарської дорадчої діяльності як особливого виду консалтингової діяльності, класифікувати види, форми і методи здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2). *Історико правовий метод* було застосовано в ході дослідження ретроспективи становлення дорадчої діяльності та її правового регулювання в Україні і за кордоном (підрозділи 2.1, 3.1). *Порівняльно-*

правовий метод дозволив узагальнити переваги і недоліки правового регулювання дорадчої діяльності в низці країн світу (3.1). Окрім того, в ході роботи було використано *діалектичний, соціологічний та статистичний* методи.

Теоретичну базу дослідження склали наукові праці низки українських правників, серед яких: М. А. Бояринцева, О. А. Галич, В. М. Галуцько, І. П. Голосніченко, В. В. Ключан, В. Ф. Ключан, І. В. Колокольчикова, А. Н. Костюков, Т. А. Кравченко, М. Ф. Кропивко, В. Я. Малиновський, В. В. Мачуський, О. В. Мещерякова, В. В. Ровний, П. Т. Саблук, Л. С. Тараненко та інші вітчизняні, а також іноземні вчені.

Нормативно-правовою основою дослідження слугували: Конституція та закони України, проекти законодавчих актів України, міжнародні правові акти, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, укази Президента України, нормативно-правові й правові акти міністерств та інших центральних органів влади, судові рішення.

Емпіричну основу дослідження склали: статистичні матеріали, аналітично-довідкові статті та інші довідкові видання; офіційні доповіді представників органів державної влади.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним дослідженням, спрямованим на аналіз адміністративно-правового забезпечення функціонування суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. У результаті дослідження сформульовано нові науково-обґрунтовані теоретичні положення та пропозиції стосовно вдосконалення чинного національного законодавства, спрямованого на регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності, зокрема:

вперше:

– доведено доцільність розширення кола суб'єктів господарювання, на базі яких може бути створено сільськогосподарську дорадчу службу, шляхом внесення до їх переліку інших закладів вищої освіти (окрім аграрних, як це є наразі), з огляду на необхідність покриття потреби сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення у консультаційних послугах, що мають відношення до різних галузей знань;

– запропоновано оптимізувати механізм фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні у такий спосіб: 1) з метою забезпечення потреби сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення у дорадчих послугах, стимулювати збільшення кількості суб'єктів дорадчої діяльності, шляхом спрямування частини коштів (передбачених ст. 8 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», але не освоєних наявними суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності у поточному році) на навчання дорадників та експертів-дорадників у наступному році; 2) з метою приведення вартості соціально спрямованих дорадчих послуг до реалій сьогодення, встановити залежність мінімальної вартості таких послуг від рівня мінімальної заробітної плати, закладеної у Державному бюджеті України на поточний рік; 3) з метою зниження корупційних ризиків, змінити порядок розрахунку вартості такої соціально спрямованої дорадчої послуги, як «інформаційні видання: буклети, інформаційні листки, брошури», здійснивши перехід від оцінювання за кількістю до оцінювання за обсягом;

– наголошено на потребі внесення змін до порядку притягнення суб'єктів дорадчої діяльності до відповідальності (зокрема, щодо зупинення дії та анулювання кваліфікаційного свідоцтва дорадника та експерта-дорадника), деталізовано пропозицію щодо внесення відповідних

змін до Положення про кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника;

удосконалено:

– змістовне наповнення низки дефініцій, пов'язаних з предметом дослідження, таких як «сільськогосподарська дорадча діяльність», «сільськогосподарська дорадча служба», «соціально спрямовані дорадчі послуги» тощо;

– наявні у вітчизняній науці підходи щодо апроксимації іноземного досвіду функціонування та правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності (на прикладі таких країн, як Великобританія, США, ФРН, Польща, Франція), наголошено на передчасності дискусії щодо комерціалізації дорадчої діяльності в сучасних українських умовах;

– тлумачення правового статусу суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності, який запропоновано розуміти як сукупність таких керівних засад функціонування суб'єкта дорадчої діяльності, як завдання, методи, компетенція, відповідальність, порядок надання та позбавлення статусу, що визначені чинним законодавством України;

набули подальшого розвитку:

– підходи щодо періодизації історії правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. Запропоновано виділити чотири періоди, обумовлені історією вітчизняного агропромислового комплексу загалом і дорадчої діяльності зокрема: перший – базовий період (до початку XX ст.); другий (тоталітарний) період, який співпадає з існуванням СРСР (з 1922 по 1991 рр.); третій період (з 1991 по 2004 рр.); четвертий (сучасний) період (з 2004 року і дотепер);

– ідеї щодо інтенсифікації дистанційних інструментів дорадчої діяльності, таких як консультування, з використанням платформ Zoom,

Viber, Google Meet, Skype, що набуває особливого значення в сучасних суспільних умовах;

– наявні у вітчизняній науці погляди щодо видів, форм та методів здійснення сільськогосподарської дорадчої діяльності в розвинених країнах світу та в Україні;

– узагальнення сучасних проблем вітчизняної сільськогосподарської дорадчої діяльності та перспективних шляхів їх вирішення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що ключові положення дисертації, її висновки, сформульовані у ході дослідження пропозиції і рекомендації впроваджено та надалі може бути використано у:

– *науково-дослідній діяльності* – для подальших теоретичних досліджень проблем адміністративно-правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності (Довідка про використання результатів дослідження у науково-дослідній роботі ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» № 493/1 від 8 лютого 2021 р.);

– *правотворчості* – для вдосконалення чинного законодавства, яке регулює сільськогосподарську дорадчу діяльність зокрема та сільськогосподарську діяльність загалом;

– *правозастосовній сфері* – для підвищення ефективності та оптимізації практики здійснення адміністративно-правового забезпечення сільськогосподарської діяльності загалом та сільськогосподарської дорадчої діяльності зокрема (Довідка про впровадження у діяльність Помічнянської міської територіальної громади № 131/01-24/2 від 21 квітня 2021 р.);

– *освітньому процесі* – під час розробки методичних матеріалів, підручників, а також навчальних посібників з курсів (та спеціальних курсів) «Адміністративне право України», «Проблеми адміністративного

права України» (Акт упровадження в освітній процес ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 18 грудня 2020 р.).

Апробація результатів дослідження. Підсумки розробки проблеми загалом, окремих її аспектів, одержаних у процесі дослідження, узагальнення й висновки було оприлюднено на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Проблемні питання, досягнення та інновації фундаментальних та прикладних досліджень» (м. Київ, 9–10 лютого 2019 р.); «Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства» (м. Київ, 8 жовтня 2020 р.); «Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 15 березня 2021 р.).

Публікації. Основні положення дослідження висвітлено у десяти наукових працях, з яких сім наукових статей (шість у фахових виданнях України, одна – у науковому періодичному виданні іншої держави з юридичних наук), а також три тези доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що логічно об'єднують у собі вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 222 сторінки, з них основного тексту – 176 сторінок. Список використаних джерел налічує 205 найменувань і займає 24 сторінки. Додатки розміщено на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Поняття та правова природа сільськогосподарської дорадчої діяльності

Зростаюча роль сільського господарства у економіці України, дедалі частіше притягує увагу науковців до тих чи інших інститутів сільськогосподарського виробництва. Доволі важливе місце серед них посідає сільськогосподарська дорадча діяльність, як особливий механізм взаємодії теорії і практики, науки і аграрної сфери економічної діяльності. Історія дорадчої діяльності в Україні є доволі тривалою, однак належного правового регулювання вона набула лише у 2004 році, з ухваленням відповідного Закону України [134]. На жаль, норми даного правового акту, що дуже рідко зазнавали змін та доповнень з моменту його ухвалення, не завжди є збалансованими, а стосовно змістовного наповнення дефініцій «сільськогосподарська дорадча діяльність», «дорадча служба», «сільськогосподарські дорадчі послуги», точаться запеклі наукові дискусії.

Не лишаються осторонь обговорення дорадчої діяльності й державні службовці різних рівнів. Дорадча діяльність більшою чи меншою мірою фігурує у більшості програмних документів, що стосуються розвитку агропромислового комплексу як на національному, так і на регіональному рівні. Про дорадництво нерідко згадують представники органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Однак, у більшості випадків, мова йде про узагальнене розуміння феномену дорадництва, без конкретизації змістовного наповнення зазначеної та супутніх дефініцій.

Проблематика дослідження правової природи сільськогосподарської дорадчої діяльності знаходила своє відображення і в публікаціях вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, їй присвячували свою увагу такі дослідники як: Н. В. Бесчастнова, Н. С. Вовна, О. А. Галич,

Г. М. Демишкевич, Л. А. Ільків, В. В. Мачуський, В. В. Ровний, П. Т. Саблук, Н. М. Сіренко, О. О. Сосновська, А. М. Яновський тощо. При цьому, у науковому розумінні дорадча діяльність розглядається, в першу чергу, як аграрний консалтинг. Відтак, саме з аналізу тлумачення консалтингу й доречно розпочати дослідження правової природи дорадчої діяльності.

Укладачі Уебстерського словника тлумачать «consulting» – як надання професійних або експертних рекомендацій [192]. Таке визначення є доволі широким за змістом, хоча й лаконічним за своїм формулюванням. Фахівці Європейської Федерації асоціацій консультантів по економіці й управлінню, розглядають консалтинг як надання незалежних порад і допомоги з питань управління, включаючи визначення й оцінку проблем і/або можливостей, рекомендацію відповідних заходів і допомоги в їхній реалізації [169, с. 123]. Наведене визначення теж є доволі широким, лише трохи більш деталізуючи коло послуг, які можна віднести до консалтингу.

Для порівняння, юридична енциклопедія України дає нам наступне визначення консалтингу (англ. «consulting» – консультуючий): це діяльність, пов'язана з наданням консультаційних послуг виробникам, продавцям і покупцям щодо широкого кола економічних (у тому числі зовнішньоекономічних), правових, організаційних та інших питань (наприклад, з дослідження й прогнозування ринку збуту, аналізу виробничо-господарської діяльності підприємства, оцінки економіко-технічних проектів, оподатковування, управління виробництвом тощо). Здійснюється ця діяльність суб'єктами господарювання – фізичними або юридичними особами й регулюється відповідними договорами (угодами), що укладаються між замовниками консультаційних послуг і їхнім виконавцем [182, с. 432]. Помітно, що останнє визначення більш детально окреслює суб'єктно-об'єктну взаємодію, деталізує перелік консультаційних послуг.

Європейський довідник управлінського консалтингу (European Directory of Management Consultants) наводить 84 види консалтингових послуг, об'єднаних у такі групи як: загальне управління (стратегічне планування, дослідження і розвиток, злиття та придбання, управління інноваціями); адміністрування (управління офісом, планування робочих зон, структуризація та реструктуризація відділів); фінансове управління (система обліку, зниження собівартості продукції, оптимізація оподаткування, збільшення доходів тощо); управління персоналом (пошук та відбір кадрів, трудові угоди, навчання менеджменту й персоналу, мотивація, пенсійне забезпечення, корпоративна культура тощо); маркетинг (реклама і сприяння збуту, дизайн продукції, дослідження ринку, ціноутворення тощо); виробництво (автоматизація, переробка матеріалів, упаковка, підвищення продуктивності, контроль якості продукції); інформаційні технології (проектування та розробка інформаційних систем, застосування комп'ютерної техніки, вибір та установка інформаційно-комп'ютерних систем тощо); консалтинг міжнародної діяльності (консалтинг щодо експорту імпорту, міжнародні екологічний, юридичний, телекомунікаційний консалтинг) [194]. Настільки детальний перелік обумовлено поширенням консалтингу на більшість сфер господарської активності. При цьому, доволі легко помітити, що практично всі наведені категорії консалтингу можуть мати місце і в межах сільськогосподарської дорадчої діяльності, оскільки, як буде продемонстровано в подальшому, коло її інтересів та сфера застосування є вкрай широкими.

Не лишаються осторонь дискусії щодо змісту консалтингу як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. Так, зокрема, на думку відомої американської дослідниці консалтингу Елейн Бейч, у найбільш загальному трактуванні консалтинг являє собою процес, через який індивіди або фірми допомагають клієнту досягти встановлених результатів. Допомога може

мати форму інформації, рекомендацій або навіть безпосереднього виконання певної роботи [190]. Такий підхід викликає схвальний відгук практичних фахівців консалтингу, які воліють тлумачити його у якомога більш широкому значенні, що обумовлено їх зацікавленістю в розширенні кола послуг.

Гарним прикладом сприйняття та поширення зазначеного Елейн Бейч підходу є визначення практиків. На думку представників компанії «Глобал Консалтинг», консалтинг – це експертна допомога з різних питань, яка може бути надана у вигляді рекомендацій, консультацій, думок, звітів. Якщо говорити про управлінський консалтинг, то це, як правило, аналіз ситуації і вироблення певного плану дій і нововведень, які ведуть до підвищення ефективності діяльності [29]. Натомість Берт Пауелс, керуючий директор компанії «Pauwels Consulting», зазначає, що хоча консалтинг часто розглядаються як «надання порад», його сутність є значно ширшою. Консалтинг включає допомогу іншим компаніям готувати, керувати або реалізовувати проєкти. Він передбачає передачу знань та досвіду в розпорядження клієнта, але окрім того, може передбачати безпосередню допомогу у виконанні проєкту [205]. Звісно, в ході аналізу тлумачень практичних фахівців у сфері консалтингу варто враховувати, що вони безпосередньо зацікавлені у максимальному розширенні сфери своєї діяльності, а тому схильні відносити до консалтингу супутні види діяльності (як то – управління проєктами). На нашу ж думку, до консалтингу можна віднести саме розробку проєктів та участь в підготовці до їх реалізації, але не управління проєктами в цілому. Останнє належить більше до сфери проєкт-менеджменту, що не заважає фахівцям з консалтингу надавати їм свої послуги.

Деякі дослідники, ведучи мову про природу консалтингу, розглядають його, у першу чергу як вид послуг. І з такої точки зору, консалтинг являє собою професійну послугу, яку надають спеціально

підготовлені й досвідчені особи, допомагаючи менеджерам виявляти та вирішувати управлінські та операційні проблеми різних інституцій нашого суспільства. Зазвичай така професійна послуга зосереджена на покращенні управлінських, операційних та економічних показників установ-клієнтів [196]. Навіть поверхнєве порівняння такого визначення з тлумачення дорадчої діяльності, наведеним у Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [196], дозволяє вести мову про змістовну спорідненість даних понять.

О. О. Охріменко та А. Д. Кухарук, тлумачать консалтинг як «вид інтелектуальної діяльності, основне завдання якої полягає в аналізі, обґрунтуванні перспектив розвитку і використання науково – технічних і організаційно – економічних інновацій з урахуванням наочної області і проблем клієнта. Консалтингова діяльність, на їх думку, полягає у консультуванні керівників, управлінців, профільних фахівців з широкого кола питань у сфері фінансової, комерційної, юридичної, технологічної, технічної, експертної діяльності» [100, с. 8].

Л. О. Дашутіна під консалтингом пропонує розуміти «діяльність з консультування керівників, управлінців з широкого кола питань у сфері фінансової, комерційної, юридичної, технологічної, технічної, експертної діяльності» [43]. Натомість О. К. Трофімова тлумачить консалтинг як «вид інтелектуальної професійної діяльності, у процесі якої кваліфікований консультант надає об'єктивні й незалежні поради, що сприяють успішному управлінню клієнтською організацією» [167]. Таким чином, консалтинг розглядається саме як професійна інтелектуальна діяльність, що передбачає інформування клієнта у певній галузі знань та сприяння набуттю управлінських навиків.

Доволі детальний огляд підходів до тлумачення консалтингу наводить І. В. Гонтарева. На думку вченої, у більшості визначень вітчизняних дослідників консалтингу можна виділити два основних

підходи до консультування. У першому випадку, використовується широкий функціональний погляд на консультування: під процесом консультування розуміється будь-яка форма надання допомоги відносно змісту, процесу або структури завдання або серії завдань, при якій консультант сам не відповідає за виконання завдання, але допомагає тим, хто відповідальний за це, надаючи їм інформацію. Другий підхід розглядає консультування як особливу професійну службу й виділяє ряд характеристик, якими вона повинна володіти: управлінське консультування – це консультативна служба, що працює за контрактом і надає послуги організаціям за допомогою спеціально навчених і кваліфікованих осіб, які допомагають організації-замовникові виявити управлінські проблеми, проаналізувати їх, дають рекомендації з вирішення цих проблем і сприяють у разі необхідності виконанню рішень [31; с. 7-8]. Ми погоджуємося з нею в контексті того, що наведені підходи можна вважати взаємодоповнюючими. При цьому, в контексті нашого дослідження інтерес становить саме розмежування широкого і вузького підходів, яке ми теж вважаємо за доцільне застосовувати.

Дослідниця державного управління В. Г. Гончарова, наголошує на потребі виокремлення консалтингу як діяльності з надання ділових (професійних) послуг консультативного типу й безпосередньо консультування. На думку дослідниці, консультування — це лише форма надання консалтингових послуг. Формування галузі економічного консалтингу пропонується розглядати як процес, що включає, з одного боку, становлення й виокремлення професійного консультування з питань управління бізнесом — управлінського консультування як окремої ділової послуги, з другого боку — як розвиток, а потім уже організаційне виокремлення консультаційного напрямку діяльності фірм, що надають аудиторські, бухгалтерські, юридичні та інші супутні послуги [32]. Більшість світових лідерів серед аудиторських фірм, виділяють консалтинг

у окремі бренди [28]. Водночас, на переконання В. Г. Гончарової, консультування стосовно суб'єкта господарювання може бути внутрішнім (внутрішньо фірмовим) і зовнішнім. Внутрішнє здійснюють співробітники й консультаційні служби підприємства. Ознаками зовнішнього консультування є незалежність, організаційно-економічна і юридична відокремленість консультанта від суб'єкта господарювання, здійснення консультаційного обслуговування на комерційних засадах. Економічний консалтинг, як підприємницька діяльність у сфері надання послуг бізнесу, є формою саме зовнішнього консультування з управління бізнесом, податкових питань, юридичні консультації, аудит та аутсорсинг бізнес-процесів тощо [32]. Цікаво, що дослідниця поєднує в межах консалтингу як безпосередньо консультування, так і надання інших послуг (на кшталт управління бізнесом). У такому контексті консалтинг дійсно можна було б розглядати більш подібним до дорадчої діяльності, ніж у випадку інших тлумачень.

Доволі схожими до другого підходу є погляди А. М. Яновського, на переконання якого консалтинг – це професійна допомога по управлінню з боку фахівців господарським керівникам і управлінському персоналу різних організацій (контрагентам) в аналізі й рішенні проблем їхнього функціонування й розвитку, здійснювана у формі порад, рекомендацій і спільно розроблюваних з контрагентом рішень [185, с. 11].

Дещо відрізняється від наведених підхід В. В. Ровного, який тлумачить консалтинг як «вид інтелектуальної діяльності, основне завдання якої полягає в зборі, систематизації та обробці інформації, розробці конкретних обґрунтувань і рекомендацій з перспектив розвитку й використання науково-технічних і організаційно-економічних рішень проблем господарської діяльності контрагента» [146, с. 65]. Натомість, В. В. Мачуський лаконічно зазначає, що: «проводячи порівняння характерних рис консалтингу та сільськогосподарської дорадчої

діяльності, можна зробити висновок про тотожність даних понять» [83, с. 89]. Ми не можемо погодитися з таким твердженням, оскільки дорадча діяльність видається все ж дещо ширшою категорією, порівняно з консалтингом (навіть, у його трактуванні В. Г. Гончаровою). Ймовірно, в даному контексті більш доречно вести мову про подібність інструментарію консалтингу і дорадчої діяльності, при певній відмінності кола їх інтересів.

Наполягаючи на тотожності дорадчої діяльності і консалтингу, дослідники, в більшості випадків, апелюють до високої кореляції їх завдань. Так, зокрема, В. В. Ровний зазначає, що: «оскільки завданнями і консалтингу і дорадчої діяльності є вирішення питань управлінської, економічної, фінансової, інвестиційної діяльності організацій, зокрема сільськогосподарських виробників, стратегічного планування, оптимізації загального функціонування підприємства, ведення бізнесу, дослідження й прогнозування ринків збуту, руху цін тощо, можна підсумувати, що і консалтинг і дорадча діяльність – це допомога, що надається консультантами у вирішенні тієї або іншої господарської проблеми споживача послуги [146, с. 65]. Такий підхід може бути прийнятним, у випадку вузького розуміння дорадчої діяльності, однак видається занадто обмеженим для її широкого трактування. Адже головним завданням дорадчої діяльності вбачається саме сприяння підвищенню рівня знань і вдосконаленню практичних навичок прибуткового ведення господарства, як суб'єктів господарювання, так і сільського населення [134]. Тобто завдання консалтингу і дорадчої діяльності є подібними, але не тотожними.

Доволі ґрунтовно пояснює відмінність консалтингу і дорадчої діяльності Н. С. Серських, акцентуючи увагу на їх відмінності за такими критеріями як: сутність (консалтинг, на відміну від дорадчої діяльності, є професійною діяльністю, спрямованою на інноваційний розвиток підприємств та базується на комерційній основі), суб'єктний склад (у

консалтингу, на відміну від дорадчої діяльності, він дуже широкий, адже включає в себе як незалежних консультантів, так і цілі компанії, фонди, науково-дослідні структури тощо), мета (вплив на розвиток компаній, шляхом надання консультацій керівників і ключових фахівців), продукт (консалтингові послуги та проєкти), моделі організації в Україні (філіали або представництва іноземних фірм, вітчизняні консультаційні фірми та окремі консультанти), види послуг та джерела фінансування (в більшості випадків консалтинг має комерційні джерела фінансування) [152]. Такий підхід видається доволі слушним та цікавим, особливо – з огляду на деталізацію відмінностей між консалтингом і дорадчою діяльністю та їх систематизацію.

Ще одним гарним доказом того, що дорадча діяльність охоплює коло послуг, які не обмежуються консультуванням, є перелік послуг, окреслений у статті 186.3 Податкового Кодексу України. Серед іншого, законодавець виокремлює там такі послуги як: а) надання майнових прав інтелектуальної власності, створення за замовленням та використання об'єктів права інтелектуальної власності, у тому числі за ліцензійними договорами, а також надання (передача) права на скорочення викидів парникових газів (вуглецевих одиниць); б) рекламні послуги; в) консультаційні, інжинірингові, інженерні, юридичні (у тому числі адвокатські), бухгалтерські, аудиторські, актуарні, а також послуги з розроблення, постачання та тестування програмного забезпечення, з оброблення даних та надання консультацій з питань інформатизації, надання інформації та інших послуг у сфері інформатизації, у тому числі з використанням комп'ютерних систем [103]. Оскільки дорадча діяльність може включати в себе і юридичні послуги, і надання інформації у сфері інформатизації, відсутність обмеженості її одним консультуванням стає очевидним фактом.

Варто зазначити, що в рамках наукової дискусії фахівці тлумачать дефініцію «сільськогосподарська дорадча діяльність» дещо по-різному, у першу чергу – з огляду на відмінність уявлень про її завдання й мету. І якщо у вузькому розумінні мету сільськогосподарської дорадчої діяльності вбачають фактично у поширенні інформації, що допомагає збільшити ефективність конкретних виробничих процесів, то в більш широкому трактуванні, сільськогосподарська дорадча діяльність може бути орієнтованою на збільшення ефективності господарської діяльності і тим самим – на збільшенні рівня доходів сільських товаровиробників загалом. У найширшій інтерпретації сільськогосподарська дорадча діяльність покликана забезпечити безперервне навчання дорослої сільської аудиторії, що включає товаровиробників, молодь, місцеве співтовариство, а також розвиток сільського господарства або регіонального співтовариства [25, с. 32]. Такий підхід становить певний науковий інтерес, хоча й потребує деталізації методів досягнення настільки амбітних завдань.

До широкого трактування сільськогосподарської дорадчої діяльності схиляється Н. М. Сіренко, розглядаючи її як систему дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб сільськогосподарських товаровиробників усіх форм власності, а також сільського населення в підвищенні рівня знань та вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства [155, с. 107]. Більш лаконічною є прихильниця широкого тлумачення Н. В. Бесчастнова, яка під дорадчою діяльністю пропонує розуміти цілеспрямовану діяльність по формуванню системи нових знань і професійних навичок, що сприяють підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва [9, с. 3]. Ці дослідники, не окреслюючи кола суб'єктів дорадчої діяльності, тим самим передбачають, що дорадча діяльність не обмежується виключно послугами дорадчих служб, з чим можна погодитися з точки зору наукової дискусії,

зважаючи однак, що такий підхід суперечить чинним законодавчим нормам.

Значно вужче трактує дорадчу діяльність Г. М. Демишкевич, стверджуючи, що сільськогосподарське консультування – це діяльність консультантів з надання професійних консультаційних послуг, що носять рекомендаційний характер і допомагають сільським товаровиробникам і населенню в реалізації цілей і завдань шляхом вирішення проблем різного характеру, виявлення й використання нових можливостей, впровадження змін і навчання [44, с. 11-12]. Схожої позиції дотримуються Л. А. Ільків та Н. С. Вовна, які розглядають діяльність сільськогосподарських дорадчих служб як організаційний обмін інформацією та цілеспрямовану передачу навичок. На переконання дослідників, це «широкомасштабна діяльність, яка повинна координуватися та контролюватися органами державної влади з метою напрацювання досвіду, розробки методик і методології її здійснення» [54]. Гадаємо, такий підхід дійсно є виправданим, однак виключно – стосовно діяльності дорадчих служб. Тоді як дорадча діяльність в цілому не може обмежуватися «наданням послуг рекомендаційного характеру».

Офіційне тлумачення терміну «сільськогосподарська дорадча діяльність» дає нам норма ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», де вона трактується як «сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства» [134]. В ході аналізу зазначеної норми, варто звернути увагу на два важливі моменти: по-перше, дане визначення окреслює дуже широке коло дій, які можна трактувати в якості дорадчої діяльності; по-друге, у даному визначенні відсутнє коло

суб'єктів, які здійснюють дорадчу діяльність. Натомість, присутні такі об'єкти діяльності як «потреби особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення», при цьому коло таких потреб конкретизовано «підвищенням рівня знань та вдосконаленням практичних навичок прибуткового ведення господарства» [134]. Виходячи з даного тлумачення, дорадчою діяльністю можна вважати також здобуття освіти фермером, працівником сільськогосподарського підприємства (будь-якої форми власності) чи навіть просто «сільським мешканцем». При цьому, можна вести мову про всі освітні спеціальності, які відповідають критерію «підвищення рівня знань та вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства». Під поняття дорадчої діяльності підпадають і підвищення кваліфікації, і участь у тренінгах бізнесової спрямованості. В подальшому ми ще повернемося до важливості задіяння в рамках дорадчої діяльності широкого кола галузей знань та освітніх спеціальностей.

Наразі ж варто зазначити, що більшість вчених, з чиїми працями вдалося ознайомитися в ході дослідження визнають, що головною стратегічною метою діяльності сільськогосподарських дорадчих служб, як в інших країнах так і в Україні, є поширення та впровадження у виробництво сучасних досягнень науки, техніки і технологій, надання сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню дорадчих послуг з питань менеджменту, маркетингу, застосування сучасних технологій та розвитку соціальної сфери села, підвищення рівня знань та вдосконалення практичних навичок прибуткового господарювання сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення [54; 146]. По суті, це підтверджує доречність тлумачення природи дорадчої діяльності саме у широкому змістовному наповненні. Особливої ж гостроти такий підхід набуває з огляду на обмеженість

можливостей для подальшої екстенсифікації сільського господарства (зокрема – рослинництва) в Україні. І хоча у більшості тваринницьких галузей потенціал для екстенсивного розвитку наявний, доцільність його реалізації залежить від ряду факторів (передусім – від ринкових умов) і наразі є дискусійною.

Інтенсифікація ж діяльності як сільськогосподарських товаровиробників, так і сільського населення, вимагає активного впровадження інновацій, формування ланцюжків переробки, орієнтованих на створення продукції з високою доданою вартістю. В цьому напрямі діяльності агропромисловий комплекс України має колосальний потенціал. Навіть поверхневий аналіз статистичних даних свідчить про переважно сировинний характер сучасного українського сільського господарства. Так, наприклад, за 2020 рік експорт з України продукції рослинного походження (за кодом і назвою товарів згідно з УКТЗЕД) становив 11,9 млрд. дол. США. При цьому, частка зернових культур в ньому становила 9,4 млрд дол. США (або 78,9%) а частка продукції борошномельно-круп'яної промисловості – лише 154,5 млн. дол. США (або 1,3%). Для порівняння, експорт готових харчових продуктів (що рахується окремою категорією) сягнув 3,4 млрд. дол. США [165]. То ж не дивно, що незважаючи на стабільне входження нашої країни до десятки світових лідерів з експорту рослинної продукції, вітчизняні виробники харчової продукції (що не лише створюють робочі місця, а й забезпечують суттєві податкові надходження в масштабах країни) практично ніколи не потрапляють до відповідних рейтингів.

Саме інноваційна діяльність, орієнтована на інтенсифікацію виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, є вкрай важливою для вітчизняної економіки. Натомість, дорадчу діяльність не часто розглядають як інноваційну, здебільшого схилиючись до вживання епітетів «консультаційна» чи «інформаційна». При цьому, однією з

ключових для будь-якого консалтингу функцій можна вважати саме інформаційне забезпечення впровадження інновацій. Як відзначає М. Кубр «забезпечення клієнта інформацією є одним з основних занять консультанта при будь-якому завданні. Іноді це його єдине або головне завдання» [169, с. 36]. Саме інформація виступає критичним ресурсом як у діяльності дорадчої служби так і в управлінні нею. Своєчасне надходження об'єктивної та якісної інформації є життєво необхідним для ефективного здійснення управлінських функцій, таких як планування, організація, лідерство та контроль [36, с.44]. При цьому, дефіцит інформації, або її підміна загрожують не лише ефективності функціонування організації, але й самому її існуванню.

Варто враховувати, що консультування (як діяльність суб'єкта дорадництва) відрізняється від абстрактної передачі інформації в першу чергу тим, що воно спрямоване на конкретного реципієнта (особу, яка є представником сільськогосподарського товаровиробника, або сільським мешканцем).

З точки зору самого дорадника, консультування виступає лише фінальною стадією діяльності. Адже інформаційне забезпечення клієнта вимагає в першу чергу формування й безперервного оновлення баз даних як щодо проблем аграрного сектора, так і по інших галузях знань, невинного моніторингу інновацій у відповідних сферах, аналізу різних категорій споживачів консультаційних послуг, з метою уточнення та подальшого задоволення їхніх інформаційних очікувань. Не даремно законодавець, серед методів дорадчої діяльності виокремлює «дослідження соціально-економічних проблем сільської місцевості та розробку варіантів їх розв'язання» [134]. Таким чином, належне оперування інформацією на всіх стадіях діяльності консультанта виступає основою для прийняття ним управлінських рішень. При цьому, йдеться як про рішення самого консультанта (наприклад – щодо надання чи не надання тієї чи іншої

інформації споживачеві), так і про рішення споживача дорадчих послуг, які було ухвалено на підставі отриманої від дорадника інформації.

Отож, надання консультаційних послуг у системі консультаційного забезпечення сільгоспвиробників та сільських територій в цілому – являє собою вид діяльності щодо прив'язки інформації, знань і досвіду, якими володіють підготовлені фахівці-консультанти, до конкретної сфери сільськогосподарського виробництва й соціально-економічного розвитку сільських територій з метою надання допомоги в прийнятті рішень, роз'яснення існуючих правових норм, розроблення рекомендацій, допомоги у впровадженні інновацій, передачі знань [44, с.12].

Доволі детально розглядають особливості консультаційних послуг Н. Корж та Л. Бондарчук. Дослідниці зазначають, що консалтингові послуги з огляду на специфіку сервісної діяльності, характеризуються наступними особливостями: вони є невідчутними (оскільки матеріальна основа відсутня); не можливим є накопичення та збереження таких послуг; послуга надається за участю клієнта; послуги є персоніфікованими; їм притаманна комплексність; неможливо надати послуги однакової якості; висока мобільність послуг; надання послуги залежить від клієнта; знання та уміння консультанта тісно пов'язані з його особою (унікальність та авторство послуг); низька капіталоемність послуг; отримання корисного ефекту від надання послуг буде відчутним лише з часом (висока прихована інерційність послуги) [90]. З більшістю наведених тверджень можна погодитись. Єдина характеристика, що потребує уточнення, стосується декларованої авторками неможливості збереження та накопичення послуг. В умовах поширення дистанційного консультування, що завжди здійснюється за допомогою комп'ютерно-комунікаційної техніки, кожному клієнту відкриваються можливості для запису та збереження консультацій, інформаційних матеріалів аудіо-візуального характеру. До

більш детального аналізу цих можливостей ми повернемося у третьому розділі роботи.

Ще однією важливою рисою дорадчих послуг є їх здійснення на платній основі. Відповідно до норми ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», дорадча діяльність «може проводитися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також коштів суб'єктів господарювання» [134]. В цілому ж, фінансування дорадчої діяльності може здійснюватися за рахунок грантів, міжнародної технічної допомоги, коштів міжнародних програм та проектів, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, інших джерел, не заборонених законом. В теорії, основним джерелом коштів мали би бути надходження від споживачів дорадчих послуг. Проте, цілком раціонально оцінивши спроможність вітчизняного ринку, законодавець встановлює норму фінансування дорадчої діяльності державою [134].

Отож, сільськогосподарській дорадчій діяльності притаманні наступні риси: це систематична консультаційна діяльність, яка здійснюється суб'єктами господарювання, шляхом надання інформаційно-консультаційних послуг, на оплатній основі, з метою задоволення потреб у інформації щодо ведення ефективного господарства в умовах сільської місцевості.

Наразі у вітчизняній науці наявні численні підходи до визначення сільськогосподарської дорадчої діяльності. Ми не схильні підтримувати пропозиції ряду дослідників, щодо необхідності звуження змістовного наповнення дефініції «сільськогосподарська дорадча діяльність». Натомість доречно вести мову про наявність широкого та вузького підходів до тлумачення цього поняття.

При цьому, якщо той факт, що науковці дискутують щодо природи сільськогосподарської дорадчої діяльності в доволі широкому діапазоні, можна вважати цілком природнім, певна непослідовність законодавця

викликає занепокоєння. Як уже зазначалося, відповідно до ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», вона трактується як «сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства» [134], тобто – у дуже широкому значенні. І в даному визначенні коло суб'єктів відсутнє. Натомість, в подальшому текстом Закону коло суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності окреслюється. До них віднесено дорадників, експертів-дорадників та дорадчі служби [134]. При цьому, в процесі дослідження дедалі більш очевидною стає неможливість наявних в Україні суб'єктів дорадчої діяльності реалізовувати увесь її потенціал.

Дуже важливим, у цьому контексті, видається аналіз завдань сільськогосподарської дорадчої діяльності та реалій їх виконання дорадниками, експертами-дорадниками і дорадчими службами.

До основних завдань дорадчої діяльності законодавцем віднесено:

- підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки;

- надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо;

- надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства;

- поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки;

- сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо;

- робота з сільською молоддю, ініціювання та реалізація молодіжних програм;

- інші завдання, визначені законом [134].

І хоча більш детальному аналізу реалізації перелічених завдань буде присвячено увагу в підрозділах 2.2, 2.3, 3.2 та 3.3 дисертації, навіть побіжний огляд дозволяє засвідчити низький рівень їх виконання в реаліях сьогодення.

Наразі можна вести мову про часткове виконання суб'єктами дорадчої діяльності лише таких завдань як «підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки» та «надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо» [134]. Виконання ж інших завдань носить якщо не декларативний, то виключно епізодичний характер, що засвідчує саме консалтингову природу наявних в Україні суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності.

Відтак, сільськогосподарська дорадча діяльність (у широкому значенні) являє собою сукупність усіх можливих дій і заходів, спрямованих на підвищення ефективності сільського господарства та якості життя сільського населення.

Сільськогосподарська дорадча діяльність (у вузькому розумінні) являє собою аграрний консалтинг, що здійснюється дорадниками або експертами-дорадниками, які входять або не входять до складу сільськогосподарських дорадчих служб, відповідно до норм чинного законодавства.

1.2 Види, форми та методи сільськогосподарської дорадчої діяльності: сутність і класифікація

З розвитком сільськогосподарського виробництва та підвищенням ролі агропромислового комплексу в економіці України, значення системи інформаційно-консультаційного обслуговування як окремих товаровиробників так і сільського населення в цілому, очікувано зростає. Реалізуючи інноваційну, наукову, освітню і соціальну функції, поєднуючи науку, освіту і агропромислове виробництво, дорадча діяльність в Україні виступає каталізатором науково-технічного прогресу в сільському господарстві, сприяє поширенню нових знань і є вкрай важливою, особливо – умовах становлення інформаційного суспільства в сільській місцевості. Дорадча діяльність, прямо чи опосередковано, якщо й не забезпечує наближення темпів впровадження інформаційних технологій серед сільського населення до аналогічних міських, то щонайменше – сприяє цьому.

Тому не дивно, що проблематика систематизації видів, форм і методів сільськогосподарської дорадчої діяльності вже знаходила своє відображення у працях вітчизняних дослідників.

Однак, сучасні особливості функціонування сільського господарства, зокрема – економічні кризові явища, специфіка розвитку вітчизняного

агропромислового комплексу, зміна попиту на міжнародному ринку сільськогосподарської продукції, вносять корективи й у діяльність дорадчих служб. Відтак, на сучасному етапі дана діяльність полягає у вирішенні не лише окреслених вище проблем. Дедалі важливішим завданням постає формування сучасної інфраструктури аграрного ринку, сприяння налагодженню маркетингової мережі збуту сільськогосподарської продукції, від товаровиробника до споживача, з використанням мінімальної кількості посередників, якими в теорії могли би виступати як споживчі кооперативи, так і гуртові ринки, аукціони живої худоби й птиці, товарні й ф'ючерсні біржі. В ідеалі, необхідно прагнути до налагодження безпосередньої співпраці максимальної кількості товаровиробників з переробними підприємствами, підприємствами роздрібною торгівлі, закладами харчування та безпосередньо – споживачем. Адже частина продукції, яка більшістю українських сільгоспвиробників продається у вигляді сировини, може споживатися без попередньої обробки (молоко, яйця, мед, горіхи, свіжі овочі та фрукти). Ключовою проблемою такого формату взаємодії сільськогосподарського товаровиробника та споживача, є налагодження ефективної системи логістики та системи зворотного зв'язку, оскільки значна частина такої продукції має дуже короткі терміни зберігання, недотримання яких призведе не до зниження прибутків, а до збитків – як фінансових, так і репутаційних.

Не менше значення має й діяльність зі сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва у сільській місцевості. Зростання виробничих потужностей, не пов'язаних безпосередньо з виробництвом сільськогосподарської продукції, а особливо – розвиток сфери послуг, не лише сприяють вирішенню проблеми зайнятості

сільського населення, але й впливають на якість життя в цілому, відкриваючи більше можливостей для утримання молоді від переїзду в міста, збереження та розвитку сільської культури, традицій, звичаїв. Даний процес є дуже тривалим у часі, але дуже відчутним на загальнонаціональному рівні. Достатньо зазначити, що навіть за офіційними даними, чисельність сільського населення в Україні за роки незалежності скоротилося на 4,2 мільйони осіб (або на 25%) [89]. З урахуванням відстрочення перепису населення та маятникових міграцій, цю цифру можна сміливо збільшувати в півтора-два рази. І на переконання авторки, значною мірою таку тенденцію було обумовлено відсутністю можливостей для самореалізації для молоді.

Законодавець зовсім не даремно акцентує увагу на потребі надання послуг, у тому числі – сільському населенню. Однією з найважливіших задач дорадчої діяльності мало би бути форсування підприємницької ініціативи у сільській місцевості. Адже підприємець не лише працевлаштовується сам (а як відомо з аналізу практики господарювання, особливо у сільській місцевості – ще й працевлаштовує своїх рідних та близьких), він генерує ідеї та є ініціатором змін. Таким чином кожен підприємець, у економічному контексті, являє собою «точку зростання». За наявності ж певної кількості ініціативних людей, навіть у маленькому населеному пункті може виникнути мультиплікативний комерційний ефект, коли поява одних виробництв/точок надання послуг, створює умови для створення інших, які пов'язані з ними виробничим циклом. А зростання доходів населення, що розширює внутрішній ринок та забезпечує збільшення попиту, в даному випадку виступає додатковим ефектом.

Окремим, вкрай важливим напрямом сільськогосподарської дорадчої діяльності є сприяння як сільськогосподарським товаровиробникам, так і несільськогосподарським підприємцям (у сільській місцевості) у доступі до кредитних ресурсів. Ключовими методами вирішення цього питання вважаються сприяння створенню кредитних спілок та кооперативних банківських установ, надання порад та консультацій з підготовки бізнес-планів для отримання кредитів у комерційних банках тощо. Значної уваги цей момент заслуговує в умовах реалізації державних програм на кшталт програми кредитування бізнесу за пільговими умовами [49]. Дотримання правил програми в таких випадках дозволяє товаровиробнику значно скоротити витрати на обслуговування кредиту, що особливо важливо у вітчизняних умовах. Окрім того, знання особливостей формування кредитної історії та кредитного рейтингу підприємства сприяє появі нових можливостей, наприклад – отриманню грантових коштів на реалізацію окремих проєктів.

Зрештою, обізнаність підприємця щодо доступних наразі та доступних у перспективі можливостей залучення коштів, дозволяє йому формувати відповідну виробничу, кадрову, інноваційно-орієнтовану політику, що у свою чергу створює мультиплікативний ефект для сільської місцевості, про який ми вже згадували. Адже метою отримання такого кредиту можуть виступати: придбання нових та б/в основних засобів, їх модернізація; придбання нежитлової нерухомості та/або земельних ділянок без права передачі в оренду; будівництво та реконструкція приміщень (крім офісних); придбання прав інтелектуальної вартості (франчайзинг); поповнення обігових коштів до 25% від вартості інвестиційного проєкту [49].

Особливо цікавою, в даному випадку, є державна підтримка впровадження франчайзингових проєктів. Бо хоча в Україні франчайзинг є відносно новим явищем, у розвинених країнах світу він століттями практикувався як засіб швидкого та якісного забезпечення потреб суспільства у певному виді товарів/послуг. Зарубіжні дослідники (Ф. Лорен, Дж. Басет), розглядаючи франчайзинг з організаційної точки зору, визначають його, в першу чергу, як вертикальну асоційовану торгово-посередницьку структуру [53; с. 78-85]. Однак, ключовою ознакою франчайзингу є передача права користування певною інтелектуальною власністю (технологією, торговою маркою, маркетинговим інструментарієм), що вже зарекомендувала себе на ринку як успішна. Впровадження франчайзингу видається вкрай перспективним, за рахунок готових рішень. Франчайзинг дозволяє зекономити час та ресурси, які могли би бути витрачені на марні спроби досягнення того ж результату. При цьому саме в сільському господарстві, з огляду на сезонність значної кількості його галузей, така економія буде особливо помітною.

Окремої уваги заслуговує сприяння розвитку в сільській місцевості аутсорсингу, як явища, що також набуває дедалі більшого поширення у сучасному світі. Однак до більш детального аналізу перспектив дорадчої підтримки впровадження франчайзингу та аутсорсингу ми повернемося у межах третього розділу роботи.

Звісно ж, наведений перелік напрямів, що мають потенціал для пріоритетної активності в реаліях сьогодення українського села є далеко не повним. Але у вирішенні таких проблем і полягає діяльність вітчизняних сільськогосподарських дорадчих служб, що особливо актуалізується у процесі здійснення аграрної реформи (у тому числі – в результаті відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення [110]). При

цьому, задля отримання гарантованих результатів, консультаційна діяльність повинна здійснюватися не одноразово а систематично. Відтак, саме систематичність і регулярність виступають одними із характерних показників сільськогосподарської дорадчої діяльності.

Аналізуючи встановлене Законом визначення «сільськогосподарська дорадча діяльність» слід зазначити, що законодавець наводить і більш вузьке поняття «дорадчі послуги», як «послуги, що надаються суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, сільському населенню, а також органам місцевого самоврядування та органам виконавчої влади» [134]. Як можна помітити, саме в даному визначенні окреслено коло суб'єктів дорадчої діяльності (надалі до них віднесено дорадників, експертів-дорадників та дорадчі служби). При цьому, окремо тлумачаться «соціально спрямовані дорадчі послуги – як послуги, що надаються суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів» [134]. Варто зазначити, що у даному випадку чомусь вже не йдеться про суб'єктів дорадчої діяльності, тоді як окреслено коло адресатів надання соціально спрямованих дорадчих послуг. І взагалі, у визначенні «соціально спрямовані дорадчі послуги» не уточнено, що вони є «видом дорадчих послуг», що створює певну правову невизначеність.

Варто зазначити, що вітчизняне законодавство містить дещо неоднозначні тлумачення поняття «послуги». Так, відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» (ст. 1), послугою є «діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб» [124]. Таке визначення звісно ж може бути застосоване до тлумачення дорадчих послуг, хоча є доволі узагальнюючим.

Не менш широке тлумачення послуг дає Податковий Кодекс України, відповідно до статті 14 якого, «постачання послуг – будь-яка операція, що не є постачанням товарів, чи інша операція з передачі права на об'єкти права інтелектуальної власності та інші нематеріальні активи чи надання інших майнових прав стосовно таких об'єктів права інтелектуальної власності, а також надання послуг, що споживаються в процесі вчинення певної дії або провадження певної діяльності» [103]. В такому контексті, дорадчі послуги виступають окремою категорією поняття послуги, тоді як соціально спрямовані дорадчі послуги мали би бути категорією нижчого порядку (тобто підкатегорією дорадчих послуг).

При цьому, певна непослідовність визначень «дорадчі послуги» та «соціально спрямовані дорадчі послуги» набуває особливої актуальності з огляду на зміст статті 8 Закону, що присвячена державній підтримці дорадчої діяльності, і де зазначено, що «у Державному бюджеті України на відповідний рік окремим рядком передбачаються кошти для фінансування державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності, надання соціально спрямованих дорадчих послуг» [134]. Ймовірно, це виступає одним з факторів, що призводять до низького рівня освоєння коштів, передбачених на підтримку сільськогосподарської дорадчої діяльності. Окрім того, таке формулювання соціально спрямованих дорадчих послуг формує поле для зловживань, адже «надавати послуги суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів» бажатимуть не лише суб'єкти дорадчої діяльності. Зрештою, суб'єктами надання послуг на таких умовах можуть виступити будь-які суб'єкти господарювання, коло діяльності яких передбачає надання оплачуваних послуг.

Відтак, доречним видається тлумачити соціально спрямовані дорадчі послуги, як такі дорадчі послуги, вартість яких частково або повністю

компенсується за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, відповідно до обсягу, зазначеного у статті 8 згаданого Закону. А тому доцільно викласти п. 9 статті 1 Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» у такій редакції: «соціально спрямовані дорадчі послуги – послуги, що надаються суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості та сільському населенню за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів» [38].

Ведучи мову про методи дорадчої діяльності, доречно зазначити, що Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» наводить їх у одному блоці з завданнями.

Як ми вже зазначали раніше, основними завданнями дорадчої діяльності є:

- підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки;

- надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо;

- надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства;

- поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки;

- сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо;

- робота з сільською молоддю, ініціювання та реалізація молодіжних програм;

- інші завдання, визначені законом [134].

Спробуємо коротко зупинитися на кожному з них. Перше ж завдання «підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки» доволі гарно корелюється з такими завданнями як «сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо» та «робота з сільською молоддю, ініціювання та реалізація молодіжних програм» [134]. І хоча практика демонструє певну декларативність цих завдань, саме вони є визначальними для дорадчої діяльності, оскільки виокремлюють її, порівняно з консалтингом.

Окремої увагу заслуговує таке завдання як «поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки» [134]. В ході його реалізації дорадча діяльність проявляє себе саме як інноваційна, про що ми вже зазначали. Вкрай важливим, в контексті реалізації цього завдання є момент, на який чомусь дуже рідко звертають увагу дослідники. Дорадники повинні мати можливість (фінанси, час і достатню кваліфікацію) для невпинного ознайомлення з найсучаснішими технологіями світового рівня та освоєння цих технологій. Дивно очікувати, що дорадник, який не відвідує міжнародні виставки досягнень науки і техніки, не спілкується зі світовими лідерами з виробництва технічних засобів, добрив, засобів захисту рослин,

енергозберігаючих технологій, раптом виявиться достатньою мірою поінформованим, щоб пояснювати інформацію про ці досягнення споживачам дорадчих послуг (чи тим більше – навчати їх). При цьому, більшість дорадників в Україні не мають таких можливостей, а держава не поспішає забезпечувати їх відповідними ресурсами. Окремі дорадники отримують можливість ознайомитися з сучасними технологіями виключно за рахунок грантової допомоги, або організаційної підтримки з боку іноземних партнерів.

Дещо подібними видаються такі завдання як «надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо» і « надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства» [134]. В даному випадку ключовою відмінністю виступає споживач послуг. Певне здивування може викликати хіба що згадування такої задачі як «формування громадянського суспільства», яка стала своєрідним національним законотворчим трендом. Якою мірою дорадча діяльність може вплинути на формування громадянського суспільства – питання дискусійне. Хоча опосередкований вплив є незаперечним, адже громадянське суспільство видається нереальним без наявності значної кількості економічно-активних громадян, які успішно взаємодіють на засадах ринкової економіки, чому й покликана слугувати дорадча діяльність.

Реалізація цих та інших завдань має здійснюватися шляхом застосування методів дорадчої діяльності. При цьому, законодавець не лишив їх тлумачення на розсуд суб'єктів дорадчої діяльності чи їх клієнтів, окресливши наступне коло основних методів дорадчої діяльності:

- навчання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення;
- дослідження соціально-економічних проблем сільської місцевості та розробка варіантів їх розв'язання;
- демонстраційні покази форм і методів роботи суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення;
- інформаційне забезпечення суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, сільського населення тощо [134].

Нескладно помітити, що наявний у Законі перелік методів є відверто недостатнім для реалізації окреслених нормою цього ж Закону завдань. Спробуємо зупинитися детальніше на кожному з пропонованих методів.

Навчання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення є, безумовно, вкрай важливим методом. Даний метод значною мірою перетинається зі сферою професійної діяльності закладів освіти, однак не обмежується нею. Адже, хоча це на даний момент і не деталізовано нормою Закону, у більшості випадків йдеться саме про навчання дорослих осіб.

Відповідно до ст. 18 Закону України «Про освіту», складниками освіти дорослих є:

- післядипломна освіта;
- професійне навчання працівників;
- курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації;
- безперервний професійний розвиток;
- будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою [127].

Оскільки професійним навчанням працівників сільського господарства займаються заклади освіти аграрного профілю, до сфери інтересів суб'єктів дорадчої діяльності можна віднести радше післядипломну освіту, курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації, інші складники освіти. Крім того, у своїй діяльності дорадники прямо чи опосередковано сприяють безперервному професійному розвитку працівників сільського господарства.

При цьому, післядипломна освіта передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної) або фахової передвищої освіти та практичного досвіду. Вона включає в себе:

- спеціалізацію – профільну спеціалізовану підготовку з метою набуття особою здатності виконувати завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності;

- перепідготовку – освіту дорослих, спрямовану на професійне навчання з метою оволодіння іншою (іншими) професією (професіями);

- підвищення кваліфікації – набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань;

- стажування – набуття особою практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у певній професійній діяльності або галузі знань [127].

Зрештою, відповідно до переліку завдань дорадчої діяльності, визначеного Законом України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», всі складові післядипломної освіти можна віднести до першого ж із завдань – «підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та

сільського населення в умовах ринкової економіки» [134]. При цьому вони не вичерпують перелік методів реалізації цього, вкрай широкого завдання.

Варто зазначити, що якщо здобуття спеціалізації, як профільної спеціалізованої підготовки та перепідготовку в умовах саме дорадчої діяльності реалізувати складно, і з цими завданнями успішно впоруються наявні в Україні заклади освіти, то реалізацію інших двох складників післядипломної освіти (підвищення кваліфікації та стажування) можна налагодити в рамках дорадчої діяльності.

З метою підвищення кваліфікації працівників сільськогосподарських підприємств різних форм власності, а також окремих сільських мешканців, необхідно налагодити систему набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності. У даному випадку, дорадники можуть виступати не так викладачами і наставниками, як координаторами діяльності таких осіб. Дорадник повинен буде відслідковувати навчальний процес та інформувати свого підопічного про джерела отримання знань, допомагати на методичному й інформаційному рівні.

Таким чином, роль дорадника проявлятиметься у сприянні здобуття особою неформальної чи інформальної освіти, що передбачено чинними нормами українського законодавства. Під неформальною освітою законодавець пропонує розуміти освіту, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій. Натомість інформальною є освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям (самоосвіта) [127].

При цьому, у випадку потреби підтвердження підвищення кваліфікації, дорадник повинен буде надати особі інформації щодо можливостей проходження курсу підвищення кваліфікації на базі відповідного закладу вищої освіти або іншої установи, яка має можливість видати особі підтверджуючі документи.

Доволі широкими є можливості дорадника у контексті сприяння стажуванню працівника сільськогосподарського підприємства, чи мешканця сільської місцевості. Відповідно до Закону України «Про освіту», стажуванням є набуття особою практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у певній професійній діяльності або галузі знань [127]. На практиці ж, стажування передбачає здійснення особою, яка має певний рівень теоретичних знань (апріорі достатній для здійснення нею відповідної професійної діяльності) та потребує формування навиків практичної роботи і їх закріплення фахової діяльності на базі організації/установи. Дорадник же, за рахунок наявності численних контактів у сфері агропромислового комплексу, здатний з мінімальними зусиллями налагодити спілкування між керівниками підприємств та особами, які бажають пройти стажування за відповідним профілем. При цьому, стажування може бути як оплачуваним, так і безоплатним. За будь-якого варіанту і така особа і база стажування отримають користь.

Окремої уваги заслуговує такий метод діяльності дорадників і експертів-дорадників, як **дослідження соціально-економічних проблем сільської місцевості та розробка варіантів їх розв'язання**. Першим питанням, яке виникає в ході аналізу цього методу, є питання технічної можливості проведення таких досліджень. Адже окремі види досліджень вимагають наявності матеріально-технічної бази (приміщень, технічного обладнання, витратних матеріалів, доступу до тих чи інших технологій, програмного забезпечення тощо) та наукового персоналу (що певною мірою може бути доступним у особі експертів-дорадників).

Другим (за послідовністю розгляду, але не за пріоритетом) питанням, яке виникає в ході аналізу цього методу, є питання фінансування досліджень соціально-економічних проблем сільської місцевості, що будуть здійснюватися дорадниками і експертами-дорадниками. На відміну від безпосередньо консультування та інших видів інформування сільськогосподарських товаровиробників, дослідження не дають безпосередніх практичних результатів. У даному випадку цілком доречним видається порівняння з фундаментальними та прикладними дослідженнями у науковій сфері. Результати прикладних досліджень можуть бути прогнозованими, є очікуваними і бажаними для споживача, і зрештою – доволі легко комерціалізуються. Натомість, результати фундаментальних досліджень є важкопрогнозованими, подеколи суттєво відрізняються від очікувань або й відверто суперечать їм, дуже складно комерціалізуються (або взагалі не мають потенціалу безпосередньої комерціалізації).

Аналогічно, результати дослідження соціально-економічних проблем сільської місцевості не становитимуть комерційного інтересу для споживачів дорадних послуг. Відтак, вони повинні бути фінансованими або за рахунок коштів Державного бюджету, або за рахунок грантів, чи інших законних видів фінансування. При цьому, отримання грантових коштів під абстрактні дослідження (особливо – якщо ці дослідження не надто співпадають з баченням установ-донорів, які переважно є зарубіжними і функціонують в умовах далеких від вітчизняних реалій) є доволі проблематичною і довготривалою процедурою. Адже особливості налагодження зрошування земель в умовах Полтавської області може мало турбувати установу-донора з Ісландії. Натомість, дослідження проблем використання геотермальних джерел, для підвищення енергозабезпечення фермерського господарства, на яке готові виділяти грантові кошти

ісландські партнери, навряд чи буде корисним для господарств Полтавщини.

Отримання ж дорадниками коштів з Державного бюджету потребує дотримання ряду умов. У першу чергу – мова йде про необхідність передбачення такої статті витрат у Державному бюджеті. Наразі ж, коли фінансування дорадчої діяльності в цілому традиційно лишається за межами уваги розробників Закону України «Про Державний бюджет України», вести мову про фінансування окремих її складових більш ніж передчасно.

Відповідно до норм Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», «суб'єкти дорадчої діяльності беруть участь у виконанні державних цільових програм на конкурсних засадах у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сільського господарства. У разі необхідності суб'єкти дорадчої діяльності можуть залучати до участі у здійсненні дорадчої діяльності інших дорадників або фахівців, а також суб'єктів підприємницької діяльності. Органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації відповідно до програм соціально-економічного розвитку щорічно передбачають у проектах місцевих бюджетів кошти для здійснення дорадчої діяльності» [134]. Однак, аналіз практики реалізації відповідних програм свідчить про фактичну відсутність фінансування діяльності дорадників щодо досліджень соціально-економічних проблем сільської місцевості та розробки варіантів їх розв'язання. В кращому випадку відбувається незначне фінансування соціально-спрямованих дорадчих послуг. Натомість соціально-економічні проблеми обговорюються на прес-конференціях, або круглих столах представниками органів державної влади, або органів місцевого самоврядування. І дорадники можуть бути залучені до таких заходів, задля формального обговорення реальних локальних чи глобальних проблем.

Застосування такого методу дорадчої діяльності, як **демонстраційні покази форм і методів роботи суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення**, є ймовірно, одним з найбільш налагоджених в Україні. При цьому, в загальнонаціональному масштабі вплив таких показів є мінімальним, що обумовлено, в першу чергу, недостатньою кількістю дорадників, у порівнянні з кількістю осіб, задіяних у сільському господарстві та сільського населення України в цілому. А в другу чергу – законодавчими вимогами до організаторів. Якщо організатори очікують від держави компенсації вартості демонстраційного показу, як соціально-спрямованої дорадчої послуги, вони мають забезпечити присутність на ньому щонайменше 30 осіб [117]. У випадку з невеликим населеним пунктом, або проведенням показу для персоналу невеликої організації, зібрати таку кількість присутніх буде дуже складно.

Найбільш дискусійним видається застосування останнього методу – **«інформаційне забезпечення суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, сільського населення»**. Інформаційне забезпечення може включати в себе надто широке коло діяльності, то ж спробуємо детальніше розібратися зі змістовним наповненням цього поняття у вітчизняній науці.

Узагальнення поглядів Г. А. Терещука, І. П. Катеринчука та А. І. Таїрова, дає підстави відносити до інформаційного забезпечення: інформаційну підтримку – надання допомоги вищим посадовим особам і органам державної влади в одержанні конфіденційної інформації (ресурсів і засобів), необхідної для здійснення політичного управління; інформаційне супроводження – проведення комплексу інформаційно-пропагандистських або ідеологічних заходів; інформаційне обслуговування – діяльність спеціальних служб і структур з виявлення й задоволення актуальних інформаційних потреб органів державної влади;

інформаційну допомога – надання своєчасної й кваліфікованої допомоги органам влади в доступі до необхідних інформаційних ресурсів і засобів у зв’язку з вирішенням складних завдань або виникненням нових проблем у здійсненні державної політики [58; 162; 164]; інформаційний вплив – організований процес виробництва, поширення й використання спеціальної інформації, що справляє позитивний або негативний вплив на різні економічні, політичні, соціальні об’єкти, процеси і явища для досягнення політичних цілей держави; інформаційна боротьба – форма політичного суперництва або конфліктної взаємодії у вигляді комплексу погоджених за цілями, місцем і часом заходів, що проводяться за допомогою спеціальних методів і технологій, та спрямованих на досягнення інформаційної переваги; інформаційна логістика – управління інформаційними потоками в процесах забезпечення політичної діяльності держави матеріально-технічними засобами, товарами, фінансовими, інформаційними й іншими послугами з метою їх оптимізації; інформаційне консультування – надання спеціальними органами й службами силовим відомствам консалтингових послуг, експертних оцінок, розробки рекомендацій і пропозицій для вирішення виникаючих проблем у процесах інформаційно-комунікаційної взаємодії суб’єктів і об’єктів політики держави [58; 162; 164]. Відтак, виокремлення інформаційного забезпечення у якості окремого методу видається недоречним. Адже інформаційне забезпечення включає в себе майже всі інші перелічені законодавцем методи, а створення ієрархічних переліків, підкатегорії яких водночас виступають окремими категоріями, суперечить принципам структурної логіки.

Узагальнюючи все зазначене, можемо констатувати, що наявний у Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» перелік методів дорадчої діяльності є доволі дискусійним. То ж не дивно, що дослідники не зупиняються на межах, окреслених законодавцем.

О. І. Белова до методів роботи сільськогосподарської дорадчої діяльності відносить: взаємодію з користувачами сільськогосподарських дорадчих послуг виключно на засадах консультування, навчання, переконання на добровільній основі без застосування будь-яких дій примусового характеру (як-то: адміністративний вплив, розподіл матеріальних ресурсів, фінансів, інспектування, контроль тощо) [11]. Такий підхід також видається дещо дискусійним, оскільки наведені методи частково перетинаються з формами дорадчої діяльності.

Т. А. Бутенко, аналізуючи організацію консультування агровиробників, виокремлює такі форми індивідуальних методів роботи як: відвідування господарств консультантами; відвідування клієнтом офісу районної, регіональної служби; спілкування з клієнтом телефоном та через Інтернет; листування [17]. Даний перелік методів теж є дуже скромним, однак його перевагою можна вважати виокремлення дистанційного консультування.

З огляду на певну спорідненість дорадчої діяльності і консалтингу, доречно буде також врахувати сучасні підходи до визначення методів консалтингу.

В. Я. Горфінкель, виокремлюючи три методи консультування, відносить до них: експертне, процесне і навчальне. При цьому, експертне консультування пропонується вважати найбільш пасивним методом консалтингу. Консультант самостійно проводить діагностику, розробляє рішення і рекомендації щодо їх впровадження. Клієнт лише забезпечує консультанта необхідною інформацією. В ході процесного консультування фахівці консалтингової фірми на всіх етапах розробки проекту активно взаємодіють із клієнтом, спонукаючи його висловлювати ідеї, пропозиції. Консультанти разом із клієнтом аналізують проблеми і розробляють пропозиції. А при навчальному консультуванні головне завдання фахівців – підготувати ґрунт для виникнення ідей і вироблення рішень. З цією

метою вони проводять у клієнта лекції, семінари, розробляють для нього навчальні посібники, надаючи тим самим всю необхідну теоретичну і практичну інформацію. На практиці в чистому вигляді жоден з перерахованих методів консультування не застосовується; як правило, використовуються комбінації всіх трьох методів [33].

М. Г. Книш та М. Б. Буньо, також підтримують дану класифікацію, однак додають до неї проєктне консультування. На думку дослідників, за експертного консультування клієнт надає консультантові інформацію, контролює його діяльність, засвоює його рекомендації і ухвалює відповідні управлінські рішення. Для ефективного здійснення консультування ними пропонується застосовувати метод створення експертних опонуючих груп, який поєднує в собі методи самостійного наукового пізнання і «мозкового штурму». Принципи цього методу побудовані на формуванні двох різних груп експертів, яким пропонується вирішити поставлену проблему різними способами, у результаті захисту і дискусії керівництво організації-клієнта приймає ту або іншу точку зору і відповідно спосіб вирішення проблеми.

За процесного консультування клієнт бере участь в розробленні рекомендацій, а за навчального – персонал клієнта витрачає додатковий час на навчальні заняття.

Проєктне ж консультування виступає своєрідним сплавом інших методів. У конкретних проєктах або на їх різних стадіях можуть застосовуватись комбінації усіх трьох перерахованих видів консультування, і тоді воно стає експертно-процесним, процесно-навчальним, експертно-навчальним тощо [62]. Такий підхід видається цікавим. Хоча ми вже згадували про відмінність між консалтингом і проєкт-менеджментом.

Є. Ю. Сахно також виокремлює три методи консультування, відносячи до них експертне, проєктне та навчальне. При цьому суть експертного консультування, на його думку, полягає в діагностуванні

консалтинговою фірмою проблемної ситуації, розробленні рішень і рекомендацій для їх впровадження. Роль клієнта в цьому концепті полягає у забезпеченні консультанта інформацією та оцінюванні результатів його діяльності.

Проектне консультування характеризується активною взаємодією консалтингової фірми з клієнтом на всіх етапах реалізації проекту. Завдання консалтингової фірми полягає у сприянні формулювання клієнтом ідей, пропозицій, самостійному аналізі проблем, пошуку оптимальних рішень. При цьому спеціалісти консалтингової фірми оцінюють вироблення рішення, за необхідності пропонують інші його варіанти. Навчальне ж консультування, зосереджене на організації тренінгів працівників фірм, що сприяє створенню необхідних інтелектуальних умов для розвитку їх новаторської діяльності [151].

З огляду на зазначене, вважаємо доречним доповнення переліку форм і методів дорадчої діяльності, з урахуванням сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових підходів.

В цілому ж, пропонуємо виокремлювати такі методи надання дорадчих послуг як: аутсорсинг; організацію технологічних парків; навчання; організацію дослідних полів; проведення виставок, прес-конференцій, круглих столів; надання індивідуальних та колективних консультацій.

Окремої уваги заслуговує проблематика виокремлення форм і видів дорадчої діяльності.

Свого часу Р. А. Корінець зазначав, що дорадники використовують різні форми і види роботи: індивідуальні зустрічі та групові консультації – поради, семінари, виставки, теле- та радіопрограми, виїзди в передові господарства та навчальні заклади, розповсюдження друкованої інформації, короткотермінові навчальні курси, рекомендують вченим теми досліджень виходячи із потреб товаровиробників тощо [71, с.5]. Однак, ця

думка була висловлена ще до ухвалення Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність».

За кілька років потому О. А. Галич та О. О. Сосновська пропонували виділяти такі основні види дорадчої діяльності в сільському господарстві як: агентський (моніторинг); агітація; адаптація; аутсорсинг; інновація; інформування; консультування; навчання, включаючи тренінг; об'єднавчий; пропаганда; рекомендація тощо [25, с.81]. Такий підхід видається доволі ґрунтовним, хоча і не вичерпним.

Н. В. Бесчастнова та В. В. Ровний наводять більш детальний перелік видів і форм дорадчої діяльності. На переконання цих дослідників, дорадчі послуги мають надаватися виходячи з видів діяльності, які потребують консультування або забезпечення інформацією. Вони можуть даватися щодо наступних видів діяльності: інноваційної; інвестиційної; економічної; технологічної; інформаційної [146, с. 78-80]. Найбільш важливим видами діяльності, що належать до об'єктів дорадчих послуг, є інноваційна та інвестиційна діяльність, оскільки розвиток та існування сучасного сільськогосподарського виробництва не є можливим без зовнішніх вкладень [9, с. 11]. Більше того, рядом дослідників інвестиційно-інноваційна діяльність України розглядається не тільки як засіб досягнення високих результатів діяльності господарського комплексу, але і як інструмент трансформації суспільства [81, с. 132]. Тобто саме за рахунок впровадження інновацій, шляхом залучення інвестицій і планується формування «громадянського суспільства».

Окремим критерієм класифікації дорадчих послуг є їх визначення за методом надання. За таким підходом дорадчі послуги можуть надаватися у вигляді: аутсорсингу; технологічних парків; навчань, включаючи тренінги; організації опитних полів; виставок; конференцій та круглих столів; індивідуальних та колективних консультувань тощо [146, с. 82-83]. Варто зазначити, що якщо такі види діяльності як організація навчань, виставок,

конференцій та круглих столів, індивідуальних та колективних консультувань, не потребують додаткового дослідження, оскільки давно існують у понятійному апараті будь-якої консультаційно-інформаційної діяльності, то інші види можуть становити інтерес для сучасної науки. Ось уже кілька десятиліть у розвинених країнах світу набуває дедалі більшого розповсюдження специфічний вид дорадчої діяльності, який отримав позначення «аутсорсинг» (англійською «outsourcing») і полягає у передачі організацією певних функцій на обслуговування іншої компанії, що спеціалізується у відповідній сфері діяльності [7]. Детальніше до перспектив застосування аутсорсингу в межах дорадчої діяльності ми повернемося в третьому розділі дисертації. Наразі ж врахуємо його у нашій класифікації.

Доволі цікавим методом надання дорадчих послуг можна вважати впровадження технологічних парків. Створення технологічних парків урегульовано відповідним Законом України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків». Згідно ст. 1 зазначеного Закону, технологічним парком (технопарком), є юридична особа або група юридичних осіб (далі – учасники технологічного парку), що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції [135].

Перспективи застосування технопарків у сільськогосподарській дорадчій діяльності обумовлено нормативно встановленими пріоритетними напрямками діяльності технопарку, а саме – економічною і соціальною зумовленістю напрямів науково-технічної та інноваційної діяльності, що відповідають визначеним законодавством науково-

технічним та інноваційним пріоритетам і спрямовані на промислове виробництво конкурентоспроможної високотехнологічної та інноваційної продукції, зокрема у агропромисловому комплексі, і насичення нею внутрішнього ринку та забезпечення експортного потенціалу держави [135].

Використання технопарків характеризується рядом переваг, ключовою з яких можна вважати встановлення, відповідно до ст.3 згаданого Закону, спеціального режиму інноваційної діяльності, який запроваджується строком на 15 років і діє при виконанні проектів технологічного парку.

Водночас, використання технопарку має і недоліки, обумовлені нормами цього ж Закону. З огляду на те, що норма п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» серед учасників технологічного парку визначає лише юридичних осіб або їх групу, використання даного інструменту у дорадчій діяльності є доволі обмеженим. Адже, відповідно до ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», суб'єктами дорадчої діяльності можуть бути як юридичні особи – дорадчі служби, так й фізичні особи – дорадники та експерти-дорадники. Відтак, використання технологічних парків у якості виду дорадчої діяльності може здійснюватися виключно дорадчою службою, тоді як дорадники та експерти-дорадники повністю позбавлені можливості використання даного інструменту.

Отож, основними формами дорадчої діяльності можуть виступати: моніторинг; агітація; адаптація; інформування; пропаганда; рекомендація, які здійснюються шляхом друкування та розповсюдження інформаційних видань: буклетів, інформаційних листків, брошур тощо. Натомість, спектр видів дорадчої діяльності і критеріїв її класифікації є досить широкими, і може визначатися наступним чином: а) виходячи з видів діяльності, які потребують консультування або забезпечення інформацією: інноваційної;

інвестиційної; економічної; технологічної; інформаційної. б) за методом надання, виходячи з якого дорадчі послуги можуть надаватися у вигляді: аутсорсингу; технологічних парків; навчань, включаючи тренінги; організації опитних полів; виставок; конференцій та круглих столів; індивідуальних та колективних консультувань тощо; в) за тематикою запиту послуг і сфери їх застосування: у тваринництві; у рослинництві; щодо техніки та технологій; у економіці; у управлінні; у маркетингу; у обліку; щодо податків, права, екології тощо; г) за видами користувачів (споживачів) послуг, дорадчі послуги можуть надаватися: сільськогосподарським виробникам; органам місцевого самоврядування; сільському населенню; д) за видами джерел фінансування, за рахунок: державного бюджету; місцевих бюджетів; коштів суб'єктів господарювання; коштів грантів, міжнародної технічної допомоги, коштів міжнародних програм та проектів; благодійних внесків фізичних та юридичних осіб; інших джерел, не заборонених законом; е) за рівнем відповідальності суб'єктів дорадчої діяльності, вона поділяється на: діяльність з повною або частковою відповідальністю; є) виходячи з форми обслуговування в вигляді: абонентського обслуговування або одноразового обслуговування.

Висновки до Розділу 1

1. На підставі аналізу численних досліджень з'ясовано, що норми чинного законодавства надають досить детальне тлумачення сільськогосподарської дорадчої діяльності. За своєю природою, дорадча діяльність включає в себе як аграрний консалтинг, так й інші дії, спрямовані задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства.

2. Встановлено, що за своєю природою сільськогосподарська дорадча діяльність є інформаційно-консультаційною діяльністю. При цьому сільськогосподарська дорадча діяльність (у широкому значенні) є сукупністю усіх можливих дій і заходів, спрямованих на підвищення ефективності сільського господарства та якості життя сільського населення. Сільськогосподарська дорадча діяльність (у вузькому розумінні) є аграрним консалтингом, що здійснюється дорадниками або експертами-дорадниками, які входять або не входять до складу сільськогосподарських дорадчих служб, відповідно до норм чинного законодавства.

3. Доведено необхідність усунення суперечностей, наявних у чинній редакції Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». Серед іншого, запропоновано викласти п. 9 статті 1 у такій редакції: «соціально спрямовані дорадчі послуги – послуги, що надаються суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів».

4. З'ясовано, що основними методами дорадчої діяльності є: навчання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення; дослідження соціально-економічних проблем сільської місцевості та розробка варіантів їх розв'язання; аутсорсинг; організація технологічних парків; організація дослідних полів; проведення виставок, прес-конференцій, круглих столів; надання індивідуальних та колективних консультацій.

5. Формами дорадчої діяльності можуть виступати: моніторинг; аналіз; агітація; адаптація; інформування (у тому числі – безпосередньо консультування); прогнозування; пропаганда; рекомендація. Всі форми дорадчої діяльності реалізуються на практиці шляхом вербальної та невербальної взаємодії зі споживачами дорадчих послуг, поширення електронних інформаційних матеріалів, друкування та розповсюдження інформаційних видань: буклетів, інформаційних листків, брошур тощо.

6. Види дорадчої діяльності можна класифікувати за рядом ознак: а) виходячи з видів діяльності, які потребують консультування або забезпечення інформацією, ними можна вважати: інноваційну; інвестиційну; економічну; технологічну; інформаційну. б) за критерієм методу надання, дорадчі послуги можуть надавати шляхом: аутсорсингу; технологічних парків; навчань (включаючи тренінги); організації дослідних полів; виставок; конференцій та круглих столів; індивідуальних та колективних консультувань тощо; в) за тематикою запиту послуг і сфери їх застосування, розрізняють дорадчі послуги: у тваринництві: у рослинництві; щодо техніки та технологій; у економіці; у управлінні; у маркетингу; у обліку; щодо податків, права, екології тощо; г) за видами користувачів (споживачів) послуг, можна виокремити дорадчі послуги, які надаються: сільськогосподарським виробникам; органам місцевого самоврядування; сільському населенню; д) за видами джерел фінансування, виокремлюються послуги, що надаються за рахунок:

державного бюджету; місцевих бюджетів; коштів суб'єктів господарювання; коштів грантів, міжнародної технічної допомоги, коштів міжнародних програм та проектів; благодійних внесків фізичних та юридичних осіб; інших джерел, не заборонених законом; е) за рівнем відповідальності суб'єктів дорадчої діяльності, вона може бути класифікована як: діяльність з повною відповідальністю; діяльність з частковою відповідальністю; є) виходячи з форми обслуговування, надається у вигляді: абонентського обслуговування; одноразового обслуговування.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС І РОЛЬ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІСТЬ

2.1 Ретроспектива сільськогосподарської дорадчої діяльності в контексті історії агропромислового комплексу України

Виникнення будь-якого інституту та процес його становлення є невід’ємними елементами дослідження особливостей його природи. Особливо ж гостро це питання постає у випадку, коли наука оперує численними але суперечливими знаннями, які характеризуються низьким рівнем систематизації і включають наукові школи, що мають, подеколи, діаметрально протилежні погляди на особливості тих чи інших процесів.

Проблематика дослідження ретроспективи становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні та її правового регулювання вже знаходила своє відображення у публікаціях вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, їй присвячували свою увагу такі дослідники як: М.Ф. Безкровний, В. В. Клочан, І. Кравченко, Т. А. Кравченко, М.Ф. Кропивко, Р.Я. Корінець, Ю. Кухарук, В. В. Ровний, П.Т. Саблук та ін. Проте, дискусії стосовно виникнення дорадчої діяльності тривають і досі.

Аналіз ретроспективи становлення дорадництва в Україні доречно розпочати з появи цього явища, у його сучасному розумінні. Наразі у вітчизняному науковому середовищі немає однозначної позиції стосовно того, який період можна вважати початковим етапом зародження повноцінного дорадництва на сучасній території України.

Так, зокрема В. В. Клочан вважає, що у Західній Україні зародження аграрного дорадництва відбулося наприкінці XIX-го, а у Східній – на початку XVIII-го століття [60]. Схожої позиції дотримується В. В. Ровний,

який пов'язує зародження дорадництва на українських землях з початком діяльності у Російській імперії Імператорського вільного економічного товариства (1765 р.) [147]. Натомість, Т. А. Кравченко пропонує вести відлік історії дорадчої діяльності в Україні від кінця XIX століття, коли в Галичині (яка входила на той час до складу Австро-Угорської імперії) дорадчу діяльність вело товариство «Сільський господар», головною декларованою метою якого було піднесення культури виробництва та підвищення доходів сільських територій [74]. Вважаємо, що у даному контексті дуже важливо враховувати критерії віднесення тієї чи іншої діяльності саме до дорадчої, в сучасному її розумінні.

Характерно, що М. Ф. Безкровний, в ході аналізу еволюції розвитку сільськогосподарської інформаційно-консультаційної діяльності в світі зазначає, що перші інформаційно-консультаційні служби саме сучасного типу, були створені в середині XIX ст. в Ірландії. З 1845 по 1851 рр. Поява нового інституту, як це часто спостерігається в історії людства, була обумовлена загостренням певного кризового стану, вихід з якого вимагав пошуку раніше не застосовуваного інструментарію. У випадку з дорадчою діяльністю таким фактором став голод в Ірландії. Коли в 40-х роках XIX століття посіви картоплі були практично повністю знищені внаслідок епідемії, що прокотилася європейськими країнами, саме для Ірландії наслідки виявилися найсерйознішими, оскільки картопля становила основу харчування бідних селянських родин. З метою запобігання виникнення голоду у 1847 р. в Ірландії було засновано служби «мандрівних учителів», для того щоб ті проводили роз'яснювальну роботу з фермерами у найбільш постраждалих від епідемії районах. Таких вчителів призначали централізовано, а їх роботу оплачували з різних джерел. За кілька років до процесу долучилися вищі навчальні заклади та наукові установи, поширюючи прогресивні практики на всій території Великобританії. В межах двох-трьох десятиліть аналогічна система почала розвиватися в

землях Німеччини, де таких учителів призначав Центральний Сільськогосподарський орган [8]. Лише під кінець XIX ст. аналогічні служби було створено в Данії (1870 р.), Італії (1886 р.) і Нідерландах. Натомість ще у 50-х роках XIX століття мандрівні учителі з'явилися у Швейцарії, Австро-Угорщині і Росії. Діяльність цих служб здійснювалася не тільки за рахунок фінансів, що виділялися державою. Значна, а іноді й більша частина засобів надходила з інших джерел – благодійних пожертвувань заможних громадян, церкви, банків. І лише засновані в 1879 р. у Франції подібні служби фінансувалися державою повністю [8]. При цьому, багаті землевласники, в руках яких концентрувалася значна частка сільськогосподарського виробництва, й до зазначених процесів послуговувалися послугами фахівців.

У ході виокремлення витоків дорадчої діяльності від аграрної науки в цілому, варто враховувати, що обговорення перспективних технологій у салонах аристократів і підприємців та впровадження технічних засобів у межах окремих землеволодінь, яке не супроводжувалося масовим поширенням інформації серед мільйонів сільських господарств, мало місце задовго до XIX століття. Ще Пліній Старший у своїй «Природничій історії» (лат. – *Naturalis Historia*) Катон Старший у трактаті «Про землеробство» (лат. – *De Agri Cultura*) описували тогочасні провідні технології (такі як жнивarka на тваринній тязі, використовувана галами), спрямовані на ефективне ведення господарства [187; 191]. Однак, протягом Середньовіччя та навіть епохи Відродження, ознайомитися зі змістом трактатів могли лише високоосвічені релігійні служителі та окремі аристократи. При цьому, лише деякі з них мали опосередковане відношення до сільськогосподарського виробництва, адже воно вважалося брудною справою, не гідною уваги знаті. А про загальнодоступність античних праць не могло бути й мови. І причина крилася не лише у

обмеженні доступу до античних праць (який теж мав місце), але і в масовій неграмотності тогочасного селянства (а почасти й – панства).

Зрештою, винахідником сучасної жниварки вважається Сайрус Маккормік, який у 1831 році сконструював, а вже у 1834 запатентував першу жниварку, що працювала на кінній тязі [193]. З цієї ситуації можна зробити два висновки. По-перше, протягом півтора тисячоліття людство вкрай повільно розвивало аграрні технології, а деякі з них були фактично втрачені і винайдені заново. По-друге, розвиток сільського господарства та впровадження інновацій, вимагають наявності якісної масової освіти селян.

У контексті ж історичної дискусії виникає інше питання – чи доречно вести мову про віднесення Катона Старшого та Плінія Старшого до числа перших дорадників (чи радше експертів-дорадників) Європи? Критичний підхід та сучасне тлумачення дорадчої діяльності, вимагають від нас вважати безпосередньо дорадниками лише тих осіб, які надають свої послуги численним сільгоспвиробникам, а не досліджують аграрні технології в цілому; а дорадчими службами вважати лише ті служби, які мали на меті здійснювати інформаційно-консультаційну діяльність у сфері сільського господарства, а не будь-які організації чи спілки, що мали свій інтерес у сільському господарстві. Відтак, і Катон Старший і Пліній Старший можуть бути визнаними видатними дослідниками аграрних технологій (або, бодай – хроністами їх розвитку), одними з зачинателів аграрної науки та освіти в Європі. Але їх не можна ототожнювати з дорадниками, чи навіть з експертами-дорадниками у сучасному їх розумінні.

Аналогічно варто розглядати й хронологію становлення правового забезпечення дорадчої діяльності. Адже якщо вести мову про походження дорадництва у найбільш широкому розумінні, то можна розглядати його як «будь-яку цілеспрямовану діяльність, спрямовану на покращення

сільськогосподарського виробництва». І тоді правове регулювання такої діяльності в Україні сягає часів Київської Русі. Адже вже «Руська Правда» містила в собі деякі вказівки на княжу власність, боярську, церковну, на княжі борті, межі й перевіси на деревах, на знищення знаків власності на бортях, на купівлю й продаж, на позику й поклажу майна [50]. Проте, навряд чи наукова спільнота всерйоз розглядатиме «Руську правду» першим правовим актом, що регулював сільськогосподарську дорадчу діяльність. Радше її, як і інші закони, що регулювали ті чи інші складові відносин у сфері сільськогосподарського виробництва, можна віднести до законодавства, що передувало появі правового регулювання дорадництва.

В такому ж контексті критичний аналіз діяльності тих організацій, які трактуються дослідниками як зачинателі дорадчої діяльності, демонструє їх належність радше до «прообразів», або «передвісників» сучасних дорадчих спілок.

Так, наприклад, вже згадуване «Імператорське вільне економічне товариство» (надалі – Товариство), засноване у 1765 році, організовувало публічні лекції та сільськогосподарські виставки. Під Петербургом діяла дослідна ділянка (так звана Охтинська ферма). Одним із перших у Російській імперії Товариство почало збирати та систематизувати статистичні відомості (зокрема, про стан ґрунтів та лісів, про хлібну торгівлю та розведення бджіл, про селекцію худоби тощо) [21]. В даному контексті варто зазначити, що торгівля лісом, пенькою (конопляним волокном, що використовувалося у виробництві канатів для флоту), медом та зерном були визначальними складовими експорту Російської імперії протягом всього часу її існування.

Цілком очікувано, що ініціатива у створенні такої структури надходила не від дрібних сільгоспвиробників чи підприємців. Засновниками Товариства були «...п'ятнадцять осіб, знатного роду, дорученням монаршим, що відрізнялися досвідченістю в сільському

господарстві або вченістю...» [21]. За свідченням одного з останніх президентів Товариства, відомого історика, професора Московського університету М. М. Ковалевського, Катерина II «...сама спрямовувала його діяльність в напрямку не одного сільського господарства, але й вирішення корінних питань російської громадськості» [176]. Тобто мова йшла про монаршу ініціативу, спрямовану радше на задоволення філософсько-дискусійних інтересів Катерини II та заохочення наближених до неї аристократів, аніж на експертну допомогу селянам. Яскравим підтвердженням цього припущення слугує перше завдання, яке імператриця доручила досліджувати в рамках Товариства: «У чому полягає власність землевласника – чи у землі його, яку він обробляє, чи у рухомому майні, і яке він право може мати на те й інше для користі суспільної?» [176, с.23]. Звісно, використання імен відомих вчених та їх аргументації в політичних інтересах можна вважати раціональним інструментом внутрішньої політики, але навряд чи можна ототожнити його з сільськогосподарським дорадництвом у його сучасному розумінні.

Без перебільшення, одним із результатів діяльності товариства виступало й просування прогресивних ідей, щодо ведення господарства. І це не дивно, адже у межах Товариства вдалося зібрати чи не кращих інтелектуалів тогочасної Російської імперії. У ньому працювали такі видатні вчені й суспільні діячі країни як: А. М. Бутлеров, Н. В. Верещагін, Г. Д. Державін, В. В. Докучаєв, В. Г. Короленко, І.Ф. Крузенштерн, Д. І. Менделєєв, А. А. Нартов, П. П. Семенов-Тяньшанський, А. С. Строганов, Л. М. Толстой і багато інших. На початку ХХ ст. у рядах Товариства налічувалося більше 500 дійсних членів, були вони і в іноземних державах [176, с.24]. Таким чином, Товариство було потужним науково-просвітницьким центром, і навіть дискусійним майданчиком (з рядом обмежень) у сфері аграрних наук.

В історії діяльності Товариства можна прослідкувати як періоди бурхливого росту, так і тривалої стагнації. І якщо його створення й було орієнтовано на певні політичні цілі, то цілком природне прагнення зібраних в колектив учених досліджувати весь комплекс проблем, пов'язаних з веденням господарства й економіки в цілому, не могло не спонукати до практичної діяльності по поширенню інформації в аграрній сфері. На думку ряду дослідників, такий підхід дав можливість членам Товариства мати пряме відношення до рішення в Російській імперії таких завдань, як скасування кріпосного права, становлення статистичних досліджень, поширення нових сортів сільськогосподарських культур, у тому числі картоплі, розвиток прикладної економічної думки, організація сільськогосподарських і промислових виставок, спорядження наукових експедицій, і багатьох інших [147].

Декларованою метою діяльності Товариства все ж був розвиток вітчизняної агрономії й поширення знань. Основним декларованим принципом діяльності Товариства можна вважати активне сприяння прогресу сільського господарства на основі тогочасних досягнень науки. При цьому, варто визнати, що структура Товариства була надзвичайно близька до сучасних підходів побудови консультаційної служби. У його складі було виокремлено три відділення:

1) Відділення сільського господарства (землеробство, скотарство, лісництво, звірівництво, рибництво й інші сільськогосподарські промисли).

2) Відділення ремісничих і фабричних виробництв (всі види промислової й ремісничої діяльності, безпосередньо пов'язані з сільським господарством).

3) Відділення сільськогосподарської статистики й політичної економії (статистичні й політико-економічні питання, пов'язані із проблематикою перших двох відділень) [147].

Доволі різноманітними для XIX століття були й форми діяльності Товариства: видання літератури, конкурси, збори статистичних даних, розробка спеціальних програм, розвиток сільськогосподарського утворення, організація виставок і поширення нових сортів сільськогосподарських рослин і технологій, зв'язок з науковими й іншими громадськими організаціями [176].

Певний інтерес для дослідників історії впровадження аграрної науки становлять друковані матеріали Товариства. За роки його існування було випущено 280 томів «Праць» (перший російський сільськогосподарський журнал), а також безліч інших книг на російській і іноземній мовах, підручники, довідники, словники бібліографічні збірники, програми для навчання. Було оголошено 240 конкурсів політико-економічного й науково-господарського характеру [96]. Окрім того, проводилися численні опитування, анкетування, запити через губернаторів та інших посадових осіб різних відомостей. Учасниками Товариства проводилися експедиції, узагальнювався передовий досвід, видавалися збірники матеріалів. Члени Товариства, на основі статистично-економічних досліджень, розробляли заходи з ефективного ведення сільського господарства. За їх ініціативою на території Харківщини, Чернігівщини та Херсонщини було відкрито кілька навчальних закладів та бібліотек [55]. Тобто, щонайменше ми маємо визнати значний внесок Товариства у формуванні вітчизняної агрономічної та зооветеринарної науки й освіти.

Товариством здійснювалися купівля, видавництво й поширення книг, готувалися програми, організовувалися сільськогосподарські школи, відкривалися бібліотеки, проводилося багато публічних лекцій. Для цих цілей залучали професорів і викладачів університетів, військових навчальних закладів, інженерів, лікарів і інших представників інтелігенції. За рахунок фінансування Товариства створювалися й утримувалися дослідні станції й ферми. Діяло депо з випробування машин та іншої

сільськогосподарської техніки. Вже у 1850р. Товариство організувало Першу Всеросійську виставку сільськогосподарської продукції, в якій взяли участь сільськогосподарські виробники зі всіх адміністративно-територіальних одиниць імперії, зокрема й з України. Товариство співпрацювало з 60 науковими товариствами Європи й Америки [96].

На думку ряду дослідників, одним зі значущих історичних наслідків діяльності Товариства у період розвитку капіталізму можна вважати реформу 1861 р., яка відмінила кріпосне право і дала початок утвердженню нового капіталістичного типу землеробства, а розвиток внутрішнього та відкриття зовнішнього ринків сільськогосподарських продуктів призвели до виникнення торгового землеробства [96]. Ми не можемо повністю погодитися з таким підходом, оскільки зміна архаїчного на той час рабовласницького формату господарювання на більш прогресивний була обумовлена цілим рядом факторів. В усіх розвинених країнах світу давно поширилося мануфактурне виробництво і розвивався капіталізм. Російська імперія не могла ігнорувати об'єктивних закономірностей суспільного розвитку безмежно довго. Однак визнаємо, що Товариство могло виступати впливовим лобістом як реформи 1861 року, так і інших прогресивних процесів, що мали бодай опосередковане відношення до аграрної сфери.

Характерно, що навіть після реформи сільське господарство Російської імперії тривалий час залишалося доволі неефективним, у зв'язку з низьким рівнем агрономічних і економічних знань, характерним практично для всіх суб'єктів, так чи інакше пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом. І це – не зважаючи на зусилля Товариства та інших аналогічних організацій, які діяли в Російській імперії. У результаті – досягнення аграрної науки того часу фактично не використовувалися ні в поміщицькі ні в селянських господарствах, що відображалось на показниках їх діяльності [146]. Панство намагалось

підвищувати свої доходи виключно екстенсивним шляхом – більше землі, більше кріпаків, згодом – більше наймитів. В той час своєрідний аграрний бум розпочався в США, де в умовах поступової відміни рабства (особливо у північних штатах) почали формуватися капіталістичні відносини на засадах вільного ринку праці. Можливо саме тому жниварку на кінній тязі запатентував Сайрус Маккормік, а не Семен Іванов?

Однак, маємо визнати, що саме в той період, коли селяни поступово ставали власниками землі й результатів своєї праці, значно зросла мотивація до підвищення ефективності господарської діяльності й підсилилася потреба в спеціальних знаннях, основним джерелом яких стали сільськогосподарські Товариства й сільськогосподарські навчальні заклади, що динамічно розвивалися після реформи 1861 року. Товариство ж переставало бути єдиною громадською організацією, що послідовно займається питаннями сільського господарства й землекористування, а поступово здобувало політичний вплив [96, с.24].

Отож, хоча воно й мало на меті вивчення становища тогочасного землеробства Російської імперії, умов господарського життя країни та поширення корисних для сільського господарства відомостей, Товариство можна розглядати радше як представника аграрної освіти в Російській імперії, аніж представника дорадчої діяльності. З іншого боку, учасники Товариства проявляли чималу соціально-політичну активність, вимагаючи проведення тих чи інших реформ. Що зрештою і призвело до його переведення під контроль Міністерства землеробства на початку XX століття [21]. Тобто Товариство поєднувало дослідницько-просвітницьку діяльність з політичною активністю.

При цьому, В. В. Ключан стверджує, що вже у 1913 р. на території Східної України існувало 46 сільськогосподарських дослідних станцій та полів, на яких працювало близько 150 науковців, які сприяли поширенню результатів наукових досліджень. А в цілому у дореволюційній Росії з

початку XX століття існувала сільськогосподарська дорадча служба, яка нараховувала близько 9000 працівників [60] (для порівняння, наразі у вітчизняному Реєстрі дорадників та експертів дорадників зареєстровано менше семисот дорадників та експертів дорадників). З огляду на такі вражаючі цифри, доволі обґрунтовано видається думка В. В. Ровного, який припускав, що чисельність російських консультантів у даних джерелах трохи завищена, оскільки мова, швидше за все, йшла про загальну чисельність земської та державної агрономічної служби, де переважна більшість її особового складу належала до так званого допоміжного персоналу, який має в основному базову освіту» [147]. Звісно ж, за такого підходу до розрахунків, і чисельність працівників сучасних дорадчих служб в Україні можна «збільшити в кілька разів», що аж ніяк не вплине на їх реальну діяльність.

На користь позиції, щодо перебільшення ролі дорадництва у аграрному виробництві Російської імперії опосередковано свідчить і тогочасний рівень сільськогосподарської статистики (тобто не власне статистичні дані, а порядок роботи з ними).

У другій половині XIX століття збором даних про площі посівів та врожайність займався Центральний статистичний комітет Міністерства внутрішніх справ (далі — ЦСК МВС РІ). При цьому найбільш складним при організації нової системи врожайної статистики вважався збір відомостей про посівні площі. Налагодити його вдалося далеко не одразу. У 1881 р. для отримання відомостей про площі посівів різних культур у всі сільські товариства та всім власникам та орендарям маєтків були розіслані опитувальні листи. Відповіді по них надійшли до ЦСК МВС РІ лише у 1882 р., а узагальнення даних було завершено в 1883 р. При цьому перевірка даних, що надійшли, проводилася шляхом порівняння розмірів ріллі зі відомостями земельного перепису 1877 р. Отриманими даними про посіви 1881 р. ЦСК МВС РІ користувався 7 років – з 1883 по 1889 р. При

цьому, інформація по 49 губерніях Європейської частини Російської імперії надійшли всього лиш від 1242 респондентів [180]. Тобто, в даному випадку, можна вести мову про соціологічне опитування агровиробників, але аж ніяк не про точну статистику.

Не надто покращилася ситуація і через тридцять років потому. У ході сільськогосподарського перепису, що проводився у 1916-1917 роках за розпорядженням Міністра землеробства Російської імперії, організатори знову спромоглися зібрати лише фрагментарні дані за окремими показниками. Так, наприклад, у селянських господарствах відомості про худобу та посіви за 1916 та 1915 рік враховувалися не скрізь, а лише у 5% від загальної кількості господарств. При цьому облік надходжень та витрат основних фуражних та продовольчих продуктів було проведено взагалі лише у 2% господарств [101]. З урахуванням імперських традицій до задіяння усіх наявних ресурсів для формування статистичної звітності, що подається вищому державному керівництву, наявність такої кількості суб'єктів дорадчої діяльності, про яку веде мову В. В. Ключан, видається доволі сумнівною, а результативність їх діяльності та роль в розвитку сільськогосподарського виробництва – відверто перебільшеною.

Дещо схожою видається і ситуація і з західноукраїнським Товариством «Сільський господар». Ініціаторами заснування цього товариства були представники української сільської інтелігенції — священики, вчителі, ветеринарні лікарі, агрономи, юристи. До фундаторів, які успішно поєднували практичну і науково-пропагандистську діяльність, сучасні дослідники відносять західноукраїнських агрономів Ю. Павликовського, Є. Храпливого, А. Романенка. Ними зазвичай робився наголос на проблеми, що мали місце у формуванні аграрної політики, змісту і значення громадсько-агрономічної діяльності, напрямках, методах і засобах агрономічної допомоги. Їх праці мали прикладний характер, ґрунтувалися на аналізі, узагальненні, систематизації місцевого матеріалу

та практичної роботи сільськогосподарських товариств Східної Галичини. Однак, на переконання сучасних вчених, «найважливішим результатом агрономічної допомоги селянству стало вироблення в умовах Речі Посполитої Польської теоретичних засад регіональної української національної економічної політики» [56].

На користь версії про здебільшого освітньо-політичну функцію Товариства «Сільський господар», свідчить і той факт, що за інформацією від сучасників, воно вважало своїм головним завданням допомагати українській молоді отримати ґрунтовну фахову освіту в національних сільськогосподарських школах: пропагувало важливість і необхідність освіти; засновувало власні школи; сприяло школам «Просвіти», «Рідної школи», «Маслосоюзу»; добивалося утворення державних закладів із українською мовою навчання; залучало селянську молодь на навчання. Перший з'їзд українських агрономів (1927 р.) визнав сільськогосподарське шкільництво головним чинником господарської культури й ефективної практичної діяльності. Другий з'їзд українських агрономів (1928 р.) ухвалив рішення заснувати одну вищу, три середні, а також мережу нижчих повітових шкіл з українською мовою навчання [56; 172].

Характерно, що у вересні 1929 р. саме за ініціативою «Сільського господаря» проводилася організаційна робота з відкриття першого українського хліборобського конгресу у Львові, який мав розглянути концепцію розвитку науки й освіти, проаналізувати стан та перспективи і проблеми розвитку аграрної культури на західноукраїнських землях (конгрес не відбувся через фінансову скруту українських організацій). Для обговорення пропонувалися статті В. Доманицького «Головні принципи організації української високої сільськогосподарської школи» і «Метод позаочного завдання в приміненні до аграрних наук» [56; 173]. Ми в жодному разі не заперечуємо роль Товариства «Сільський господар» у формуванні національної самосвідомості українців та розвитку вітчизняної

системи аграрної освіти і науки. Однак відносити його до дорадчих структур, у сучасному їх розумінні, є перебільшенням.

Отож, вважати Імператорське вільне економічне товариство та товариство «Сільський господар» саме дорадчими спілками можна лише за дуже широкого сприйняття даного терміну. При цьому, певний рівень їх спорідненості з дорадчою діяльністю, навіть у найсучаснішому її трактуванні, не викликає сумнівів. Обидва товариства мали потужну (на свій час) наукову базу, підтримували наукову кореспонденцію з зарубіжними колегами, досліджували технології і просували аграрну освіту.

До іншої крайнощі тяжіють І. Кравченко та Ю. Кухарук, які в рамках дослідження «Становлення сільськогосподарських дорадчих служб в Україні» стверджували, що дорадча діяльність в Україні розпочалася лише у 1998 році, коли в рамках програми ТАСІС «Післяприватизаційна підтримка сільського господарства і дорадча служба» було створено Львівську аграрну дорадчу службу [73]. При цьому, автори чомусь оминають своєю увагою створення аналогічних структур (за підтримки Уряду Великобританії) у 1995 році у м. Донецьк та у 1996 році в Одеській області [60]. Такий підхід до виникнення дорадчих структур в Україні видається аж надто вузьким. Не можна ігнорувати багаторічний досвід вітчизняної дорадчої діяльності тільки з огляду на її історичні відмінності від сучасного трактування.

Все ще чекає на своїх дослідників проблематика розвитку дорадництва у буремні роки Національної революції українського народу 1917-1922 років.

Незважаючи на те, що у 20-ті роки ХХ ст. певну роль у пропаганді і поширенні сільськогосподарських знань відігравали сільськогосподарські товариства, які існували на той час в Україні – Всеукраїнське агрономічне товариство, Товариство сільського господарства Південної України та

інші, їх діяльність не могла давати суттєві результати, адже в основу пропаганди були покладені комуністичні партійно-політичні ідеї та гасла.

Вже з середини 20-х років політика радянської влади стосовно селян характеризувалась посиленням тиску і впровадженням жорстоких покарань за відсутність підтримки держаної ідеології, або будь-яку її публічну критику. Сталін вважав колективізацію селянства джерелом отримання ресурсів для форсованої індустріалізації. І зрештою суцільна колективізація з висилками, штучними голодоморами, загнала в колгоспи всіх: і середняка, і кулака й бідняка безземельного. В контексті посилення індустріалізації, своєю аграрною політикою держава реалізовувала дві ідеї: забезпечення централізованого постачання продуктів харчування за фіксовано низькими цінами (так звані «ножиці цін») та притік мотивованої робочої сили в цехи новостворених заводів (часто – після «робфаків» – наспіх сформованих «робітничих факультетів» навчальних закладів). Безумовно, пропаганда описувала це як свідоме прагнення активістів з села переїхати в місто та «стати до верстата». Фактично ж колгоспи функціонували за рахунок негласного закріпачення селян [147]. Цілком очікувано, що такому підходу сприяла й нормотворча діяльність радянської влади, яка видала низку нормативних актів з даного питання.

Вже у процесі суцільної колективізації, в мету реалізації лінії партії на «ліквідацію куркульства як класу» приписи, що стосуються оренди землі й регулювання ринку праці, були скасовані постановою ЦВК і РНК СРСР «Про заходи щодо зміцнення соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації й по боротьбі з куркульством» від 01.02.1930 р. [92] У цей час землекористування колгоспів регулювалося Зразковим статутом сільськогосподарської артілі, затвердженим РНК СРСР і Президією ЦВК СРСР 01.03.1930 р. [107], який передбачав, що землі, закріплені за колгоспом, становлять єдиний земельний масив, який не повинен зменшуватися. Держава була

зацікавлена у зміцненні контролю за виробництвом продуктів харчування, навіть якщо ціною такого контролю було зменшення їх кількості і зниження якості. Політична (або як тоді полюбляли говорити «революційна») доцільність вважалася домінантою економічної політики.

3 вересня 1932 р. була прийнята постанова ЦВК і РНК СРСР «Про створення стійкого землекористування колгоспів» [94], відповідно до якої при збереженні непорушності державної власності на землю за кожним колгоспом закріплювалася земля, що перебуває в його трудовому користуванні, і заборонялися всякі переділи.

Значно погіршилася ситуація в українському селі в умовах Другої світової війни. Відповідно до постанови РНК СРСР і ЦК ВКП (б) «Про підвищення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудоднів» від 13.04.1942 р. встановлено, що працездатні колгоспники й колгоспниці, які не виробили протягом року обов'язкового мінімуму трудоднів, повинні вважатися такими, що вибули з колгоспу, втрачають права колгоспника й присадибні ділянки [93]. Цілком очевидно, що розмір «обов'язкового мінімуму» визначався керівництвом, з огляду на потреби держави, що веде війну, і без урахування реалій сільськогосподарського виробництва в умовах дефіциту посівного матеріалу, добрив, засобів захисту рослин та вкрай низької енергозабезпеченості господарств. Зрештою, колгоспники часто впрягали в плуги корів, або й впрягалися самі [150]. Про розвиток якихось дорадчих структур в ці роки годі й вести мову.

На думку ряду дослідників, саме 30-ті та 40-ві роки XX століття характеризувалися зубожінням села та колосальним збільшенням розриву між селом і містом. І хоча в результаті форсованої індустріалізації виробництво промислової продукції в СРСР в цілому та в УРСР зокрема, дійсно зросло в рази (а в деяких галузях – і на порядки), сільське господарство практично не відчуло на собі якогось покращення. Більше того, з огляду на «ножиці цін» та інші інструменти формування штучного

перекосу між селом і містом на користь останнього, сільська місцевість знала нищівного удару [147]. Переважна більшість селян не просто перестали бути ініціативними товаровиробниками, з них вичавили навіть саме прагнення до прояву ініціативи. Процедура агротехнічних заходів регламентувалася не фахівцями, а керівними приписами, авторами яких були ідейні революціонери, які почасти не мали не лише освіти, але й жодного практичного уявлення про сільське господарство. Активісти, що приїздили до села з міста, незважаючи на пропаговану рівність і братерство робітників і селян, зневажливо ставилися до вікового досвіду пересічного господаря, вважаючи його «молодшим братом-невігласом» якого потрібно навчати й наставляти. А будь-яка приватна ініціатива привертала увагу й роздратування оточуючих колгоспників, а отже могла бути трактована як прояви антирадянської діяльності й закінчитись для ініціатора кримінальним переслідуванням.

Своєрідний прояв сільськогосподарської консультаційної діяльності можна віднести до 1967 р., коли в колишньому СРСР була створена державна система науково-технічної інформації (ДСНТІ). Основну роботу із просування й поширення науково-технічних досягнень і передового виробничого досвіду в сфері народного господарства виконували галузеві системи НТІ. У сільському господарстві ця система була представлена на союзному рівні Всесоюзним науково-дослідним інститутом інформації й техніко-економічних досліджень у сільському господарстві (ВНІТЕСГ). В 1985 р. у зв'язку з реорганізацією сільського господарства й створенням Держагропрому СРСР було покладено початок перетворення й системи НТІ. У 1987 р. на підставі наказу Голови Держагропрому СРСР створюється єдина система НТІ (ЄС Агронті) на всіх рівнях управління АПК. Згадана система була основним провідним каналом доведення науково-технічної інформації до всіх форм товаровиробників АПК, сфери управління й науки. Вона виконувала так зване «транспортне» завдання.

Здійснювала вона й організацію висхідного потоку інформації через підготовку й подання в ЦНПТЕИ (галузеві органи НТІ) інформаційних карт підприємств і організацій АПК і потім після їхньої обробки в інститутах інформації у вигляді інформаційних листків про передовий виробничий досвід доводилась до всіх регіонів країни. Таким чином, ця система орієнтувалася на «вал». Вважалося, що чим більше видається інформації, тим краще. Що з цією інформацією робить фахівець, службу не завжди цікавило. Так само не піддавалося сумніву вміння фахівця працювати з інформацією [80, с. 76].

Ми частково розділяємо позицію В. В. Ровного, який вважає, що за радянських умов будь-яка дорадча діяльність, в сучасному розумінні, була неможливою [147]. Тому, обмежуючись таким коротким оглядом і оминаємо увагою детальний аналіз радянського періоду становлення дорадчої діяльності. Додатковим фактором такого підходу є наявність численних праць, що досліджували розвиток вітчизняного сільського господарства у тоталітарні часи.

При цьому, варто зазначити, що окремі прояви діяльності, яка частково підпадає під критерії дорадчої, прослідковувалися протягом усього часу існування УРСР. Так, зокрема, О. І. Белова зазначає, що у Кіровоградській області на базі колгоспу «ХХ з'їзд КПРС» в 1962 р. двічі Героєм Соціалістичної Праці О. В. Гіталовим була започаткована «Степова академія», в якій навчались сільські механізатори. Сільськогосподарські кадри підвищували рівень знань у Вищій партійній школі, функціонували виставки передового досвіду різного рівня [10]. Однак, в умовах функціонування планової економіки господарська ініціатива керівників і спеціалістів господарств стримувалась вказівками планових органів, тому вважати таку діяльність безпосередньо дорадчою, в сучасному розумінні, не можна. Скоріше можна вести мову про прояв нового формату аграрної освіти.

Здобуття Україною незалежності актуалізувало ряд питань, у тому числі – щодо становлення вітчизняного агропромислового комплексу на засадах інтенсифікації виробництва та поширення приватної власності на засоби виробництва. Реорганізація колгоспів та поява фермерських і особистих селянських господарств підвищили гостроту потреби формування вітчизняного ринку консультаційних послуг.

Звісно, вітчизняні вчені та практики мали різне бачення вирішення цього питання. Так, наприклад, на думку одного з теоретиків та організаторів сільськогосподарської дорадчої діяльності в незалежній Україні Р. М. Шмідта, «Поява сільськогосподарської дорадчої діяльності в новітній історії України є наслідком реформування відносин власності в аграрному секторі на засадах приватної власності та приватної ініціатив, характерних для сучасної ринкової економіки. З розвитком аграрної реформи в Україні, появою великої кількості приватних господарств, фермерів, розвитком підприємництва у сфері обслуговування села, необхідністю вирішення питань соціального облаштування на рівні сільських рад, все більше проблем виникає на рівні сільських громад і територій. Тому, шлях до формування дієвої в умовах України системи науково-консультаційного та експертного обслуговування може бути єдиний – створення системи типу «Extension Service», розподіл функцій і взаємодія в якій будується не на адміністративних, а на функціональних взаємозв'язках і кооперації науково-освітніх закладів, громадських об'єднань та органів державного управління» [11, с. 64-65; 99, с. 74].

Характерно, що серед вітчизняних науковців й досі відсутній єдиний підхід до часу появи сучасних дорадчих служб у незалежній Україні. Як ми вже згадували, І. Кравченко та Ю. Кухарук, ототожнюють створення перших сільськогосподарських дорадчих служб в Україні з появою Львівської аграрної дорадчої служби (у 1998 році) [73]. Тоді як В. В. Клочан акцентує увагу на першості дорадчих структур, створених за

підтримки Уряду Великобританії у 1995 році у м. Донецьк та у 1996 році в Одеській області [60]. Ми схильні погодитися з другим підходом.

Після 1998 року створення дорадчих служб у різних регіонах України набуло вищих темпів. У більшості випадків служби створювалися за підтримки міжнародного співтовариства – Великобританії, Данії, Канади, Німеччини, США, Швеції та інших країн, за рахунок проєктів Світового банку, Організації Об'єднаних Націй, інших впливових міжнародних інституцій [175]. Досвід практичної діяльності перших дорадчих служб був доволі позитивним, що викликало поширення серед керівництва держави усвідомлення потреби інтенсифікації інформаційно-консультаційного забезпечення агропромислового виробництва усіх регіонів України. Вже у 1998 році Міністерством агропромислового комплексу України було ухвалено Наказ «Про вдосконалення наукового забезпечення агропромислового виробництва на регіональному рівні» від 09.01.1998 р. №6/5, відповідно до якого визнано центрами наукового забезпечення агропромислового виробництва Автономної Республіки Крим та областей обласні державні сільськогосподарські дослідні станції і науково-дослідні інститути, які виконують їх функції [108]. Даним наказом основними напрямками діяльності центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва Автономної Республіки Крим та областей визнано проведення апробації, доопрацювання конкурентоздатної науково-технічної продукції стосовно умов регіону, її освоєння в дослідних господарствах Української академії аграрних наук та базових формуваннях регіону і організацію її розповсюдження в агропромислове виробництво, здійснення інформаційного забезпечення суб'єктів господарювання аграрної сфери завдяки налагодженій діючій системи інформування товаровиробників про новітні досягнення науки, передового досвіду, надання консультацій сільгосппідприємствам усіх форм власності.

Згаданий Наказ передбачав створення в структурі Міністерства сільського господарства і продовольства Автономної Республіки Крим, управлінь сільського господарства та продовольства обласних державних адміністрацій, центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва Автономної Республіки Крим та областей – інформаційно-консультаційних служб з питань інформаційного та консультаційно-технологічного забезпечення [108].

Надалі мережа суб'єктів наукової та інформаційно-консультаційної діяльності в Україні неодноразово зазнавала реорганізації. Вже за два роки, відповідно до наказу Міністерства аграрної політики України «Про організацію мережі базових господарств центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва Автономної Республіки Крим та областей» від 28.09.2000 р. №194/85, вона складалася з державних дослідних та навальних-дослідних господарств, фермерських та приватних господарств, асоціацій товаровиробників тощо [126].

В тому ж році у нормативний обіг потрапила дефініція «дорадча служба», передбачена «Положенням про Департамент реформування сільського господарства», затвердженим Наказом Міністерства аграрної політики України від 08.11.2000 р. №222 [129]. Відповідно до даного Положення, у центральному апараті Міністерства аграрної політики України створювався самостійний структурний підрозділ – Департамент реформування сільського господарства, метою діяльності якого визначалося: розроблення та реалізація державної політики у сфері реформування сільського господарства, реструктуризації сільськогосподарських підприємств, створення нових форм господарювання та підтримки господарських структур, що виникли в результаті реформування, створення умов для розвитку ефективного аграрного сектору економіки, створення та розбудова мережі сільськогосподарської дорадчої служби [129].

Згодом, Законом України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001 - 2004 років» від 18.01.2001 р. на законодавчому рівні в якості одного з основних завдань діяльності держави було визначено завдання сприяння розвитку мережі дорадчих сільськогосподарських дорадчих служб і системи моніторингу аграрного ринку [137]. Більше того, з метою виконання даного закону Міністерством аграрної політики України було розроблено Концепцію становлення і розвитку мережі сільськогосподарських дорадчих служб в Україні [136]. Зазначена Концепція передбачала організаційну структуру національної системи дорадництва, яка охоплювала б три рівні: національний, регіональний (Автономна Республіка Крим, області) та місцевий. При цьому, місцевий рівень національної системи дорадництва є базовим і всі інші вищі рівні мають забезпечити ефективну діяльність цієї ланки, підпорядковуватись її інтересам.

Передбачалося, що на національному та регіональному рівнях структура сільськогосподарських дорадчих служб повинна мати статус юридичних осіб, які в свою чергу створюють філії та представництва на місцевому рівні. Функції ж координації та методологічного забезпечення діяльності сільськогосподарських дорадчих служб, відповідно до даної Концепції, покладалися на Міністерство аграрної політики [146].

Але, згадана Концепція, як і ухвалений у наступному Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», не містять чітко визначених положень щодо структури національної системи дорадництва, хоча на момент появи Закону (на кінець квітня 2004 року) в Україні вже працювали 28 сільськогосподарських (аграрних, сільських) дорадчих служб із 23 областей України і АР Крим [177, с.42].

Саме ухвалення профільного Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [134] ми вважаємо відправною

точкою для останнього (на даний момент) історичного етапу розвитку вітчизняного дорадництва

Наступним регуляторним нормативно-правовим актом, після появи профільного Закону став Наказ Міністерства аграрної політики України «Про систему наукового забезпечення агропромислового виробництва АР Крим та областей України» від 14.12.2004 р. №453/105. Функції наукової та інформаційно-консультаційної діяльності в сільському господарстві, відповідно до цього Наказу було передано мережі наукових закладів, які мали для цього достатній науковий потенціал та відповідну науково-технічну базу: аграрних ВНЗ, їх структурних підрозділів та дослідних станцій [131]. Аналогічна структура, в цілому передбачалася й у наказі Міністерства аграрної політики України «Про систему наукового забезпечення агропромислового виробництва АР Крим та областей України» від 13.07.2007 р. №496/69 [132].

Варто зазначити, що вітчизняні дорадники не лишилися без підтримки зарубіжних партнерів. З 2006 року стартував проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог (АПД)», який реалізується за підтримки Федерального Міністерства продовольства та сільського господарства (BMEL) та за його замовленням, через виконавця ТОВ ГФА Консалтинг Груп, а також робоче співтовариство, яке складається з ТОВ ІАК Аграр консалтинг (ІАК), Лейбніц-Інституту аграрного розвитку в країнах з перехідною економікою (ІАМО) та ТОВ АФЦ Консультантс Інтернешнл. Реципієнтом проєкту, який триває і донині, виступає Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України «Дорада» [47].

За кілька років потому, задля впорядкування та нормативного закріплення національної структури сільськогосподарського дорадництва в Україні Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію формування державної системи сільськогосподарського консультування. Про це

йдеться у відповідному розпорядженні Кабінету Міністрів України від 31.10.2011 р. №1098-р [138]. Декларованою метою Концепції слугувало формування ефективної державної системи сільськогосподарського консультування, як дієвого інструменту впровадження державної аграрної політики, забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства та сільських територій, подолання бідності в селі шляхом проведення просвітницької діяльності та надання соціально спрямованих дорадчих послуг суб'єктам господарювання у селі та сільському населенню з метою підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення сільського господарства .

Концепція передбачала створення Національного центру сільськогосподарського консультування та обласних (регіональних) сільськогосподарських дорадчих служб з їх районними відділами, використавши науково-освітній потенціал установ та закладів Мінагрополітики та Національної академії аграрних наук; надання соціально спрямованих дорадчих послуг, які фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законом; сприяння забезпеченню на державному та регіональному рівні формування державної системи сільськогосподарського консультування у результаті:

- використання в системі аграрної освіти науково-технічного потенціалу інститутів післядипломної освіти вищих навчальних закладів, навчально-консультаційних центрів, установ і організацій;
- використання в системі Національної академії аграрних наук наявного науково-технічного потенціалу регіональних науково-дослідних (наукових) установ;
- створення в системі агропромислового комплексу в кожному регіоні (області, районі) регіональних сільськогосподарських дорадчих служб з урахуванням місцевих умов і наявного науково-технічного

потенціалу та матеріально-технічної бази розташованих на її території управлінь агропромислового розвитку, науково-дослідних (наукових) закладів аграрної науки, навчальних закладів аграрної освіти, а також використання інтелектуального потенціалу радників та експертів-дорадників (у тому числі шляхом їх першочергового працевлаштування в новостворених сільськогосподарських дорадчих служб), досвіду та потужності діючих сільськогосподарських дорадчих служб (в тому числі створених за підтримки програм і проектів міжнародної технічної допомоги).

- надходжень від надання консультаційних платних послуг замовникам, а також надходжень від надання соціально спрямованих дорадчих послуг.

На виконання даного розпорядження, Міністерством аграрної політики і продовольства України, спільно з зацікавленими центральними органами виконавчої влади, було розроблено та подано Кабінетові Міністрів України план заходів щодо реалізації концепції, схваленої цим розпорядженням, на період до 2015 р., який схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.05.2012 р. № 303-р [118].

У 2012 році було розпочато розгляд проекту Закону України «Про сільське господарство», підготовленого Міністерством аграрної політики та продовольства України. Згідно ч.2 ст. 43 «Сільськогосподарська дорадча діяльність», інфраструктуру сільськогосподарського дорадництва мали би складати: державна система сільськогосподарського дорадництва, недержавні громадські сільськогосподарські дорадчі служби, консалтингові організації, а також сільськогосподарські дорадники і експерти-дорадники. Регламентація діяльності дорадників повинна була би здійснюється в межах чинного законодавства [133].

На підставі аналізу перелічених нормативних актів, М. Ф. Кропивко було зроблено висновок, що інфраструктуру сільськогосподарського

дорадництва складатимуть державна система сільськогосподарського дорадництва, недержавні громадські сільськогосподарські дорадчі служби, консалтингові організації, а також сільськогосподарські дорадники, експерти-дорадники і приватні консультанти [76, с.10]. Однак, на практиці цього так і не відбулося.

Наразі ж (станом на липень 2021 року) в більшості областей України сформовані та функціонують 36 сільськогосподарських дорадчих служб [140], працюють і надають соціально спрямовані дорадчі послуги майже 700 професійних сільськогосподарських дорадників, а також експертів-дорадників, які внесені до державного Реєстру [139]. Більшість із них надає практичну допомогу сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню в освоєнні методів прибуткового господарювання, застосування сучасних технологій, створення несільськогосподарських видів бізнесу (зелений туризм, ремесло, надання різноманітних видів послуг), сприяють створенню сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, розвитку сільських кредитних спілок, комунальних підприємств, громадських організацій, формуванню суб'єктів малого і середнього бізнесу в сільській місцевості.

Вже починаючи з 2003 року суб'єкти дорадчої діяльності в Україні були об'єднані у Всеукраїнську громадську організацію – Національну асоціацію сільськогосподарських дорадчих служб України, яка здійснює громадське регулювання дорадчої діяльності і наразі діє відповідно до ст. 7 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», Порядку надання всеукраїнській громадській професійній організації статусу саморегулювальної організації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18.11.2009 р. №1221 [121].

В ході узагальнення підходів до періодизації становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності України, зазначимо, що більшість дослідників все ж виокремлюють дорадянський, радянський

періоди та період незалежної України. Так, зокрема, В. В. Клочан, виокремлює три етапи, «обумовлені існуючими соціально-політичними устроями»: дорадчі служби в епоху капіталізму; післяреволюційний період розвитку дорадництва; сучасний період становлення та розвитку дорадчих служб [60]. Цілком підтримуючи загальну хронологію, дещо зміщує акценти у сприйнятті окремих періодів становлення дорадництва В. В. Ровний, який в ході дослідження розвитку моделі дорадчої служби в сільськогосподарському секторі економіки України, пропонує поділити її хронологію на три етапи: імперський; радянський; сучасний [147, с. 149].

Враховуючи наведені підходи, широке та вузьке бачення історії дорадчої діяльності в Україні, пропонуємо наступну періодизацію:

Перший (початковий) період, в рамках якого протягом століть відбувалося формування базових засад дорадчої діяльності, як дослідницької та консультаційної діяльності, що деколи проявляла себе у вигляді окремих товариств. Даний період охоплює всю історію України до початку XX століття.

Другий (тоталітарний) період співпадає з часом існування радянської держави. Він характеризувався поширення наукових знань у агропромисловій сфері через мережу контрольованих державою структур, які не можна вважати дорадчими у сучасному їх розумінні, хоча вони виконували функції дорадництва (з 1922 по 1991 роки).

Третій (незалежний) період – формування сучасних уявлень про дорадчу діяльність в незалежній Україні, появи перших дорадчих служб за умов відсутності профільного законодавства (з 1991 по 2004 роки).

Четвертий (сучасний) період – розвиток сільськогосподарського дорадництва після ухвалення Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність № 1807-IV» [134]. Зазначений період триває з 2004 року і донині [41].

2.2 Правовий статус суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності: права, обов'язки та відповідальність

Дослідження правового статусу суб'єктів будь-якої діяльності є необхідною складовою дослідження правового забезпечення цієї діяльності. Не є виключенням і сільськогосподарська дорадча діяльність, коло суб'єктів якої окреслено відповідним профільним Законом України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [134].

Проблематика дослідження правового статусу в цілому та адміністративно-правового статусу зокрема, вже знаходила своє відображення у публікаціях вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, їй присвячували свою увагу такі дослідники як: І. Л. Бородін, М. А. Бояринцева, В. М. Галуцько, І. П. Голосніченко А. Н. Костюков, В. Я. Малиновський, О. В. Мещерякова та інші.

Окремі питання щодо правового статусу суб'єктів дорадчої діяльності розглядали у своїх працях такі дослідники як: Т. А. Кравченко, М. Ф. Кропивко, В. В. Ровний, П. Т. Саблук, Л. С. Тараненко та ін.

Проблематика дослідження правового статусу суб'єктів дорадчої діяльності вимагає, з одного боку, уточнення тлумачення категорії «правовий статус», а з іншого – уточнення кола суб'єктів дорадчої діяльності. З останнім визначитися нескладно, адже відповідно до чинного законодавства, суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні вважаються: дорадники, експерти-дорадники, дорадчі служби [134]. Що ж стосується правового статусу, сучасна вітчизняна та зарубіжна наука пропонує два основні підходи до його тлумачення широкий і вузький.

Відповідно до вузького підходу, тлумачення правового статусу включає лише базові елементи, без яких він не може існувати. Такого

підходу дотримуються І. П. Голосніченко, зазначаючи, що зміст адміністративно-правового статусу становлять комплекс прав та обов'язків особи, що закріплені нормами адміністративного права [30, с. 198]. О. В. Мещерякова наполягає, що до структурних елементів адміністративно-правового статусу належать права та обов'язки, які становлять серцевину правового статусу, а тому є його обов'язковими елементами [85, с. 610]. Схожої позиції дотримується і М. А. Бояринцева, зазначаючи що адміністративно-правовий статус є встановленою законами та іншими правовими актами сукупністю прав та обов'язків, які гарантують участь в управлінні державними справами і задоволення публічних та особистих інтересів [14, с. 23].

До ширшого підходу щодо окреслення елементів адміністративно-правового статусу тяжіють такі науковці як: І. Л. Бородін [13], В. М. Галуцько, А. М. Костюков, В. Я. Малиновський, В. Коваль. Так, зокрема, А. М. Костюков вважає, що до елементів правового статусу належать правосуб'єктність, посадові завдання, основні функції, права, обов'язки, гарантії, форми діяльності, відповідальність та порядок посадових взаємовідносин (підпорядкованість) [72, с. 22]. В. Я. Малиновський зазначає, що основними елементами адміністративно-правового статусу є завдання, цілі, компетенція, відповідальність, порядок формування та процедури діяльності [79, с. 37]. На переконання В. М. Галуцько, основу адміністративно-правового статусу становлять засади й адміністративні процедури, завдання, функції, повноваження (права й обов'язки), засади й провадження дисциплінарної та адміністративної відповідальності [26, с. 145]. В. Коваль, аналізуючи структуру адміністративно-правового статусу військовослужбовців, відносить до його елементів: 1) обов'язки; 2) права (у тому числі правообов'язки); 3) гарантії реалізації обов'язків та прав; 4) юридичну відповідальність [63, с. 94].

Враховуючи обидва підходи під правовим статусом суб'єкта сільськогосподарської дорадчої діяльності пропонуємо розуміти сукупність таких керівних засад його функціонування як: завдання, методи, компетенція, відповідальність, порядок надання та позбавлення статусу, що визначені чинним законодавством України.

Нормами Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» окреслено як коло суб'єктів дорадчої діяльності, так і їх основні завдання та методи, і частково – порядок набуття і втрати статусу [134]. Повертаючись до кола суб'єктів дорадчої діяльності, знову зазначимо, що суб'єктами такої діяльності в Україні вважаються: дорадники, експерти-дорадники, дорадчі служби [134]. При цьому, законодавець тлумачить всі три категорії, акцентуючи увагу на їх відмінності. Під дорадчою службою запропоновано розуміти «юридичну особу незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, структурний підрозділ аграрного навчального закладу, науково-дослідної установи, які внесені до Реєстру дорадчих служб, здійснюють дорадчу діяльність, у складі яких працює не менше трьох дорадників, які пройшли реєстрацію відповідно до законодавства і внесені до Реєстру дорадників» [134]. Натомість під сільськогосподарським дорадником пропонується розуміти «фізичну особу, яка на професійній основі проводить дорадчу діяльність, склала кваліфікаційний іспит та одержала кваліфікаційне свідоцтво і внесена до Реєстру сільськогосподарських дорадників та сільськогосподарських експертів-дорадників; а під експертом-дорадником – «фізичну особу, яка проводить дорадчу діяльність не на постійній основі, має достатній фаховий рівень та одержала кваліфікаційне свідоцтво відповідно до вимог законодавства і надає дорадчі послуги на запит дорадчих служб та дорадників і відповідає вимогам, передбаченим цим Законом. Тоді як експертами-дорадниками є працівники закладів науки та

освіти, інші вузькоспеціалізовані фахівці, які внесені до Реєстру дорадників» [134].

Нескладно помітити, що перелічені законодавцем три категорії суб'єктів дорадчої діяльності є не рівноцінними за своїм статусом. Ключовим суб'єктом дорадчої діяльності в Україні виступає дорадник. Адже експерт-дорадник надає дорадчі послуги виключно на запит дорадчих служб та дорадників, тоді як дорадча служба взагалі не може існувати без трьох дорадників у своєму складі [40]. Тобто саме дорадник, контактуючи з сільськогосподарським товаровиробником, або сільським населенням, реалізує всі ключові функції, характерні для суб'єктів дорадчої діяльності.

Цікаво, що у Законі «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» застосовується виключно дефініція «фізична особа», тоді як відповідно до Закону України «Про громадянство України», фізичними особами вважаються як громадяни України, так й іноземці, і особи без громадянства [112]. Крім того, норми Закону не уточнюють вимоги щодо освіти претендентів на статус дорадників/експертів-дорадників. Однак, у тексті Положення про кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника (затвердженого Наказом Міністерства аграрної політики України від 26.04.2005 № 176) зазначається, що «для складання кваліфікаційного іспиту й отримання кваліфікаційного свідоцтва, фізичні особи до заяви на ім'я голови кваліфікаційної комісії додають анкету, копії дипломів, за пред'явленням оригіналу, про отримання повної вищої освіти, наукового ступеня, атестата про присвоєння вченого звання (за наявності такого ступеня чи звання), витяг з трудової книжки» [119]. Таким чином, наявність повної вищої освіти є обов'язковою умовою для набуття статусу дорадника/експерта-дорадника.

Вітчизняні дослідники неодноразово пропонували скоригувати статус дорадників та експертів дорадників, або ж змінити вимоги до осіб, які бажають набути такого статусу. Так, наприклад, В. В. Ровний пропонує поєднати категорії «дорадник» і «експерт-дорадник» [148]. Натомість Л. С. Тараненко вважає доречним висунути до зазначених осіб такі кваліфікаційні вимоги: а) повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст); б) наявність кваліфікаційного свідоцтва сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника встановленого зразка; в) підвищення кваліфікації не менше одного разу в 5 років; г) стаж роботи в аграрному секторі економіки не менше 3-х років; д) знання чинного законодавства, що входить до їх компетенції [163, с. 151]. Ми враховуємо такі підходи, однак не вважаємо доцільним їх підтримувати.

В першу чергу викликає заперечення вимога щодо наявності повної вищої освіти. Дослідники чомусь переконані, що бакалавр з реклами і маркетингу не може допомогти фермеру покращити продажі товару, «потрібен лише магістр!». Не менше здивування викликає і вимога щодо стажу роботи у аграрному секторі економіки. Адже дуже часто креативні ідеї формують люди, які спеціалізуються на іншій сфері діяльності. Свіжі думки інженера-авіаконструктора можуть дати поштовх новій технології будівництва з легких і водночас міцних матеріалів ангару для зберігання техніки. А біолог, який працював у сфері медицини може підказати, як краще захистити рослину від збудника хвороби. Але з огляду на відсутність досвіду саме у аграрній сфері ми маємо їм відмовити у праві озвучувати свої «реакційні» рекомендації. То невже нам потрібні виключно «перевірені століттями традиції»? Може варто повернутися й до кінного плуга? Особливо, якщо його апологети мають аграрний досвід не те що 3, всі 30 років.

В цілому ж, зазначені ідеї спрямовані виключно на зменшення кількості суб'єктів дорадчої діяльності, тоді як вітчизняний агропромисловий комплекс, як і сільське населення в цілому, потребують значного збільшення їх кількості, без огляду на різноманітність організаційно-правових форм таких суб'єктів. Більше того, в умовах дефіциту дорадників потрібно продумувати спрощення механізму набуття цього статусу, але аж ніяк не його ускладнення.

Окремої уваги в цьому контексті заслуговує проблематика тлумачення суб'єктів дорадчої діяльності, як категорій. Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», сільськогосподарською дорадчою службою в Україні може бути «юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, структурний підрозділ аграрного навчального закладу, науково-дослідної установи, які внесені до Реєстру дорадчих служб, здійснюють дорадчу діяльність, у складі яких працює не менше трьох дорадників, які пройшли реєстрацію відповідно до законодавства і внесені до Реєстру дорадників» [134]. У даному випадку, легко прослідковується обмеження для створення дорадчої служби на базі навчального закладу виключно аграрного профілю, що відверто не відповідає потребам агросектору. І мова йде навіть не про кількісне, а про якісне обмеження.

Якщо окремі напрямки консультування є безумовно пов'язані саме з аграрними закладами освіти (як то – агрономія, ветеринарія, матеріально-технічне забезпечення, особливості застосування добрив, засобів захисту рослин, харчових добавок, методи збереження продукції тощо), то інші можуть бути реалізовані дорадчими службами, створеними на базі класичних університетів та інших закладів вищої освіти. Суб'єкти господарювання у сільській місцевості й сільські мешканці можуть потребувати (і часто потребують) консультацій у таких галузях знань як економіка, облік і аудит, фінанси, право, маркетинг, реклама, управління

персоналом, логістика. Що вимагає внесення змін до законодавства, спрямованих на розширення кола освітніх закладів, на чий базі можуть бути створені дорадчі служби. До даного питання ми більш детально повернемося в ході аналізу особливостей правового статусу дорадчої служби.

Наступними суб'єктами дорадчої діяльності є дорадник і експерт-дорадник. Наразі, відповідно до чинного законодавства, набуття фізичною особою в Україні статусу дорадника/експерта-дорадника відбувається шляхом внесення даних про неї до Реєстру сільськогосподарських дорадників та сільськогосподарських експертів-дорадників, чому передуює складання кваліфікаційного іспиту та одержання кваліфікаційного свідоцтва дорадника/експерта-дорадника [134]. Порядок складання кваліфікаційного іспиту та одержання кваліфікаційного свідоцтва дорадником/експертом-дорадником, урегульовано вже згаданим Положенням про кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника [119]. Детальний аналіз зазначеного Положення заслуговує окремого дослідження. Однак, навіть поверхневий огляд виявляє ряд дискусійних моментів, які потребують уточнення та доповнення.

По-перше, відповідно до п. 3.1 Порядку складання кваліфікаційних іспитів, деталізованого в Положенні, «метою проведення кваліфікаційних іспитів є перевірка рівня знань та практичних навичок фізичних осіб, які проводять дорадчу діяльність для забезпечення на належному рівні надання суб'єктам господарювання у сільській місцевості та сільському населенню соціально спрямованих дорадчих послуг» [119]. З огляду на те, що відповідно до п. 1.2, «Положення визначає порядок видачі, форму, зупинення дії та/або анулювання кваліфікаційного свідоцтва сільськогосподарського дорадника, сільськогосподарського експерта-дорадника, проведення кваліфікаційних

іспитів» [119], під «фізичними особами, які проводять дорадчу діяльність», маються на увазі «сільськогосподарські дорадники, сільськогосподарські експерти-дорадники».

Однак, Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» виокремлює категорії «дорадчі послуги» та «соціально спрямовані дорадчі послуги». І якщо під соціально спрямованими дорадчими послугами розуміються «послуги, що надаються суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів», то під дорадчими послугами – «послуги, що надаються суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, сільському населенню, а також органам місцевого самоврядування та органам виконавчої влади» [134]. Як можна помітити, категорія «дорадчі послуги» має ширше змістовне наповнення, і включає категорію «соціально спрямовані дорадчі послуги». Натомість в Положенні йдеться виключно про «соціально спрямовані дорадчі послуги», що значно обмежує практичне розуміння дорадчої діяльності в цілому.

По-друге, передбачений Положенням порядок зупинення дії, як і порядок анулювання кваліфікаційного свідоцтва дорадника та експерта-дорадника, містять ряд невизначеностей, які є підґрунтям для відвертих корупційних ризиків. Питання відповідальності суб'єктів дорадчої діяльності взагалі заслуговує окремої уваги. Притягнення дорадника та експерта-дорадника до адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності здійснюється на загальних підставах. Натомість порядок притягнення дорадчої служби, дорадника та експерта-дорадника до дисциплінарної відповідальності, окреслено ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» та п. 5 Положення про

кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника відповідно.

Стосовно дорадчої служби, законодавцем передбачено доволі короткий перелік підстав для відмови у внесенні до Реєстру дорадчих служб та видачі сертифіката, призупинення дії сертифіката, виключення з Реєстру дорадчих служб та анулювання сертифіката. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», підставами для відмови у внесенні до Реєстру дорадчих служб та видачі сертифіката є: 1) невідповідність поданих документів вимогам законодавства; 2) виявлення у поданих документах недостовірної інформації [134].

Рішення ж про призупинення дії сертифіката приймається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сільського господарства, у разі порушення дорадчою службою вимог щодо обов'язкової мінімальної кількості дорадників у складі дорадчої служби. Натомість виключення дорадчої служби з Реєстру дорадчих служб та анулювання сертифіката відбувається у випадку: 1) подання дорадчою службою заяви про виключення з Реєстру дорадчих служб та анулювання сертифіката; 2) наявності відомостей про припинення юридичної особи як дорадчої служби; 3) неподання у встановлений строк інформації про зміни, внесені до документів, які додаються до заяви про внесення до Реєстру дорадчих служб та одержання сертифіката [134].

І якщо підстави призупинення чи припинення діяльності дорадчої служби видаються доволі помірними і обґрунтованими, то визначені у п. 5 Положення порядок зупинення дії, та порядок анулювання кваліфікаційного свідоцтва дорадника та експерта-дорадника видаються дещо упередженими. Так, наприклад, Положення визначає наступні підстави для зупинення дії кваліфікаційного свідоцтва (як дорадника, так і експерта-дорадника): 1) непроходження сільськогосподарським

дорадником/експертом-дорадником підвищення кваліфікації; 2) некваліфіковані дії сільськогосподарського дорадника/експерта-дорадника з питань його компетенції [119]. Увагу привертає саме друга підстава для зупинення дії кваліфікаційного свідоцтва, оскільки дефініція «некваліфіковані дії» ніяк не деталізована. Автори нормативного акту чомусь вирішили наділити не лише апеляційну комісію, але й споживача послуг правом встановлювати «кваліфікованість дій». Особливо дивно цей момент виглядає з огляду на необов'язковість виконання рекомендацій дорадника. Працівник сільськогосподарського товаровиробника, або просто пересічний сільський мешканець може не дотримуватися рекомендацій дорадника, ігнорувати надані ним інформаційні матеріали, а у випадку підозри щодо дезінформації чи свідомого введення в оману – захистити свої інтереси у суді. Натомість, сформовано норму, відповідно до якої можна зупинити дію кваліфікаційного свідоцтва. При цьому дорадник змушений буде доводити свою правоту апеляційній комісії за невстановленою процедурою.

Ще більше невизначеності та корупційного ризику містять підстави для анулювання кваліфікаційного свідоцтва. До них віднесено наступні дії: 1) навмисні дії сільськогосподарського дорадника/експерта-дорадника, направлені на погіршення стану господарства; 2) надання господарству завчасно недостовірної інформації з питань діяльності сільськогосподарського дорадника/експерта-дорадника; 3) упереджене відношення сільськогосподарського дорадника/експерта-дорадника до господарства з приводу надання дорадчих послуг [119]. У даному випадку, всі перелічені підстави є доволі невизначеними. Незрозуміло, яким чином апеляційна комісія (орган, персональний склад якого затверджується наказом Міністерства аграрної політики України [119; 122]) буде здатна встановити навмисність дій дорадника/експерта-дорадника, спрямованих на погіршення стану господарства, а також встановлювати наявність його

упередженого ставлення до того чи іншого господарства. Проблематика упередженого ставлення взагалі є окремою темою для дослідження, з огляду на дискусії, які точаться щодо неї в найбільш розвинених країнах світу. Однак перше, на що можна звернути увагу – це відсутність врахування можливого упередженого ставлення до дорадника. Відтак, дорадник апріорі є стороною, що має обмежені права.

Також викликає питання тлумачення такого діяння як «надання господарству завчасно недостовірної інформації», яке більше не зустрічається у вітчизняному законодавстві. Хіба що можна припустити, що автори норми мали на увазі «завідомо недостовірну інформацію».

Деякі питання виникають і щодо можливості суб'єкта дорадчої діяльності оскаржити рішення, щодо призупинення/припинення його діяльності. Бо якщо законодавець у статті 9 Закону передбачає, що «рішення про відмову у внесенні до Реєстру дорадчих служб та видачі сертифіката, призупинення дії сертифіката, виключення з Реєстру дорадчих служб та анулювання сертифіката може бути оскаржено до суду» то текст Положення не містить згадок про можливість судового оскарження рішення апеляційної комісії щодо зупинення дії та/або анулювання кваліфікаційного свідоцтва дорадника/експерта дорадника. Такий підхід свідчить про формальне обмеження прав дорадників/експертів-дорадників, порівняно з дорадчими службами.

Водночас, гарантоване статтею 55 Конституції України право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [69], дозволяє дорадникам та експертам-дорадникам захищати свої інтереси від свавілля з боку апеляційної комісії.

Все це обумовлює нагальну потребу створення такого механізму правової відповідальності дорадників і експертів-дорадників, який дозволить знизити корупційні ризики, притаманні нинішньому механізму,

при цьому зберігши можливість обмеження дій дорадника/експерта дорадника, що можуть завдати шкоди споживачеві дорадчих послуг.

У першу чергу, необхідним є доповнення наявних регуляторних структур, які ухвалюють рішення щодо зупинення дії та/або анулювання кваліфікаційного свідоцтва дорадника/експерта дорадника. Наразі, відповідно до Положення про кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника, «зупинення дії та/або анулювання кваліфікаційного свідоцтва здійснюється за рішенням апеляційної комісії на основі розгляду поданих скарг та заяв громадян або суб'єктів господарювання, що пов'язані з результатами діяльності дорадників, які мають кваліфікаційне свідоцтво та на професійній основі надають дорадчі послуги» [119]. При цьому, апеляційною комісією є «група кваліфікованих фахівців, склад якої затверджується наказом Міністерства аграрної політики України, для розгляду скарг, які можуть виникнути за результатами прийняття кваліфікаційних іспитів, та питань, пов'язаних із скаргами на діяльність дорадників, які отримали кваліфікаційне свідоцтво, та надають дорадчі послуги на професійній основі» [119].

З огляду на виключно оціночну та доволі суб'єктивну природу характеристики дій, які можуть виступати підставою для анулювання кваліфікаційного свідоцтва (навмисні дії сільськогосподарського дорадника/експерта-дорадника, направлені на погіршення стану господарства; надання господарству завчасно недостовірної інформації з питань діяльності сільськогосподарського дорадника/експерта-дорадника; упереджене відношення сільськогосподарського дорадника/експерта-дорадника до господарства з приводу надання дорадчих послуг), доречним є надання дораднику/експерту-дораднику можливості захистити себе та виправдати свої дії/бездіяльність.

Відтак, для оптимізації балансу відповідальності, пропонується створити орган, який проводитиме засідання за потреби, у випадку подачі дорадником/експертом-дорадником скарги щодо правомірності рішень апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва. Таким органом може слугувати Наглядова рада апеляційної комісії (надалі в тексті – Наглядова рада) – група кваліфікованих фахівців, склад якої затверджується наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України. Задля репрезентативності результатів діяльності Наглядової ради, до її складу мають входити представники Національної академії аграрних наук України, Національного університету біоресурсів і природокористування України, всеукраїнської громадської професійної організації, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності (по 3 представники від кожного суб'єкта). Такий підхід, на нашу думку, дозволить забезпечити склад Наглядової ради висококваліфікованими фахівцями, здатними надати експертну думку, щодо правомірності/неправомірності дій/бездіяльності дорадника/експерта-дорадника, за результатами яких йому було анульовано кваліфікаційне свідоцтво.

Задля уникнення монопольного впливу органів державної влади, персональний склад Наглядової ради повинен визначатися громадською професійною організацією, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності, і лише затверджуватися наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України за її поданням.

У випадку незгоди дорадника/експерта-дорадника, з рішенням апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва, він повинен мати змогу подати скаргу до Наглядової ради. Для реалізації цього права, необхідно встановити раціональний термін подачі такої скарги. Ми пропонуємо надати йому для цього двадцяти денний термін. Такий термін, з одного боку, дозволить реалізувати право на подачу скарги

а з іншого – не призведе до надмірного затягування процедури з боку дорадника/експерта-дорадника.

Наглядова рада має проводити засідання для розгляду скарг дорадника/експерта дорадника та рішення апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва, протягом певного періоду часу. Оскільки Наглядова рада не є органом, який працює постійно, даний період має бути достатнім, як для підготовки до проведення її засідання, так і для того, щоб в ході засідання розглянути кілька скарг від дорадників/експертів-дорадників (за їх наявності). Такий підхід дозволить зекономити ресурси на проведення засідань, і час членів Наглядової ради. Водночас, термін не повинен бути надто великим (що може призвести до затягування розгляду питання). Тому, вважаємо, що доцільно зобов'язати Наглядову раду проводити засідання в межах двох місяців від дня подачі скарги.

В контексті визначення правомочності засідання, доцільно вважати його таким, якщо на ньому присутні не менше двох третин призначених до складу Наглядової ради членів. При цьому, рішення Наглядової ради має прийматися простою більшістю голосів присутніх на засіданні членів. Такий підхід дозволить максимально спростити процедуру засідання, без втрати об'єктивності процесу проведення засідання і голосування.

З метою уникнення ситуації, коли до моменту проведення засідання Наглядової ради апеляційна комісія своїм рішенням анулює кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника чи сільськогосподарського експерта-дорадника, доцільно встановити норму, відповідно до якої рішення апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва набуває чинності лише після спливу строку на його оскарження або винесення відповідного рішення Наглядовою радою.

Відтак, з метою скорочення корупційних ризиків та оптимізації регулювання відповідальності сільськогосподарських дорадників і

експертів-дорадників, доречно внести наступні доповнення до Наказу Міністерства аграрної політики України від 26.04.2005 р. № 176 «Про затвердження Положення про кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника»:

- пункт 1.3 доповнити абзацом такого змісту: «Наглядова рада апеляційної комісії – група кваліфікованих фахівців, склад якої затверджується наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України, яка проводить засідання для розгляду скарг дорадників/експертів дорадників щодо правомірності рішень апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва»;

- додати пункт 2.3 такого змісту: «До складу Наглядової ради апеляційної комісії входять представники Національної академії аграрних наук України, Національного університету біоресурсів і природокористування України, всеукраїнської громадської професійної організації, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності (по 3 представники від кожного суб'єкта)»;

- пункт 2.3 вважати пунктом 2.4;

- додати пункт 2.5 такого змісту: «Персональний склад Наглядової ради апеляційної комісії затверджується наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України за поданням всеукраїнської громадської професійної організації, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності.»;

- пункт 5.1 доповнити абзацами такого змісту:

- «Дорадник/експерт дорадник, у разі його незгоди з рішенням апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва, може у двадцяти денний термін з моменту його винесення подати скаргу до Наглядової ради апеляційної комісії.

Наглядова рада апеляційної комісії проводить засідання для розгляду скарги дорадника/експерта дорадника та рішення апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва, протягом двох місяців від дня подачі скарги. Засідання вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше двох третин призначених до її складу членів. Рішення наглядової ради приймається більшістю голосів присутніх на засіданні членів Наглядової ради.

За результатом розгляду скарги Наглядова рада приймає рішення про підтвердження або скасування рішення апеляційної комісії. Рішення апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва набуває чинності після спливу строку на його оскарження або винесення відповідного рішення Наглядовою радою».

2.3 Поняття, правовий статус та роль сільськогосподарської дорадчої служби в агропромисловому комплексі України

Ще сто років тому, на початку ХХ століття, один із перших професійних консультантів Гарінгтон Емерсон у своїй праці «Дванадцять принципів продуктивності» підкреслював, що колосальний прогрес у виробництві виявився можливим лише завдяки компетентним порадам, тому принцип компетентної консультації заслуговує включення його в число дванадцяти принципів продуктивності.

При цьому компетентна консультація повинна зверху донизу пронизувати будь-яке підприємство й бути підґрунтям застосування інших одинадцяти принципів (до яких дослідник відносив: чітко поставлені ідеали чи цілі; здоровий глузд; дисципліну; справедливе ставлення до персоналу; швидкий, надійний, повний, точний та постійний облік; координацію діяльності; норми та розклади; нормалізацію умов;

нормування операцій; писані стандартні інструкції; винагороду за продуктивність) [27]. Можна сприймати бачення Г. Емерсона як талант до прогнозування, або дар пророка, однак і сьогодні його перелік принципів заслуговує на просто на увагу науковців і практиків, а на інтенсивне застосування.

І особливої гостроти, в контексті нашого дослідження, набуває проблематика усвідомлення ролі дорадчих служб, як суб'єктів дорадчої діяльності, що не лише безпосередньо взаємодіють з товаровиробниками, органами місцевого самоврядування і сільським населенням, але являють собою точки зосередження і координації діяльності більшості наявних в Україні дорадників.

Проблематика дослідження особливостей функціонування сільськогосподарських дорадчих служб в Україні та їх ролі в розвитку вітчизняного агропромислового комплексу, вже знаходила своє відображення у публікаціях вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, їй присвячували свою увагу такі дослідники як: М. Ф. Безкровний, А. Ю. Корабахіна, В. В. Клочан, Т. А. Кравченко, М. Ф. Кропивко, В. М. Орел, П. Т. Саблук, Л. С. Тараненко та ін.

Доволі детально особливості статусу сільськогосподарської дорадчої служби аналізують В. В. Ровний та Л. С. Тараненко.

В. В. Ровний, наполягаючи на необхідності переходу від дефініції «дорадча служба» до дефініції «дорадча спілка», відносить до специфічних ознак дорадчої служби наступні:

1. Визначення специфічної форми існування;
2. Наявність державної реєстрації;
3. Наявність спеціального складу структурних елементів [146, с. 104]. Ми не підтримуємо такої ініціативи, оскільки вважаємо пріоритетом оптимізацію правового регулювання дорадчої служби, створення кращих умов для її діяльності, а не зміну офіційної назви цієї категорії.

Л. С. Тараненко виокремлює такі основні ознаки сільськогосподарської дорадчої служби: 1) дорадча служба є юридичною особою будь-якої організаційно–правової форми й форми власності. Згідно зі ст. 80 Цивільного Кодексу України, юридичною особою є організація, створена й зареєстрована у встановленому законом порядку [174]. Проте не завжди вона має бути самостійною юридичною особою, метою якої є дорадча діяльність (наприклад, це стосується структурних підрозділів навчальних закладів і наукових установ); 2) у дорадчій службі мають працювати не менш 3–х дорадників; 3) дорадча служба внесена до Реєстру дорадчих служб, що ведеться Міністерством аграрної політики та продовольства України [104; 120; 140].

Сільськогосподарська дорадча служба вправі надавати дорадчі послуги, лише після реєстрації як юридичної особи, в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб–підприємців» та одержання нею відповідного сертифіката, який діє 5 років та внесення її до Реєстру дорадчих служб [116].

Лише Міністерство аграрної політики та продовольства України має право створювати і вести реєстри дорадників і дорадчих служб, визначати порядок надання ними інформації й забезпечувати безоплатний доступ до цих реєстрів через свій офіційний сайт. Інформація з реєстрів дорадників і дорадчих служб є відкритою й доступною для всіх юридичних і фізичних осіб.

Отож, за формою існування дорадча служба, згідно приписів Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», поділяється на два види. Вона може функціонувати як самостійна юридична особа або як структурний підрозділ аграрного навчального закладу, науково-дослідної установи [134]. Відповідно до Концепції формування державної системи сільськогосподарського консультування, затвердженої розпорядженням

Кабінету Міністрів України від 31.10.2011р. №1098-р, а також Плану заходів щодо реалізації концепції, схваленої цим розпорядженням, на період до 2015 р., який схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.05.2012 р. №303-р, в системі дорадчої служби передбачалося існування й обласних (регіональних) сільськогосподарських дорадчих служб, а також їх відділів в районах, як органів державного управління у АПК [118; 138].

Водночас, дослідники констатують, що при визначенні форми існування дорадчої служби, зокрема при розробці норм Закону й Концепції, законодавцями не було враховано приписи цивільного та господарського законодавства. Зокрема, цивільним законодавством передбачено ознаки юридичної особи, що відрізняють її від утворень, що не мають статусу юридичної особи (філії, структурні підрозділи тощо) [146]. Відповідно до ст. 80 ЦК України, юридична особа повинна відповідати ряду характерних ознак: організаційної єдності, що закріплюється у статуті юридичної особи, її установчих документах або в акті органу влади про створення юридичної особи публічного права; певному, встановленому законом, порядку створення і реєстрації; наявності цивільної правоздатності і дієздатності (правосуб'єктності); наявності відокремленого майна та самостійною відповідальністю за зобов'язаннями [174].

Господарський кодекс України суб'єктами господарювання визнає учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав і обов'язків), мають відокремлене майно й несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством [35]. За визначенням же, що міститься в ст.1 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [123] суб'єктом господарювання є:

- юридична особа незалежно від організаційно-правової форми й форми власності, або фізична особа, що здійснюють діяльність, з виробництва, реалізації або придбання товарів, іншу господарську діяльність, у тому числі, що здійснює контроль над іншою фізичною або юридичною особою;

- група суб'єктів господарювання, якщо один або трохи з них здійснюють контроль над іншими.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування можуть наділятися господарською компетенцією, але їхня особиста участь у господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, у межах повноважень і способом, визначеними Конституцією й законами України, відповідно до ч.2 ст.19 Конституції України [69].

З точки зору господарського права, необхідними й достатніми ознаками суб'єкта господарювання можна вважати:

- господарський характер діяльності суб'єкта або управління такою діяльністю, що властиві власникам майна підприємств, господарським об'єднанням, промислово-фінансовим групам і господарським міністерствам і відомствам;

- створення у встановленому законом порядку;

- наявність у суб'єкта майна господарського призначення, окремого від майна інших суб'єктів господарювання, і закріпленого за ним на певному правовому титулі;

- наявність у суб'єкта господарської правосуб'єктності, тобто визнання державою за певним суб'єктом господарювання можливості бути суб'єктом прав (мати й здійснювати господарські права й обов'язки, відповідати за їхнє належне виконання, мати юридичну можливість захищати свої права й законні інтереси від можливих порушень) [34, с.114].

Якщо ж вести мову про надання консультаційних послуг, які є ключовим змістом сільськогосподарської дорадчої діяльності, варто відзначити: вважається, що в таких договорах підприємства, установи й організації, які надають послуги, виступають суб'єктами зі спеціальною правоздатністю [105, с. 23]. Ця обставина пов'язується з тим, що далеко не всі господарюючі суб'єкти можуть надавати консультаційні послуги. При цьому, спеціальна правоздатність суб'єкта може бути заснована на обов'язковому для нього приписі закону або може бути добровільно встановлена для нього засновниками (учасниками).

Водночас, чинні норми Цивільного кодексу України не передбачають спеціальної правосуб'єктності юридичних осіб. Юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії) [174]. Тривалий час, у відповідності до ст. 4 Закону України «Про підприємництво» [128] деякі види підприємницької діяльності підлягали обов'язковому державному ліцензуванню, у тому числі й діяльність з надання юридичних послуг. Правом їхньої реалізації наділялися ті суб'єкти, чий професійний статус підлягав легітимізації державою. Нормативні вимоги до професійного статусу реалізатора послуг відображаються на суті послуги.

Натомість Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [125], вимогу про ліцензування юридичних послуг було скасовано. Питання про доцільність такого кроку досі є предметом дискусії. Цілком ймовірно, що скасування вимоги щодо ліцензування юридичної практики відобразиться на рівні якості надаваних послуг. Це продемонструє час і реакція споживачів послуг.

Що ж стосується законодавчого регулювання даної проблеми, то поки основною вимогою для здійснення юридичної й іншої консультаційної діяльності суб'єктом господарювання є наявність вказівки

про це у його статутних документах. А отже, виключно юридичні особи будь-якої форми власності, згідно норми ст.1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» можуть складати першу групу суб'єктів дорадчої служби.

При цьому, не зважаючи на те, що правовий статус Національного центру сільськогосподарського дорадництва лишається не визначеним, відповідно до змісту Концепції, він створюється саме як орган державної виконавчої влади.

Що ж стосується дорадчої служби, яка створюється у формі структурного підрозділу аграрного навчального закладу, науково дослідної установи – тут норма закону також є не досконалою.

У розвинених країнах світу, дорадчі служби, Extension-центри (орієнтовані саме на навчання агровиробників), разом із агроконсалтинговими фірмами є ключовими складовими інфраструктури ринку інформаційно-консультативних послуг у сільському господарстві. Однак, на відміну від агроконсалтингових фірм, діяльність яких переважно спрямовується на надання послуг великим сільгосппідприємствам, насамперед, у інвестиційно-інноваційній сфері, і Extension-центрів, що орієнтуються, передусім, на навчання, функціонування дорадчих служб орієнтоване як на навчання, так і на практичну допомогу сільськогосподарським підприємцям.

Окрім того, з огляду на часткове фінансування дорадчих служб коштами місцевого та державного бюджетів (а також іноземними інвесторами за окремими проектами), їхні послуги є більш доступними саме для середніх і малих підприємств [179]. В Україні ж, сільськогосподарська дорадча діяльність спрямована, на задоволення потреб у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства не лише особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств та інших

сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, але й сільського населення [134]. Таким чином, дорадчі служби, в теорії, мали би відігравати вкрай важливу роль у розвитку сільської місцевості в цілому і окремих сільгоспвиробників зокрема.

Наразі ж, на думку більшості дослідників, низький рівень розвитку вітчизняної системи дорадництва є одним з вагомих чинників зниження конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу в сільській місцевості. Станом на 2020р. в Україні налічувалося більше 100 агрохолдингових компаній [166], 48 тис. фермерських господарств [59], понад 4 млн. особистих селянських господарств. Водночас, масовим явищем лишається праця українців на присадибних та садово-городніх ділянках, у якій беруть участь понад 80 % сільських сімей. При цьому реальна продуктивність та ефективність сільськогосподарського виробництва на присадибних ділянках, в особистих селянських і фермерських господарствах в Україні у 3-5 разів нижча, ніж у розвинутих країнах світу. І хоча ці численні дрібні сільськогосподарські товаровиробники виробляють 80-95 % трудомісткої сільськогосподарської продукції (молоко, картопля, овочі і фрукти тощо), вони практично не мають прямого доступу до цивілізованого аграрного ринку, не згуртовані належним чином для спільного господарювання, не мають відповідних знань і навичок прибуткового господарювання і потребують допомоги у вирішенні цих та інших господарських і соціальних питань, насамперед, за рахунок одержання дорадчих послуг [179]. Саме в цьому секторі наразі є найбільший потенціал для інтенсивного зростання. І підвищення виробництва молока, овочів і фруктів у масштабі країни є гідною метою для активізації роботи дорадчих служб.

Натомість, у 2020 році 100 топових агрохолдингів обробляли вже близько 6 млн. га землі, у тому числі 3 млн. га – тільки 10 найбільших з них [166]. На відміну від селянських і фермерських господарств,

агрохолдинги мають не лише значно більші ресурсні можливості, але й незрівнянно вищий рівень інформаційного забезпечення. Адже у штаті кожного агрохолдингу є не лише фахівці безпосередньо аграрного спрямування (як то – агрономи, ветеринари), але й економісти, юристи, фінансисти, маркетингологи, менеджери з логістики, а часто – й власні лобісти. Усе це призводить до кращої обізнаності та забезпеченості у таких сферах як переміщення та збереження врожаю, переробка продукції, гуртова і роздрібна торгівля, отримання додаткового фінансування (дешевих кредитів, тих чи інших пільг від держави), експорт продукції, особливі умови обслуговування від виробників сільгосптехніки, добрив, засобів захисту рослин.

При цьому, дедалі більшого поширення в Україні набуває консалтинг (принаймні, порівняно з дорадчою діяльністю). Наразі в нашій країні функціонує близько 5 тисяч консалтингових компаній, які суттєво диференційовані за обсягами ринкової частки, кількістю працюючих, сукупністю додаткових сервісів. Понад 80% консалтингових послуг, що надаються в Україні, сконцентровано в м. Києві [57, с. 57]. Водночас, за даними досліджень ЄБРР, 72% середніх та малих підприємств не користуються консультаційними послугами, оскільки 50% із них переконані, що не потребують сторонньої допомоги, а інші не мають для цього фінансової можливості [97, с. 25; 141, с. 98]. У таких умовах, саме діяльність дорадчих служб і окремих дорадників мала би стати рятівним засобом для дрібних товаровиробників та мешканців сільської місцевості.

Доволі раціональні ідеї щодо ролі дорадчих служб висловлюють зарубіжні дослідники. Так, наприклад, американського вчений R.E. Evenson переконує, що виконуючи роль посередника, інформаційно-консультаційна служба має дві основні цілі: 1) навчання сільськогосподарських виробників і 2) активну взаємодію з постачальниками нових технологій шляхом створення зворотного зв'язку

між генераторами науково-технічної інформації й виробниками, щоб допомогти останнім оцінити потенційну корисність нових технологій і, у результаті, впровадити їх у виробництво [146; 195, с. 6]. Натомість на переконання російського дослідника А. М. Блюміна, інформаційно-консультаційні служби повинні, в першу чергу, відігравати роль концентратора різноманітних знань, даних і фактів, центра їхньої обробки й органу доведення знань від їхнього джерела до товаровиробників, органів управління всіх рівнів управлінської ієрархії й інших споживачів [12, с. 11]. Такі узагальнені уявлення все ж зосереджені на більш широкому трактуванні ролі дорадчих служб – не просто як центру консультування, а як посередника між інновацією та сільськогосподарським товаровиробником, або й пересічним сільським мешканцем.

Масове надання дорадчих послуг, в ідеалі, має сприяти формуванню конкурентного середовища, впровадженню інновацій, налагодженню виробництва продукції з високою додатковою вартістю, створенню нових робочих місць та підвищенню рівня життя в сільській місцевості загалом. Однак, на заваді такому розвитку подій стоїть ряд факторів.

Аналітики Національного інституту стратегічних досліджень до основних причин, які стримують розвиток сільськогосподарського дорадництва в Україні, відносять: гальмування розвитку інституційної бази дорадництва; зменшення обсягів фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності з державного бюджету, а також неповне використання державних коштів безпосередньо дорадчими службами; складність процедури отримання бюджетних коштів дорадчими службами (що не дозволяє забезпечити планомірність і ритмічність надання дорадчих послуг, а також своєчасність сплати соціальних платежів); низьку вартість соціально спрямованих дорадчих послуг (яка встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики

у сфері сільського господарства); скорочення міжнародних програм технічної допомоги розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні [179]. Особливий скепсис викликає остання з перелічених причин. Авторка в жодному разі не сумнівається в її об'єктивності. Проте, варто зазначити, що консультаційна діяльність, яка не користується попитом у товаровиробника, і може існувати тільки за рахунок невинних фінансових впливань з боку зарубіжних партнерів, є не життєздатною.

Не меншим є перелік практичних проблем у діяльності сільськогосподарських дорадників та дорадчих служб.

Так, наприклад, А. Ю. Корабахіна, аналізуючи проблеми, з якими стикаються дорадники на Миколаївщині, зазначала, що такими можна вважати високий рівень безробіття, слабкий розвиток соціально-економічної інфраструктури села, низьку інвестиційну привабливість, майже повну відсутність фінансової підтримки з боку держави як господарюючих суб'єктів, так і сільського населення тощо [70]. Звісно ж, перелічені проблеми не обмежуються Миколаївською областю, і є характерними для всієї України.

О. І. Смулка, аналізуючи участь дорадчих служб у забезпеченні інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств, доволі слушно зазначає, що високі стимули до ефективної діяльності мають підприємства, мета функціонування яких полягає в отриманні прибутку від своєї діяльності. І хоча серед зареєстрованих в Україні дорадчих служб налічується більше двох десятків підприємницьких структур у формі товариств з обмеженою відповідальністю та приватних підприємств, вони не демонструють високої ефективності у виконанні функцій сільськогосподарського дорадництва. Натомість, у статутах майже всіх дорадчих служб, створених у формі громадських організацій, зазначено, що їх діяльність здійснюється на безприбутковій основі. Статус

неприбутковості мають і дорадчі служби, організаційно-правовою формою яких є сільськогосподарський обслуговуючий кооператив [157, с. 30]. .

На такий недолік функціонування дорадчих служб як використання їх органами державної влади та органами місцевого самоврядування у якості оказамілювання, вказують В. М. Орел і О. В. Смігунова. На думку дослідників, створення сільськогосподарських дорадчих служб в Україні має велике значення не лише для підвищення ефективності сільського господарства, усього агропромислового комплексу в цілому, але й для вирішення багатьох соціально-економічних проблем розвитку сучасного села. Але пов'язана із цим діяльність не повинна перетворитися в кампанію по досягненню в декількох регіонах країни демонстраційного ефекту, пов'язаного з використанням додаткового фінансування, комп'ютерної техніки та технологій, створенням структур, спрямованих на рішення, у першу чергу, виробничих, а не комплексних питань розвитку сільських територій [95, с. 25]. Більш системно дану проблему аналізує М. Ф. Безкровний, зазначаючи, що через відсутність чіткої загальнонаціональної політики інституціональних перетворень в аграрному секторі економіки нашої країни, у кожному регіоні впроваджували власні спроби пошуку рішень розвитку дорадництва. Не просто з урахуванням місцевих особливостей, а часом навіть на противагу тенденціям ринкових перетворень, приймалися неправильні рішення. Наприклад, були відзначені численні спроби виділення більших обсягів для підтримки своїх сільськогосподарських товаровиробників з регіональних бюджетів [8].

Окрім того, М. Ф. Безкровний та В. В. Ровний акцентують увагу на неоднозначності трактування доволі недосконалої норми закону, що врегульовує склад дорадчої служби (статті 1 [134]), адже вона встановлює виключно мінімальну вимогу до наявності у складі такої служби дорадників. А відтак, «формулювання «у складі яких працює», що

використовується у конструкції норми, дозволяє зробити висновок, що окрім трьох або двадцяти дорадників у службі можуть працювати й необмежена кількість інших осіб, до яких, фактично закон не ставить жодних вимог ані з приводу освітнього рівня, ані щодо їхньої реєстрації. Так, можлива ситуація, за якої у складі Дорадчої служби, зі штатом понад 30 осіб, працює лише 3 дорадника. Але, консультаційно-інформаційні послуги від імені Дорадчої служби надають всі 30 співробітників» [146, с. 113-114]. Ми не розділяємо таких побоювань, оскільки ні загальна кількість дорадчих служб в Україні (всього лиш 34 одиниці, станом на червень 2021 року [140]) ні належність їх до закладів вищої освіти аграрного спрямування, не свідчать про наявність зловживань у цій сфері. Навпаки, нагальною є потреба збільшення кількості дорадчих служб.

Отож, більшість дослідників, визнаючи роль дорадчих служб у розвитку вітчизняного сільського господарства, акцентують увагу на таких проблемах їх функціонування як: недостатня кількість суб'єктів дорадчої діяльності, формалізація їх діяльності, недостатнє фінансування з боку держави, невідповідність вартості соціально спрямованих дорадчих послуг ринковим реаліям, складність отримання державного фінансування навіть у наявних обсягах [42].

І якщо проблема належного фінансування дорадчої діяльності характерна для більшості галузей в нашій країні, то частина перелічених проблем обумовлена обмеженнями, які закладені в чинному законодавстві України, зокрема такими, які обумовлюють малу кількість суб'єктів дорадчої діяльності.

По-перше, у статті 12, з метою обмеження використання термінів «сільськогосподарська дорадча служба», «сільськогосподарський дорадник», «сільськогосподарський експерт-дорадник», зазначається, що «Підприємства, установи та організації не мають права використовувати у своїх найменуваннях термін «сільськогосподарська дорадча служба» і не

підлягають державній реєстрації, в тому числі як суб'єкти підприємницької діяльності, під найменуваннями, які включають цей термін, якщо їх діяльність не відповідає визначенню «сільськогосподарська дорадча діяльність», передбаченому цим Законом» [134]. Вимоги, встановлені даною нормою, фактично суперечать широкому тлумаченню терміну «сільськогосподарська дорадча діяльність».

По-друге, обмеження кола суб'єктів дорадчої діяльності дорадчими службами, дорадниками і експертами-дорадниками, посилюється визначенням поняття «дорадча служба». Відповідно до п. 6 статті 1, «сільськогосподарська дорадча служба (далі – дорадча служба) – юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, структурний підрозділ аграрного навчального закладу, науково-дослідної установи, які внесені до Реєстру дорадчих служб, здійснюють дорадчу діяльність, у складі яких працює не менше трьох дорадників, які пройшли реєстрацію відповідно до законодавства і внесені до Реєстру дорадників» [134]. Однак, варто зазначити, що «прибуткове ведення господарства» вимагає не лише знань у сфері агропромислового комплексу, але й доступності до дешевих кредитних ресурсів, ринків збуту продукції, надання підтримки а за необхідності – й фахового супроводу у сферах права, маркетингу, управління персоналом, логістики, безпеки. Характерно, що це підтверджується у статті 4, де до основних завдань та методів дорадчої діяльності віднесено, серед іншого, «надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо; надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства» [134].

В межах першого розділу ми вже обґрунтовували, чому дорадча діяльність є поняттям, ширшим за консалтинг. При цьому навіть перелік видів консалтингу є дуже широким. Уже згадуваний Європейський довідник управлінського консалтингу (European Directory of Management Consultants) містить 84 види консалтингових послуг, об'єднаних у такі групи як: загальне управління (стратегічне планування, дослідження і розвиток, злиття та придбання, управління інноваціями); адміністрування (управління офісом, планування робочих зон, структуризація та реструктуризація відділів); фінансове управління (система обліку, зниження собівартості продукції, оптимізація оподаткування, збільшення доходів тощо); управління персоналом (пошук та відбір кадрів, трудові угоди, навчання менеджменту й персоналу, мотивація, пенсійне забезпечення, корпоративна культура тощо); маркетинг (реклама і сприяння збуту, дизайн продукції, дослідження ринку, ціноутворення тощо); виробництво (автоматизація, переробка матеріалів, упаковка, підвищення продуктивності, контроль якості продукції); інформаційні технології (проектування та розробка інформаційних систем, застосування комп'ютерної техніки, вибір та установка інформаційно-комп'ютерних систем тощо); консалтинг міжнародної діяльності (консалтинг щодо експорту імпорту, міжнародні екологічний, юридичний, телекомунікаційний консалтинг) [194].

Складно собі уявити, яким чином всі передбачені законом та європейськими підходами завдання та методи можуть бути реалізовані у випадку залучення до кола дорадчих служб структурних підрозділів виключно «аграрних навчальних закладів». На користь необхідності розширення галузевого представництва, в ході формування переліку освітніх закладів, на базі яких може бути створено дорадчі служби, свідчить і статика: 30% вітчизняного консалтингового ринку пов'язано саме з наданням послуг із податкового та юридичного консалтингу.

Прагнення забезпечити прозорість, достовірність інформаційної підтримки прийняття рішень зумовило значний попит на послуги інформаційного консалтингу, які в структурі ринку консалтингових послуг в Україні становлять 21%. Разом із тим із боку вітчизняних компаній простежується стійка тенденція зростання зацікавленості продуктами фінансового і стратегічного консультування, на які сьогодні припадає відповідно 17% та 13% загального ринку консалтингу [22; 65]. Звісно, наведена статистика не скорегована саме за сільською місцевістю, однак вона дає загальне уявлення про роль галузей знань, не пов'язаних безпосередньо з тваринництвом і рослинництвом.

Тим більше, що стаття 28 Закону України «Про вищу освіту» визначає наступні типи галузевих закладів вищої освіти: «профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо» [109]. Тобто аграрні заклади є лише одним видом закладів вищої освіти в Україні з поміж багатьох. Відтак, з метою реалізації основних завдань та методів дорадчої діяльності, передбачених Законом, доречно було б розширити перелік закладів вищої освіти, чиї структурні підрозділи можуть бути внесені до Реєстру дорадчих служб та здійснювати дорадчу діяльність.

Водночас, ми не підтримуємо підходи окремих дослідників щодо обмеження участі в дорадчій діяльності аграрних освітніх установ, що не мають III-IV рівня акредитації (на чому свого часу наполягав В. В. Ровний) [146], або мають невелику кількість дорадників/експертів дорадників (на переконання М. Ф. Безкровного, для набуття аграрним вищим навчальним закладом статусу дорадчої служби, необхідною умовою є кількість працюючих у його складі дорадників, що складає не менше 20 осіб [77, с.76].). Адже у випадку із закладом освіти аграрного спрямування, цінність для дорадчої діяльності можуть становити не лише заклади вищої освіти, а

й професійної (професійно-технічної) освіти, що також варто враховувати в нормі Закону (і наразі по суті враховується). Відтак, вкрай важливим видається зберегти наявні у чинному законодавстві раціональні норми, лише дещо доповнивши їх, з метою розширення можливостей для створення нових дорадчих служб.

Хоча історично держава ніби й проголошувала необхідність стимулювання розвитку дорадчих служб, на практиці заходи в цьому напрямку проводяться доволі малопомітно.

У процесі дослідження виникла гіпотеза про те, що однією з ключових причин низьких темпів зростання кількості суб'єктів дорадчої діяльності може виступати недостатній рівень поінформованості студентської молоді щодо особливостей діяльності дорадників, експертів-дорадників та дорадчих служб, специфіки їх правового забезпечення.

З метою з'ясування ситуації, авторкою, протягом 2020/2021 навчального року було проведено соціологічне дослідження, в рамках якого – опитано 120 студентів 1-3 курсів за напрямом підготовки «Правознавство» у таких закладах вищої освіти як Національний університет біоресурсів та природокористування України, Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» та ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

Вибір закладів вищої освіти, на базі яких проводилось опитування, на є випадковим. Його було обумовлено наступними міркуваннями: Національний університет біоресурсів та природокористування України вважається провідним в Україні закладом вищої освіти аграрної спрямованості, Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» є провідним економічним навчальним закладом, а ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» –

провідним приватним закладом вищої освіти економіко-правового профілю. Для репрезентативності вибірки нами було взято по 40 студентів з кожного зазначеного закладу вищої освіти. В ході опитування використовувалося 5 питань:

- 1) «Чи відоме Вам поняття «сільськогосподарська дорадча діяльність?»»;
- 2) «З яких джерел Ви дізналися про сільськогосподарську дорадчу діяльність?»»;
- 3) «На вашу думку, кого можна віднести до суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності?»»;
- 4) «Чи відомо Вам про умови державного фінансування дорадчої діяльності?»»;
- 5) «Чи розглядали Ви можливість у майбутньому стати дорадником/експертом-дорадником?»».

Усі питання були закритими і передбачали обмежену кількість варіантів відповіді. Такий підхід було обрано з метою визначення кількісних показників щодо поінформованості студентів. Ми не ставили за мету вивчення деталей походження знань студентів чи тим більш – оцінювання рівня їх знань.

При цьому, перше питання (Чи відоме Вам поняття «сільськогосподарська дорадча діяльність?») передбачало варіанти відповіді «так» і «ні». Друге питання (З яких джерел Ви дізналися про сільськогосподарську дорадчу діяльність?) передбачало такі варіанти як: «у процесі навчання», «від знайомих осіб», «з інтернету та інших ЗМІ». Третє питання (На вашу думку, кого можна віднести до суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності?) та четверте питання (Чи відомо Вам про умови державного фінансування дорадчої діяльності?) були спрямовані на отримання загальної інформації про уявлення студентів щодо суб'єктів дорадчої діяльності та джерел їх фінансування.

Останнє питання (Чи розглядали Ви можливість у майбутньому стати дорадником/експертом-дорадником?) мало мотиваційний характер, і було для нас визначальним.

Результати опитування студентів (Додаток Б) засвідчили вкрай низький рівень обізнаності про сільськогосподарську дорадчу діяльність серед студентів неаграрних закладів вищої освіти. Якщо абсолютна більшість (35 осіб, або 87% опитаних) студентів Національного університету біоресурсів та природокористування України поінформована про дорадчу діяльність, то в Державному вищому навчальному закладі «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» таких виявилось 8 осіб (20% опитаних), а в ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» – лише 6 осіб (15%).

Ще більш демонстративними є результати стосовно бажання стати дорадником. У НУБІП таку можливість розглядала майже половина опитаних – 18 осіб (або 45%). Натомість в КНЕУ таких було лише 3 особи (7,5%) а в МАУП – жодного бажуючого. Такі результати свідчать про потребу інтенсифікації інформування студентів про сільськогосподарську дорадчу діяльність, її роль у агропромисловому комплексі та економіці країни в цілому, а також про перспективи стати дорадником.

І одним з кращих способів такої інтенсифікації може виступити створення дорадчих служб у якості структурних підрозділів великої кількості закладів вищої освіти. Окрім стратегічної мети – покращення забезпечення сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення дорадчими послугами в довгостроковій перспективі, шляхом збільшення кількості суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності, це дозволить підвищити інтерес студентської молоді до дорадчої діяльності вже в найближчі роки.

З цією метою, вважаємо за доречне викласти п. 6 статті 1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» у такій редакції: «сільськогосподарська дорадча служба (далі – дорадча служба) – юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, структурний підрозділ аграрного навчального закладу, або іншого закладу вищої освіти, науково-дослідної установи, які внесені до Реєстру дорадчих служб, здійснюють дорадчу діяльність, у складі яких працює не менше трьох дорадників, які пройшли реєстрацію відповідно до законодавства і внесені до Реєстру дорадників».

Висновки до Розділу 2

1. Досліджено ретроспективу становлення і розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні та закордоном. На підставі аналізу історичних документів, нормативно-правових актів, наукових та публіцистичних джерел українських і іноземних дослідників з'ясовано, що відповідно до широкого підходу до трактування сутності сільськогосподарської дорадчої діяльності, може йтися про появу цього інституту на українських землях у XVIII ст., а відповідно до вузького – лише з 1995–1998 рр.

2. Виділено чотири етапи становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. Для першого етапу (з кінця XVIII і до початку XX ст. ст.) характерне формування базових засад дорадчої діяльності, як такого виду дослідницької та консультаційної діяльності, яка деколи проявляла себе у вигляді діяльності окремих товариств. Другий (тоталітарний) період співпадає з існуванням СРСР (з 1922 по 1991 рр.) та характеризується поширенням наукових знань у агропромисловій сфері винятково через мережу контрольованих державою структур. Третій період бере свій початок з моменту здобуття Україною незалежності. Характерним для нього є формування сучасних уявлень про дорадчу діяльність та поява перших дорадчих служб за умов відсутності профільного законодавства (з 1991 по 2004 рр.). Четвертий (сучасний) період охоплює розвиток сільськогосподарського дорадництва від ухвалення Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність № 1807-IV» (у 2004 р.) і дотепер.

3. У вітчизняному науковому середовищі відсутнє єдине бачення правового статусу суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності. Запропоновано під таким правовим статусом розуміти сукупність таких керівних засад функціонування суб'єкта дорадчої діяльності, як завдання,

методи, компетенція, відповідальність, порядок надання та позбавлення статусу, що визначені чинним законодавством України.

4. Наразі суб'єктами дорадчої діяльності в Україні вважаються: дорадники, експерти-дорадники, дорадчі служби. Однак, зазначені категорії суб'єктів дорадчої діяльності є не рівноцінними за своїм статусом. Ключовим суб'єктом дорадчої діяльності в Україні виступає дорадник. Адже експерт-дорадник надає дорадчі послуги виключно на запит дорадчих служб та дорадників, тоді як дорадча служба взагалі не може існувати без трьох дорадників у своєму складі.

5. Порядок притягнення дорадчої служби, дорадника та експерта-дорадника до дисциплінарної відповідальності, окреслено ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» та п. 5 Положення про кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника відповідно. І якщо підстави призупинення чи припинення діяльності дорадчої служби видаються доволі помірними і обґрунтованими, то порядок зупинення дії та порядок анулювання кваліфікаційного свідоцтва дорадника та експерта-дорадника видаються дещо упередженими, що обумовлює потребу внесення змін до Наказу Міністерства аграрної політики України від 26.04.2005 № 176 «Про затвердження Положення про кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника». У межах розділу деталізовано змістовне наповнення пропонованих змін.

6. Дорадчі служби є одним із ключових суб'єктів здійснення дорадчої діяльності в Україні. Навіть сьогодні, коли кількість дорадчих служб в Україні лишається дуже малою, фінансування з боку держави не відповідає передбаченим законом обсягам, а значну кількість інформації консультативного характеру сільськогосподарські товаровиробники отримують в ході спілкування з представниками виробників

сільгосптехніки, засобів захисту рослин та добрив, дорадча діяльність справляє певний вплив на розвиток сільської місцевості.

7. Результати опитування студентів трьох закладів вищої освіти у м. Києві засвідчили вкрай низький рівень обізнаності про сільськогосподарську дорадчу діяльність серед студентів неаграрних закладів вищої освіти. Якщо абсолютна більшість (35 осіб, або 87% опитаних) студентів Національного університету біоресурсів та природокористування України поінформована про дорадчу діяльність, то в Державному вищому навчальному закладі «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» таких виявилось 8 осіб (20% опитаних), а в ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» – лише 6 осіб (15%).

Ще більш демонстративними є результати стосовно бажання стати дорадником. У НУБІП таку можливість розглядала майже половина опитаних – 18 осіб (або 45%). Натомість в КНЕУ таких було лише 3 особи (7,5%) а в МАУП – жодного бажуючого. Такі результати свідчать про потребу інтенсифікації інформування студентів про сільськогосподарську дорадчу діяльність, її роль у агропромисловому комплексі та економіці країни в цілому, а також про перспективи стати дорадником.

8. З метою оптимізації правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності та стимулювання збільшення кількості дорадчих служб, запропоновано викласти абзац 6 ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» у такій редакції: «сільськогосподарська дорадча служба (далі – дорадча служба) – юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, структурний підрозділ закладу вищої освіти, або аграрного закладу освіти, науково-дослідної установи, яка внесена до Реєстру дорадчих служб, здійснює дорадчу діяльність, у складі якої працює не

менше трьох дорадників, які пройшли реєстрацію відповідно до законодавства і внесені до Реєстру дорадників».

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОРАДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СЬОГОДЕННЯ ТА МАЙБУТНЄ

3.1 Зарубіжний досвід організації та правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності

Поширення дорадчої діяльності в світі є закономірним процесом, обумовленим роллю сільського господарства, як невід'ємної складової економіки абсолютної більшості країн. Проте, з огляду на відмінності соціально-економічних умов, у різних країнах склалися різні моделі аграрного консалтингу. Наразі дослідники виокремлюють п'ять основних моделей розвитку сільськогосподарського дорадництва:

- 1) державна університетська модель (США);
- 2) державна міністерська модель (Канада, Литва, Польща);
- 3) приватна модель (Великобританія, Франція, Данія);
- 4) громадська модель (Перу, Зімбабве);
- 5) змішана модель (Німеччина, Угорщина, Чехія, Україна) [11, с. 70-71; 98, с. 29].

Історія становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності в розвинених країнах світу нерозривно пов'язана з інтенсивним шляхом розвитку сільського господарства та його стимулюванням з боку як держави, так і приватних структур. Ймовірно, саме тому активне впровадження дорадчої діяльності співпало з періодом, коли на зміну екстенсивним підходам у сільському господарстві прийшли інтенсивні підходи.

Як ми вже зазначали, саме Великобританію можна вважати однією з перших країн, де сформувалася сучасна система дорадництва. Вже у XIX столітті, в рамках поширення фабричного способу виробництва у ході

промислової революції, посилення конкуренції змушувало підприємців удосконалювати методи управління. В 1867-1868 рр. у Кембриджському університеті були зроблені перші практичні спроби поширення нових знань [64]. Сьогодні ці процеси вважаються зародженням сучасного консалтингу, а ті з них, які стосуються сільського господарства – зародженням дорадництва у сучасного його розумінні.

Схема виявилася ефективною на практиці й привернула увагу уряду Німеччини. За кілька десятиліть – до кінця XIX століття, ідея створення системи поширення сільськогосподарських знань була підтримана в Данії, Голландії, Італії, Франції, Швейцарії, Австро-Угорській та Російській імперіях [202].

На початку XX ст. вплив дорадництва збільшився. З'явилися перші професійні дорадники та дорадчі служби. У 20 – 30 роки XX століття після «великої депресії» система дорадництва поширилась на промислово розвинуті країни світу. Перша консалтингова фірма («Служба ділових досліджень») з'явилась на початку XX ст. в Чикаго. Пізніше соціолог Елтон Мейо своїм відомим готорнським експериментом започаткував розвиток мотиваційних концепцій управління персоналом, а вже у 1925 році Джеймс О.Мак-Кінсі організував консалтингову фірму, яка надавала фінансово-аналітичну та бухгалтерську допомогу [23, с.7].

У першій половині XX століття більш ніж 54 країни світу (США, Канада, Німеччина, Голландія, Великобританія та ін.) створили дорадчі служби, які підтримувалися їх урядами [146]. А у другій половині XX століття вже більше 130 країн сформували національні системи дорадництва. Прискорення розвитку економіки після Другої Світової війни в купі з запитом на «зелену революцію» обумовили нечуване раніше зростання попиту на дорадчі послуги. Зростаюче населення Землі вимагало більше продуктів харчування, і саме інтенсифікація їх виробництва вимагала дедалі кращої поінформованості працівників агросектору.

Черговий період розвитку дорадництва для багатьох країн (у тому числі – й України) розпочався з кінця ХХ століття, коли країни колишнього Радянського Союзу та Східної Європи почали переходити до ринкових умов господарювання. І хоча рівень розвитку, особливості законодавства, економічний стан, державний устрій у кожній країні є своєрідними, дорадчі служби у всьому світі націлюють свої дії на досягнення однакової мети: сприяння підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва та рівня життя в сільській місцевості через надання інформації, практичних консультацій і навчання сільськогосподарських товаровиробників і сільського населення.

Може здатися парадоксальним, або ж навпаки – цілком закономірним, але саме на прикладі **Великобританії** зручно прослідкувати не лише виникнення, а й подальшу еволюцію дорадчої діяльності та її регулювання. Державна агенція сільськогосподарських консультацій та наукових досліджень (ADAS, ANDA), заснована Міністерством сільського господарства, рибальства і продовольства і діюча в його системі, була створена в 1944 році як Національна консультаційна служба (NAAS). Правовою підставою для її створення послуговував Сільськогосподарський Акт, 1944 (Agriculture (Miscellaneous Provisions) Act, 1944), ухвалений урядом Великої Британії 27.07.1944 р. [186]. Однак в подальшому, у 1971 році NAAS було поєднано з іншими технічними службами Міністерства сільського господарства, рибальства і продовольства (MAFF), що і стало фактичним моментом утворення служби Сільськогосподарського розвитку та консультаційних послуг (ADAS) [198, с. 3]. При цьому ANDA, як і раніше, об'єднує Британський інститут консультантів по сільському господарству (BIAC), Королівський інститут привілейованих експертів та інші наукові установи. Приватну ж консультаційну службу складають різноманітні консультаційні фірми – від великих багатофункціональних фірм до дрібних вузькоспеціалізованих. І

якщо штат ADAS становить близько 2 тисяч осіб (а окрім того служба користується послугами близько 1800 фахівців і науковців в Англії та Уельсі), то у приватних фірмах агробізнесу консультаційною діяльністю займаються близько 70 тисяч осіб [68]. Така колосальна кількість дорадників та їх аналогів є додатковим свідченням об'єктивності дефіциту дорадників в Україні, де їх наразі менше 700.

Варто зазначити, що історично у Великобританії склалася подвійна система фінансування дорадництва: дослідницька робота фінансувалася як державою, так і з фондів корпорацій виробників (наприклад, виробників мінеральних добрив, сільськогосподарської техніки та інших товарів, поширення яких у сільському господарстві підвищує його інтенсивність). Характерно, що на замовлення уряду ADAS й далі надає безкоштовні консультації для фермерів за такими напрямками, як контроль за забрудненням у фермерських господарствах, охорона природи, оптимальне застосування органічних і мінеральних добрив з метою збереження джерел питної води.

У 1997 році Уряд Великобританії запропонував ADAS для продажу через тендерний процес, і зрештою продав службу через Організацію управління активами з підтримкою венчурного капіталу [198, с.3]. Тобто лише у 1997р., держава прийшла до висновку, що сільське господарство досягло досить високого рівня розвитку, а сільськогосподарські товаровиробники досить міцно стоять на ногах щоб дорадчу службу зробити комерційною, і дорадчі послуги стали платними. ADAS була приватизована і остаточно перейшла на самоокупність [68]. Дослідження британського досвіду є гарною відповіддю для апологетів переведення вітчизняної системи дорадчих послуг на повне самофінансування. Британська дорадча діяльність має 150 річну історію. Безпосередньо ж дорадчі служби на фінансуванні держави функціонували протягом понад 50 років. Отож, якщо в майбутньому перехід до повністю комерційного

формату дорадчих служб є доволі ймовірним, то в короткочасній перспективі, з огляду на українські реалії та з урахуванням британського досвіду розвитку дорадництва, його можна вважати щонайменше передчасним. Крім того, в Україні й так немає єдиної дорадчої служби, яка перебувала би у державній власності, що апріорі обумовлює неможливість приватизації дорадчої діяльності.

Доволі цікавим видається досвід становлення та регулювання системи дорадництва **США**, як одного зі світових лідерів агропромислового виробництва. У США служби розповсюдження знань з питань сільського господарства почали формуватися ще у 1862р. Функції дорадництва було покладено на службу «Екстеншн», яка є державною кооперативною службою і об'єднує федеральний рівень (Міністерство сільського господарства) та системи служб штатів [68].

Сучасна ж, класична університетська «land-grant» модель Extention сервісу – державна служба Extention, бере свій початок з ухвалення Федерального закону Смітта про створення служби Extention, в 1914 році. Її часто називають «кооперативною службою Extention», тому що вона функціонує на основі партнерства університетів з коледжами, школами, дослідними станціями та офісами служби у округах штатів [154]. Поняття системи Екстеншн в США трактується як «поширення знань та інших ресурсів до людей, які знаходяться поза межами студентського містечка». Дорадчі служби в США функціонують на базі Університетів, вони фінансуються з різних джерел: 25% – департамент сільського господарства США, 40% – уряд штату, 35% – уряд округу [154]. Ухвалення Закону Сміта-Левера дало підстави для створення такої служби, яка розповсюджувала інформаційно-роз'яснювальні програми через університети, щоб інформувати сільських мешканців США про досягнення в сільськогосподарській практиці та технології. Вважається, що ці

досягнення допомогли різко підвищити продуктивність сільського господарства США протягом XX століття.

Наразі на рівні округу (що приблизно відповідає районному рівню в Україні) реалізація системи дорадництва здійснюється дорадником. Місцевими програмами розповсюдження освітньо-консультаційної інформації є:

- план дорадника служби, розробка і оцінка програм для фермерів, сімей, сільських громад, сільськогосподарських підприємств: робота з комітетами добровольців для того, щоб визначити пріоритети при складанні програми роботи на рік; робота з дорадчими комітетами з метою допомоги при підготовці програм та здійсненні оцінки результатів;

- відвідування фермерів та селянських сімей, щоб допомагати в плані освіти безпосередньо на фермі та вдома; організація навчальних груп для фермерів та проведення навчання у зручний для них час;

- організація та проведення дослідів та демонстрацій на фермі, так звані «Дні поля», що спрямовані на формування глибокого розуміння процесів;

- робота зі службовцями адміністрації округу для отримання фондів для місцевого відділення дорадчої служби: надання приміщення під офіс та обладнання; секретарські послуги; кошти на відрядження для дорадників; виділення спеціальних коштів для цільових програм з проблем сім'ї, навколишнього середовища та спеціальних питань сільського господарства;

- проведення навчання з допомогою засобів масової інформації (з використанням місцевого радіо, телебачення та газет);

- проведення навчання з допомогою електронних технологій, таких як: відеофільми, електронна пошта та Інтернет;

- щомісячні звіти місцевому Уряду та Університету про виконання запланованої роботи [25].

На федеральному (державному) рівні, який стосується департаменту сільського господарства, функції системи дорадництва очікувано відрізняються. Вони включають:

- збирання статистичних даних та звітів;
- організацію програм, які є необхідними для вирішення завдань, пов'язаних з якістю навколишнього середовища в масштабах країни;
- збір інформації від університетів та координація її розповсюдження;
- координацію пропозицій та фінансування пілотних програм, які впроваджуються для розв'язання специфічних цілей стосовно якості навколишнього середовища;
- координацію та управління проектами міжнародних дорадчих служб;
- збір інформації з національного законодавства стосовно сільського господарства та політики в ньому, а також розповсюдження цієї інформації;
- скоординований розвиток джерел освіти для фермерів, який надходить від національного сільськогосподарського дослідницького центру за стандартами якості сортів сільгосппродукції, її зберіганням та переробкою, маркетингом;
- надання частки фінансування від федеральної влади сільськогосподарським університетам штатів для функціонування дорадчих служб, базуючись на кількості населення та випуску фермерської продукції.
- звіт департаменту сільського господарства та конгресу [25].

На рівні штату (що відповідає обласному рівню в Україні) програмами дорадництва керують сільськогосподарські Університети. Вони виконують такі функції:

- розробка плану роботи та напрямів роботи дорадчої служби у своєму штаті.
- отримання та управління фондами, що призначені для дорадчої служби в університеті штату.
- поповнення штату найманням на роботу, керівництво, оцінка, підготовка штату працівників. Співробітники обов'язково повинні мати університетську освіту і, як правило, бути магістрами;
- координація випуску освітніх матеріалів, які ґрунтуються на результатах наукових досліджень. Ці матеріали необхідні для стажування штату дорадників та фермерів на рівні округу;
- координація програм на рівні штату, які спрямовані на поліпшення та підтримку якості навколишнього середовища та з питань сім'ї;
- забезпечення та координування засобів масової інформації для розповсюдження інформації по усьому штату: телебачення, відео, видання, радіо та комп'ютерний тип розповсюдження інформації;
- координація освіти та виконання передбачених програм: питання сільського господарства, сім'ї, молоді, розвитку громади, поліпшення якості навколишнього середовища;
- звіт керівництву університету та Уряду штату [25].

В цілому ж, Extention продовжує обслуговувати потреби в освіті та розвитку громад по всій території Сполучених Штатах, підтримуючи клуби, класи та численні заходи, які допомагають громадянам йти в ногу зі швидкими сучасними досягненнями в галузі техніки та технологій сільського господарства [203]. Характерно, що наразі відбуваються зміни у фінансуванні служби Extention. Державне фінансування скорочується, і все більша увага приділяється недержавним джерелам фінансування (грантам, надходженням від комерційних структур тощо). І хоча мова не йде про приватизацію служби в цілому, як це відбулося в Великобританії,

зростання частки приватного фінансування консультаційних послуг демонструє певну тенденцію.

Окремої уваги заслуговує система дорадництва, яка функціонує в **ФРН**. Ми вже згадували про проєкт «Німецько-український агрополітичний діалог», який реалізується за підтримки Федеральним Міністерством продовольства та сільського господарства (BMEL) з 2006р. і до сьогодні [47]. То ж доволі важливим вважаємо здійснити бодай побіжний огляд особливостей дорадчої діяльності в цій країні.

У першу чергу варто зазначити, що система дорадчих послуг у Німеччині пройшла тривалий період розвитку та становлення і значно різниться за територіальними ознаками. Відмінність політики щодо дорадництва легко прослідкувати на прикладі трьох федеральних земель – Баден-Вюртембергу, Баварії та Бремену.

Система дорадництва в **Баден-Вюртемберзі** була реформована в 2015 році. З того часу, сільськогосподарські служби цієї землі могли пропонувати лише консультації щодо загальних питань. Консультування сільськогосподарських підприємств, що вимагає обробки конфіденційної інформації, виключається, оскільки служби – як органи, що виплачують засоби підтримки від ЄС – виконують також і контрольну функцію. А відповідно до вимог ЄС, надання дорадчих послуг має здійснюватися окремо від виконання контрольної функції сільськогосподарських служб.

Крім того, на реформу також вплинули існуючі дорадчі служби, які існували в Баден-Вюртемберзі з 1990-х років. До цього часу дорадчі служби отримували до 50% фінансування витрат на персонал і матеріальну базу і працювали безпосередньо в офісах сільськогосподарських служб [47].

Отже, безкоштовна офіційне дорадництво було скасовано в рамках проєкту реформування дорадництва 2020 року. Завданням реформи було покращити якість дорадчих послуг, охопити більшу кількість підприємств

та забезпечити, щоб дорадництво було дуже прозорим та нейтральним [189].

При цьому, спектр дорадчих послуг даної федеральної землі включає в себе безліч різних модулів (наразі їх 56) з розмежованими дорадчими послугами на наступні теми: підприємство та родина; комбінації доходів; органічне землеробство; рослинництво; тваринництво; навколишнє середовище та енергія [189].

У **Баварії** з 2008 року існує система, відповідно до якої державні офіційні дорадчі послуги та неурядові дорадчі організації працюють взаємодоповнююче (так зване «об'єднане/мережеве» дорадництво). У даному контексті мережеве дорадництво тлумачиться як врегульована договором співпраця недержавних провайдерів дорадчих послуг, що мають допуск до здійснення цієї діяльності, з державним дорадництвом. Воно базується на законі Баварії про аграрне господарство [188].

При цьому, дорадчі послуги, що пропонуються державними службовцями/персоналом (зараз 47 служб з питань продовольства, сільського господарства та лісового господарства), є безкоштовними.

Служби з питань продовольства, сільського господарства та лісового господарства відповідають за консультації щодо програм підтримки, виконання законодавчих норм, охорони водних ресурсів та ґрунтів, агробіорізноманіття, добробуту тварин та безпечності харчових продуктів та кормів. Вони також надають консультації з питань розвитку підприємства.

Пропозиції недержавних провайдерів дорадчих послуг платні. Вони пропонуються за фінансової підтримки виключно з коштів вільної федеральної землі Баварія [47].

У **Бремені** наразі 145 сільськогосподарських підприємств значною мірою отримують дорадчі послуги від сільськогосподарської палати Бремена. Це орган самоврядування бременського сільського господарства

в юридичній формі публічно-правової корпорації. Її завдання – консультувати та інформувати фермерів та власників земельних ділянок у питаннях ведення господарської діяльності на землі, також у галузі рослинництва та тваринництва, а також щодо аграрних заявок та інвестиційної підтримки. Дорадчі послуги, як частина роботи палати, для фермерів є безкоштовними.

Через невеликий розмір сільськогосподарської палати Бремена навчання та подальше навчання дорадників здійснюють міжрегіональні навчальні заклади, наприклад, сільськогосподарська палата Нижньої Саксонії [47].

У південній Німеччині, яка має велику кількість малих та середніх фермерських сімейних підприємств, дорадчі послуги надаються, головним чином, державними організаціями у формі офіційних консультацій. На півночі, для якої більш характерними є середні та великі сімейні підприємства, навпаки, такі послуги надаються сільськогосподарськими палатами та дорадчими союзами. Землі на сході Німеччини організують дорадництво у сільських адміністративних відділах та за допомогою безкоштовних консультацій, які фінансуються з державного бюджету [25]. Тобто в Німеччині діє система дорадництва, адаптована до регіональних особливостей.

Більше того, в усіх регіонах Німеччини поширюється пропозиція приватних дорадчих послуг, які, зокрема, інтенсивно використовуються великими сімейними підприємствами та сільськогосподарськими підприємствами з найманими робітниками. На відміну від північноамериканських країн, у Німеччині пряме дорадництво сільськогосподарських підприємств з боку навчальних та дослідницьких закладів не відіграє великої ролі. Розробки дослідницьких закладів, тим не менш, дуже активно використовуються самими дорадчими службами як

джерело інформації та допоміжні інструменти прийняття рішень у процесі надання порад селянам.

У південних землях Німеччини надання дорадчих послуг у сільському господарстві доручено державним аграрним адміністраціям. Поряд із сільськими адміністраціями, які є інституційними виконавцями дорадчих послуг, ці послуги також все більше беруть на себе союзи виробників на замовлення земель [25].

Характерно, що офіційне представництво деяких сільськогосподарських адміністративних закладів відрізняється у залежності від базових напрямків аграрної та земельної політики. У нових землях, наприклад, існують так звані «управління сільського господарства та реорганізації землі», оскільки саме цей аспект має особливе значення для приватизації та реструктуризації. Сільські аграрні центри, порівняно з цим, визначаються як «управління сільського господарства та продовольства».

Офіційне дорадництво у Німеччині здійснюється на трьох рівнях:

- 1) на рівні федеральних земель — Міністерством сільського господарства (назва органу залежить від конкретної федеральної землі);
- 2) на рівні округу — адміністрацією округу або урядовою президією;
- 3) на районному рівні — управлінням сільського господарства [25].

Таким чином, надання міністерством прямих повноважень керівництва місцевим управлінням забезпечує безпосередній зв'язок офіційного дорадництва з політичними орієнтирами уряду тієї чи іншої землі.

Перелік завдань, які стоять перед державними управліннями сільського господарства як нижчим виконавчим рівнем системи офіційного дорадництва далеко виходить за рамки лише консультацій з питань сільського господарства та включає такі напрямки:

- інфраструктура управління;
- надання консультацій з питань сільського господарства; навчання, підвищення кваліфікації та перепідготовка робітників;
- виведення нових порід тварин та сортів рослин;
- догляд за землею та ландшафтом місцевості;
- дозвіл використання земельних ділянок, дозвіл первинного лісорозведення та договори про оренду землі;
- участь у плануванні будівництва, що має суспільне значення;
- допомога у адаптації літніх робітників, компенсаційні виплати постраждалим (або менш успішним областям);
- компенсаційна допомога зонам санітарної охорони (джерелам водопостачання);
- покращення екологічної ситуації;
- розвиток сільськогосподарського простору;
- адміністративна та контролююча діяльність згідно з вимогами Європейського Союзу.

До переваг державного дорадництва в ФРН можна віднести: нижчу вартість консультацій для селян; забезпечення надання послуг підприємствам різного розміру (тобто майже ніхто не залишається поза увагою дорадників); доступність результатів консультацій усім селянам (інформація виступає в ролі суспільного надбання). Окрім того, офіційне дорадництво тісно пов'язане з іншими галузями сільськогосподарського управління, що сприяє прискоренню обміну інформацією [25].

При цьому, в середньому по ФРН навантаження на одного приватного консультанта коливається в межах від 30 до 50 господарств. Середня кількість відвідувань консультантом, закріплених за ним підприємств – 4 рази на рік. Взаємовідносини між консультантом і підприємством регулюються письмовим або усним договором. Оплата праці приватного консультанта погодинна – пропорційно витраченому на

консультування часу [201]. Нескладно підрахувати, що в середньому консультант здійснює 120-200 відвідувань господарств на рік, що залишає йому час для узагальнення інформації, дослідження проблем агропромислового сектору та власний розвиток.

Переваги комерційного приватного консультування полягають в наступному: ця система супроводжується меншим навантаженням на бюджет; держава не має великого впливу на комерційне консультування, визнання фаховості консультанта залежить лише від нього самого; оскільки консультанти конкурують між собою, це потребує від них значної швидкості реагування на нові або змінені умови їх компетенції; конкуренція між консультантами забезпечує високу якість консультацій; комерційні консультанти знають економічну ситуацію краще та можуть мислити і надавати селянам поради з діловим підходом; сільськогосподарський підприємець може вільно вибрати собі консультанта або змінити його за потребою. Недоліки комерційного приватного консультування теж очевидні: не всім селянам доступні комерційні приватні консультації; гнучкості роботи консультанта часто заважають застарілі державні методологічні положення; має місце недостатня прозорість розрахунків за консультаційні послуги.

На переконання німецьких фахівців, головними викликами сьогодення у сфері дорадництва можна вважати:

- цифрове сільське господарство та автоматизацію виробництва,
- зміни в світовій громадській думці щодо необхідності зробити аграрне виробництво більш сталим,
- вимоги до використання цифрових інформаційних систем для передачі знань та надання дорадчих послуг;
- нові пріоритети в європейській аграрній політиці стосовно так званого «зеленого курсу» («Green Deals») [47].

Франція наразі має сільське господарство світового рівня. У Франції більшу частину інформаційно-консультаційних послуг надають Сільськогосподарські палати, які були організовані ще у 50-х роках ХХ століття при фінансовій допомозі влади. У структурі Сільськогосподарських палат налічується 94 регіональні відділення, в яких працює близько 11 тисяч експертів, а також сотні консультантів з торговельних сільськогосподарських підприємств. Вони надають широкий спектр послуг: від аналізу ґрунтів до економічного прогнозу розвитку господарства. Держава покриває від 30 до 40 відсотків поточних витрат Сільськогосподарських палат, а також проведення окремих програм і заходів. Все обслуговування проводиться за встановленими розцінками [61]. Співмірність території Франції та України дозволяє вести мову про порівнюваність тих чи інших кількісних показників. Тим більше, відсоток ріллі у Франції є нижчим ніж у нашій країні. Натомість, 11 тисяч експертів порівняно з менш ніж 700 є гарним свідченням тези про нагальну необхідність збільшення кількості дорадників.

Вельми цікавим для України є аналіз дорадчої діяльності саме у сусідніх державах, зокрема тих, які мають спільний або подібний історичний досвід. В цьому контексті, доречно було б, бодай побіжно, згадати про досвід налагодження дорадчої діяльності в Польщі та Литві.

Аграрна дорадча служба в **Польщі** була заснована 1 серпня 1923 р. І з перших років свого існування вона є державною службою й утримується за рахунок бюджету. Однак, не можна сказати, що розвиток дорадництва в Польщі відбувався динамічно. Для прикладу, до 2005 року в Польщі було всього лиш 49 дорадчих центрів, які розподіляються на дві структури.

Одна гілка дорадництва підпорядковувалася безпосередньо Міністерству сільського господарства й розвитку села. Основною метою діяльності цієї гілки є реалізація державної сільськогосподарської політики на місцях; інформаційна та просвітницька діяльність для

сільськогосподарських товаровиробників стосовно вступу Польщі до ЄС; забезпечення зв'язку сільськогосподарських товаровиробників із закладами науки та влади на національному рівні [154].

Друга гілка дорадництва підпорядковувалася адміністраціям воєводств (еквівалент обласних адміністрацій в Україні). Основною метою діяльності даної гілки є реалізація сільськогосподарської державної політики на місцях. При цьому, дорадча служба в Польщі працює на трьох рівнях: воєводства; району; сільської гміни (еквівалент української сільської ради). При цьому в цілому по всій Польщі Кількість зайнятих в Центрах сільськогосподарського консультування досягає 4500 осіб [61], що майже на порядок перевищує кількість дорадників і експертів-дорадників, задіяних в Україні.

Якщо розглядати рівень воєводства, то його Центральний офіс, як правило, складається із наступних відділів:

- відділ сільського господарства, завданнями якого є: розробка та впровадження технологічних послуг з питань рослинництва і тваринництва; організація і проведення навчання для клієнтів з технологічних питань; організація та проведення демонстраційної діяльності; навчання консультантів районних офісів; надання методологічної та інформаційної підтримки районним консультантам.

- відділ розвитку сільської місцевості, завданнями якого є: розробка та надання послуг по розвитку сільської місцевості; реалізація державних програм, спрямованих на вирішення соціальних проблем в сільській місцевості.

- відділ економіки, завданнями якого є: надання інформації по кредитуванню сільськогосподарських товаровиробників, підготовка бізнес-планів для сільськогосподарських товаровиробників на отримання кредитів.

– відділ підвищення кваліфікації дорадників та співпраці з наукою, завданнями якого є: організація та проведення навчання для дорадників районних офісів, розвиток та підтримка зв'язків та співпраці із закладами аграрної науки та освіти.

– відділ вступу до ЄС та співпраці із закордоном, завданнями якого є: інформаційна та просвітницька діяльність для сільськогосподарських товаровиробників стосовно вступу Польщі до ЄС.

– відділ по зв'язках з громадськістю та інформації, завданнями якого є: розповсюдження інформації про діяльність дорадчої служби, підготовка та розповсюдження друкованих інформаційних та методологічних матеріалів.

На районному рівні як правило працюють такі спеціалісти: керівник, економіст, спеціаліст з питань соціальної сфери. Спеціалісти районного офісу займаються безпосередньо наданням дорадчих послуг сільськогосподарським товаровиробникам.

На рівні кожної гміни працює один дорадник із загальних питань. До його обов'язків входить надання порад клієнтам у межах своєї компетенції та збір заявок від клієнтів на дорадчі послугу які не входять до їх компетенції [16].

Маючи на увазі з однієї сторони допомогу селянам в розв'язуванні дорадчих проблем а з другої участь сільськогосподарського консалтингу в реалізації політики держави по відношенню до села і землеробства служби й дорадники прийняли відповідні способи роботи. Головними з них є:

1. управлінсько-маркетинговий метод – дозволяє установлювати розмір і характер продукції з огляду на потреби ринку;
2. метод «доцільної групи» – тяжіє до інтеграції селян в групи сприяння.

Обидва методи можуть використовуватися одночасно. Радник у своєму районі добирає по дві групи селян. До складу кожної входить від 25

до 30 учасників. При відборі застосовуються такі критерії, як: бажання співробітництва селянина, виявлення зацікавленості питаннями до спільного розв'язування; господарство селянина є типовим для даної групи господарств в суспільному середовищі, наближене з точки зору рівня продукції, вживаних послуг тощо; господарство, розташоване «центрально» по відношенню до інших, що уможлиблює його вплив на інших; селянин, працюючий в господарстві і не перенавантажений громадськими обов'язками; господарство має бути відносно стабільним і володіти належним майном [16].

Після виконаного аналізу стану, існуючого в землеробському середовищі, радник визначає проблеми, що підлягають вирішенню, і встановлює їх ієрархію. В наступному вони є чинником творчого підходу, що підтримує рівновагу і розвиток кожного з членів та всієї групи, спонукають до активності дії.

Виникнення групи селян, що співпрацюють з радником, відбувається за принципом їх доброї волі. Радник поєднує головні і другорядні цілі в спільній дії членів групи, пристосовує завдання і ресурси до реалізації. Він старається, щоб група опиралася на систему взаємовідносин, врегульованих через осередок землеробського консалтингу, представником якого й є місцевий радник [201, с. 25].

Варто зазначити, що закон, який врегулював сільськогосподарську дорадчу діяльність у Польщі (Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego), побачив світ лише у 2004 році (як і український аналог) [204]. Що не завадило дорадчій діяльності розвиватися протягом 80 років до його ухвалення.

Литовські дорадчі служби були створені за участю Міністерства сільського господарства Литви, Литовського союзу фермерів і Литовської асоціації сільськогосподарських підприємств. Фінансування діяльності служб відбувається як за рахунок Фонду підтримки сільськогосподарських

виробників (тобто з державного бюджету) так і за рахунок надання платних послуг. Функції Міністерства сільського господарства, регіональних управлінь сільського господарства і дорадчих служб чітко розділені [68]. При цьому, Міністерство й регіональні управління переважно беруть участь у процесах формування й реалізації сільськогосподарської політики, а дорадча служба надає потрібну практичну консультаційну та інформаційну допомогу сільськогосподарським товаровиробникам [25]. Наразі литовське дорадництво не має помітної переваги над українським, що відкриває можливості для співпраці та подальшого обміну досвідом, щодо впровадження тих чи інших програм і проєктів.

Узагальнення кількісних показників дорадчої діяльності всіх досліджених країн свідчить про потребу активізації дорадчої діяльності, шляхом збільшення кількості дорадників і експертів-дорадників, а також обсягів реального фінансування з боку держави. Яскравим свідченням такої потреби є аналіз досвіду Польщі, де кількість суб'єктів дорадчої діяльності у 6-7 разів більша, ніж у нашій державі, а обсяги фінансування дорадчих послуг в окремих воєводствах у рази більші, ніж у всій Україні загалом [37].

В цілому ж, у межах апроксимації досвіду регулювання дорадчої діяльності розвинених країн світу, можна зосередити увагу на кількох моментах. По-перше, має місце проблематика підвищення державної підтримки суб'єктів дорадчої діяльності. По-друге, кількість дорадників в Україні є у відносних і абсолютних показниках нижчою, ніж у будь-якій досліджуваній нами країні. І окремої уваги заслуговує кількість та асортимент послуг, які надаються дорадниками, адже вони мають відповідати реаліям сьогодення і покривати потреби сільського населення.

3.2 Особливості правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні

Незважаючи на поступовий розвиток вітчизняної системи дорадчої діяльності, наявність профільного Закону та ряду підзаконних нормативно-правових актів, покликаних врегулювати цю сферу діяльності, вітчизняне дорадництво наразі характеризується рядом проблемних моментів, обумовлених, у тому числі – недоліками його правового регулювання.

Наразі, українське законодавство окреслює доволі широке коло завдань суб'єктів дорадчої діяльності. До таких віднесено: підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки; надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо; надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства; поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки; сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо; робота з сільською молоддю, ініціювання та реалізація молодіжних програм [134]. Тобто коло функцій, які мали б виконувати суб'єкти дорадчої діяльності, дуже широке. Однак, досі більшість з них майже не реалізуються на практиці, лишаючись суто декларативними.

Ще у 2008 році українські дослідники зазначали, що дорадча діяльність може вважатися одним з найважливіших інструментів,

покликаних сприяти розвитку ринкових відносин в аграрній сфері, підвищенню рівня життя населення та відродження соціальної інфраструктури села шляхом підвищення рівня знань та надання професійних консультацій [75]. Особливої ж актуалізації це питання набуває нині, з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення», який скасовує дію мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення [110]. Після відкриття ринку землі, всі його учасники потребуватимуть юридичних, економічних, маркетингових консультацій у кількості, яку раніше в Україні ніхто не надавав. В теорії це має призвести не лише до активізації численних юридичних та інших консалтингових фірм, а й до зростання кількості дорадників та експертів-дорадників.

Про необхідність збільшення кількості дорадників свідчить і аналіз зарубіжного досвіду. Порівняно з розвиненими країнами кількість дорадчих служб і власне дорадників для України є явно недостатньою, внаслідок чого вони фізично не здатні забезпечити консультаційні послуги мільйонам селян. Якщо в США, Великобританії, Польщі, діють тисячі (а подекуди й десятки тисяч) консультантів, то в Україні кількість дорадників сягає кількох сотень, а дорадчих служб – десятків [61; 68; 154].

Не меншої уваги заслуговує проблематика належного фінансування дорадчої діяльності та правового забезпечення цього процесу. При цьому, можна вести мову не лише про недостатність фінансування дорадчої діяльності з боку держави, а й про недостатні темпи освоєння коштів з боку суб'єктів дорадчої діяльності. Як стверджує Н. М. Похиленко, посиляючись на дані Мінагрополітики України, з 2007 по 2015 роки цільовими державними програмами було заплановано виділення 106 млн. грн. (в середньому по 11,8 млн. грн. на рік), державним бюджетом передбачено 32 млн грн (в середньому по 3,6 млн. грн. на рік), натомість

використано за відповідний період всього лише 9,1 млн. грн. (тобто по 1 млн. грн. на рік) [106]. Очевидно, що така сума коштів на державному рівні є «дуже скромною». Фінансування на такому рівні відповідає бюджету фінансово-економічного відділу однієї не надто великої агрофірми. Для порівняння, на дорадництво на 2007-2013 роки ЄС виділяв 350 млн. євро. Польські дорадники мали з бюджету до 2,5 млн. євро на рік на воєводство, хоча для утримання будівель, готелів, навчальних приміщень та на зарплатню їм потрібно було вдвічі більше. Цю решту польські дорадники заробляли платними послугами [153]. Тобто в ці ж роки у сусідній Польщі дорадники одного воєводства (в середньому) освоювали в 20 разів більше бюджетних фінансових ресурсів, ніж усі дорадники України.

Матеріали аудиту, проведеного Рахунковою палатою щодо виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р. у частині підтримки дорадництва, засвідчують, що з державного бюджету на вказану мету за цією програмою протягом 2008-2011 рр. фактично було використано 7 млн грн або 15,6 % від прогнозного обсягу, зокрема у 2008 р. - 3487,6 тис. грн (33 % від запланованого обсягу), 2009 р. – 1863 тис. грн (17,3 %), 2010 р. – 1659,4 тис. грн (14,9 %). У 2012 р. з державного бюджету України було використано 1600 тис. грн із 2 млн грн запланованих, а у 2011 р. та 2013 р. кошти на державну підтримку сільськогосподарської дорадчої служби не виділялися [19; 179]. За таких умов дивно би було розраховувати на активну діяльність дорадчих служб і зростання їх ролі.

Не дивно, що Р. Я. Корінець та Н. М. Похиленко, аналізуючи фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності у 2018 році, дійшли висновку, що обсяги державного фінансування дорадництва неможливо використати за відсутності у достатній кількості ключових елементів системи – сільськогосподарських дорадчих служб та сільськогосподарських дорадників. Тому зростання обсягів державного

фінансування дорадництва має бути поступовим та супроводжуватися заходами з формування мережі суб'єктів дорадництва [106]. Не вважаючи за можливе заперечити раціональність такого підходу, хотілося б зазначити, що норма фінансування дорадчої діяльності в Україні не відштовхується від попиту на дорадчі послуги, чи запитів існуючої мережі суб'єктів дорадництва, а є чітко окресленою. Відповідно до статті 8 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», «у державних цільових програмах, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільської місцевості, передбачається фінансування дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 відсотків коштів, передбачених для цих програм» [134]. Тобто держава зобов'язана фінансувати дорадчу діяльність у обсязі, що є фіксованим (хоча і у відносних величинах).

Доволі детальний аналіз особливостей державної підтримки розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні у 2020 році, здійснив В. В. Мушенюк. Дослідник, співвідносячи згадану норму статті 8 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [134] та дані Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14.11.2019 № 294-Х [114], також наголошував на системному недофінансуванні сільськогосподарської дорадчої діяльності. За підрахунками дослідника, у 2020 році дорадча діяльність мала би бути профінансована на суму не менше ніж 200 млн. грн. При цьому, він пропонував вирішити проблему фінансування дорадників шляхом внесення відповідних правок у Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік». Водночас, проблема освоєння коштів дорадниками, на його думку, може бути вирішена шляхом вилучення зі ст. 8. Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» абзацу 2 такого змісту: «Порядок використання коштів державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності визначається Кабінетом Міністрів України». На переконання дослідника, такі поправки

«позбавлять Мінекономіки як головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику, можливості необґрунтованої відмови у виділенні бюджетних коштів на розвиток сільськогосподарської дорадчої діяльності в нашій державі» [88, с. 68-69]. При цьому, на жаль, науковець не пропонує альтернативи Мінекономіки як регулятора.

Крім того, доволі актуальним видається залучення до фінансування суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності Об'єднаних територіальних громад (ОТГ). На такому підході наполягають і Н. М. Похиленко та Р. Я. Корінець, зазначаючи однак, що залучення місцевих бюджетів, зокрема ОТГ, до участі у фінансуванні системи дорадництва, вимагає ліквідації існуючого в ОТГ (як і у значної частини фермерів) дефіциту інформації про інститут дорадництва та його можливості для розвитку громад [106]. Крім того, на перепоні активного впровадження дорадчої діяльності стоїть мала чисельність дорадників та експертів-дорадників в Україні. Станом на червень 2021 року Реєстр дорадників фіксує менше 700 таких суб'єктів [139]. При цьому у Житомирській, Хмельницькій та Миколаївській областях взагалі відсутні дорадчі служби, і діють лише окремі дорадники. Як уже зазначалося вище, відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення може стати стимулом для збільшення кількості суб'єктів дорадчої діяльності. Однак, необхідними є і додаткові заходи активізації дорадництва, як то: інформування про перспективи дорадництва студентів закладів вищої освіти не лише аграрного, а й правового, економічного спрямування; створення додаткових навчальних курсів з підготовки дорадників; формування в суспільній свідомості іміджу дорадника як людини поважної та цікавої професії (не залежно від фахової спрямованості).

Варто зазначити, що при невпинному зменшенні фінансування за рахунок коштів Державного бюджету України, спостерігається поступове

збільшення фінансування дорадчої діяльності силами місцевих бюджетів. Так, зокрема, у 2018 році дорадчими службами Вінницької, Полтавської та Чернігівської областей за напрямом бюджетної програми КП КВК 2801230 «Підтримка фермерських господарств» використано 203,5 тис. гривень за надані 24 фермерським господарствам дорадчі послуги [20]. Проте, і в масштабах областей, і тим більше – в масштабі держави, такі показники лишаються неприпустимо скромними.

Витоки проблеми вкрай низьких темпів розвитку дорадництва в Україні криються не лише у «традиції невиконання законів» в ході планування й виконання Державного бюджету, а й у відсутності оновлення нормативної бази. Отож, окремої уваги, в контексті пошуку шляхів стимулювання зростання кількості суб'єктів дорадчої діяльності, заслуговує проблематика приведення встановленої державою вартості соціально-спрямованих дорадчих послуг у відповідність до ринкових реалій сьогодення. Адже розрахунок вартості соціально спрямованих послуг дорадників й досі має здійснюватися відповідно до спільного Наказу Міністерства аграрної політики України та Міністерства економіки України 21.11.2007 № 816/394 «Про затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих послуг», де вартість 1 години консультації встановлено у розмірі 25 гривень [117].

Варто зауважити, що така вартість дорадчих послуг у 2007 році могла вважатися наближеною до ринкової, оскільки мінімальна заробітна плата на 1 січня 2007 року складала 400 грн. (або – 2,4 грн за годину) [113]. Тобто станом на 2007 рік, вартість 1 години дорадчих консультацій була встановлена у обсязі 6,6% від мінімальної місячної заробітної плати, або у 11 разів більше обсягу погодинної оплати праці відповідно.

При цьому, відповідно до Ст. 8. Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік», мінімальну заробітну плату з 1 січня 2021 року встановлено: у місячному розмірі: з 1 січня – 6000 гривень, з 1 грудня

– 6500 гривень; у погодинному розмірі: з 1 січня – 36,11 гривень, з 1 грудня – 39,12 гривень [115]. Тобто вже з початку 2021 року вартість соціально спрямованих послуг дорадників визначена, регулятором (на прикладі консультацій), є на 44% нижчою навіть за мінімальну погодинну заробітну плату, що робить таку діяльність економічно недоцільною.

Окрім того, доволі скромна загальна кількість дорадників, з урахуванням фіксованої вартості соціально-спрямованих дорадчих послуг, обумовлює фізичну неможливість освоєння значних обсягів бюджетного фінансування дорадчої діяльності не те що на практиці, а й навіть в теорії.

Прості арифметичні дії дозволяють усвідомити пастку, в яку потрапила вітчизняна дорадча діяльність. Станом на липень 2021 року у Реєстрі зафіксовано 689 дорадників та експертів-дорадників. При цьому, саме дорадників (які, на відміну від експертів-дорадників, можуть надавати послуги безпосередньо клієнтам), всього лише 416 [139]. З огляду на чинний кошторис соціально-спрямованих дорадчих послуг, встановлений Кабінетом Міністрів України ще у 2007 році, вартість години консультації має становити 25 гривень. При цьому, 90% витрат на дорадчі послуги (тобто 22,5 гривні) компенсує держава. Таким чином, для освоєння сільськогосподарськими товаровиробниками коштів, які мали би виділятися державою на оплату соціально-спрямованих дорадчих послуг (як ми вже зазначали, за підрахунками В. Мушенка у 2020 році дорадча діяльність мала би бути профінансована на суму не менше ніж 200 млн. грн.), кожен зареєстрований в Україні дорадник має надавати консультації протягом 21,4 тисячі годин, тобто працювати протягом року без вихідних, і по 59 годин на добу. Якщо ж вести мову про теоретично-можливу 100% завантаженість дорадників у нормальному, з точки зору трудового законодавства графіку, легко порахувати, що ними буде виконано, а державою профінансовано лише 8% соціально-спрямованих дорадчих послуг від тієї норми, яка передбачена ст. 8 Закону України «Про

сільськогосподарську дорадчу діяльність» [134]. Звісно ж, окрім консультування передбачено й інші види соціально спрямованих дорадчих послуг (одноденний семінар, демонстраційний показ, інформаційні видання). Однак, розрахунок на їх прикладі не надто змінює ситуацію. І такі цифри є красномовнішими за будь-які політичні та економічні дискусії.

Тому, в першу чергу, спадає на думку потреба збільшення кількості дорадників, оскільки наявні сьогодні аж ніяк не здатні забезпечити обслуговування всіх сільськогосподарських товаровиробників (не кажучи вже про сільське населення). Однак, таке збільшення не може бути здійснено «згори», і має відбуватися шляхом зростання ініціативи бажаючих надавати консультаційні послуги, ставши повноцінним дорадником чи експертом-дорадником. А отже, нагальною є потреба застосування індексації вартості соціально спрямованих дорадчих послуг, шляхом використання пропорційності вартості дорадчих консультацій від розміру мінімальної заробітної плати. У такому разі, у 2021 році (на який, як уже зазначалося, мінімальну зарплату передбачено у місячному розмірі – 6000 гривень, а у погодинному розмірі – 36,11 гривень [115]) вартість 1 години індивідуальної консультації дорадником мала би становити 300 гривень. Така вартість може вважатися більш-менш відповідною нижній планці ринкової вартості послуг з консультування у галузях права, економіки, обліку і аудиту.

Аналогічним чином необхідно внести зміни і у вартість таких соціально спрямованих дорадчих послуг як «одноденний семінар» (учасників – 25 осіб) та «демонстраційний показ» (учасників – 30 осіб). Вартість цих послуг у 2007 році також була доволі значною, тоді як наразі не відповідає ринковим реаліям.

Своєрідним опосередкованим свідченням актуальності визначеної державою вартості таких послуг як «одноденний семінар» та

«демонстраційний показ» станом виключно на 2007-2008 роки, є той факт, що саме у 2008 році було зафіксовано корупційне правопорушення, пов'язане зі зловживанням службовим становищем з боку голови сільської ради на Сумщині.

Відповідно до даних Єдиного державного реєстру судових рішень, у жовтні 2008 року представниця дорадчої служби зателефонувала голові сільської ради (в Сумській області) та звернулася до нього з пропозицією провести для мешканців селищ, які входять до відповідної сільської ради, демонстраційний показ на тему «Альтернативне використання сільськогосподарських угідь та продукції сільського господарства», на якому згідно спільного наказу Міністерства аграрної політики України та Міністерства економіки України № 816/394 від 21 листопада 2007 р. повинні були бути присутніми не менше ніж 30 осіб (вартість соціально спрямованої дорадчої послуги складала 3294 грн.). Голова сільської ради погодився на пропозицію, і вони домовились про час і місце проведення заходу.

Як встановив суд, на заході були присутні менше ніж 30 учасників, а отже він не може вважатися заходом демонстраційного показу та відноситись до дорадчих послуг. Натомість голова сільської ради підписав завідомо недостовірні документи (акти прийому-передачі виконаних робіт і списки учасників демонстраційного показу та семінару), чим скоїв адміністративне правопорушення, передбачене п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією» (чинного на той час), а саме «умисно надав недостовірну інформацію, яка в подальшому стала підставою незаконного одержання бюджетних грошових коштів» відповідною дорадчою службою [142].

Наразі ж, вважаємо за доречне встановити мінімальну вартість «одноденного семінару (учасників – 25 осіб)» у розмірі 1 мінімальної заробітної плати; а «демонстраційного показу (учасників – 30 осіб)» у

розмірі 1,5 мінімальної заробітної плати (у реаліях 2021 року – 6000 гривень і 9000 гривень відповідно).

Окремої уваги заслуговує проблематика розрахунку вартості такої послуги як «інформаційні видання: буклети, інформаційні листки, брошури». Відповідно до згаданого Наказу, розрахунок вартості такої соціально спрямованої дорадчої послуги проводиться «за один примірник» і становить 200,00 грн. [117]. При цьому, не визначеними лишаються ні обсяг, ні змістовне наповнення таких інформаційних видань. І якщо буклетом може виступати кольорова роздруківка з аркушу (або 2-3 аркушів) формату А 4, зігнута в кількох місцях, то брошурою (відповідно до ДСТУ 3017:2015) вважається книжкове видання обсягом понад 4 сторінки, але не більше 48 сторінок [24]. Рішення ж щодо прийнятності чи неприйнятності компенсації коштів за, скажімо 100 примірників буклету, чи 5 примірники брошури (ті ж 100-200 аркушів поліграфічної продукції), ухвалюють посадові особи департаментів агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій. Такий підхід не лише ускладнює отримання сільськогосподарським товаровиробником компенсації за відповідні дорадчі послуги, але й створює значний простір для корупційних дій, з боку державних службовців.

З огляду на складність оцінки якості змісту друкованої продукції дорадчого характеру, більш доречним видається здійснювати розрахунок її вартості з огляду на обсяг у авторських аркушах. Відповідно до Методики визначення обсягу авторського і видавничого оригіналів, одиницею обсягу авторського оригіналу є авторський аркуш, який становить 40 000 друкованих знаків чи 40 кілобайт комп'ютерного тексту. Авторському аркушу дорівнюють 700 рядків віршованого твору та 3000 кв. см. ілюстрованого матеріалу (за його фактичним розміром у виданні) [84]. Отож, встановлення вартості інформаційних видань з розрахунку кількості

авторських аркушів дозволить не лише оптимізувати розрахунок оплати дорадчих послуг, але й покращити їх облік [39].

Серед можливих недоліків такого підходу можна вважати потенціал до зловживання кількістю наданої суб'єктом дорадництва друкованої продукції, з метою отримання неправомірної вигоди. Тому, можливо, доречним буде застосування обмеження обсягу таких дорадчих послуг певною часткою від загального обсягу наданих суб'єкту господарювання соціально-спрямованих дорадчих послуг (наприклад – 10%, або 15%).

Отож, узагальнення сучасного стану правового забезпечення дорадчої діяльності в Україні, свідчить про наявність ряду прогалин та недоліків, які потребують оперативного виправлення.

Вкрай необхідним є стимулювання зростання кількості дорадників та дорадчих служб, оскільки наявна в Україні їх кількість не дозволяє забезпечувати доступними дорадчими послугами ні сільськогосподарських товаровиробників, ні сільське населення.

Нагальною є потреба оптимізації механізму фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності, шляхом внесення змін і доповнень до Наказу Міністерства аграрної політики України та Міністерства економіки України від 21 листопада 2007 р. № 816/394 «Про затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих послуг» такого змісту:

– доповнити текст Наказу пунктом 4 такого змісту: «4. В ході розрахунку вартості соціально спрямованих дорадчих послуг застосовувати розмір мінімальної заробітної плати, визначений Законом України «Про Державний бюджет України» на рік, що передуює планованому періоду». У зв'язку з цим, пункт 4 вважати пунктом 5;

– у пункті 1 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «одноденного семінару (учасників – 25 осіб)» у розмірі 1 мінімальної заробітної плати;

– у пункті 2 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «демонстраційного показу (учасників – 30 осіб)» у розмірі 1,5 мінімальної заробітної плати;

– у пункті 3 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «індивідуальних дорадчих послуг (за 1 годину консультації, включаючи індивідуальні консультації в режимі «on-line»))» у розмірі 0,05 мінімальної заробітної плати;

– у пункті 4 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «інформаційних видань: буклетів, інформаційних листків, брошур» (за 1 авторський аркуш) у розмірі 0,05 мінімальної заробітної плати.

3.3 Перспективні напрями вдосконалення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні та оптимізації її правового забезпечення

Потреба оптимізації правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні обумовлена викликами сьогодення. З одного боку, аграрний сектор нашої країни нібито перебуває на піку свого розвитку. Останніми роками українські аграрії зібрали рекордні врожаї, а вартість продуктів харчування на світовому ринку невідомо зростає. Угода про асоціацію України та ЄС [130] відкриває можливості для насичення європейського ринку продукцією українських хліборобів. Тенденції видаються доволі оптимістичними.

З іншого ж боку, сучасний вітчизняний аграрний сектор є не настільки процвітаючим, як це може здаватися. За останні десятиліття ми втратили позиції за рядом напрямів, про що не надто люблять вести мову державні службовці й політики. Зокрема, у п'ять разів зменшилися площі поливу земель, а поголів'я великої рогатої худоби сьогодні є меншим у 8 разів, у порівнянні з 1991 роком. Це закономірно позначилося на

виробництві м'яса і молока, яке скоротилося на 43% (м'ясо) та 62% (молоко) відповідно [45].

Не в останню чергу ефективність господарювання залежить від інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, що вимагає застосування найсучаснішої техніки та технологій. І саме у цьому контексті особливу роль має відігравати сільськогосподарська дорадча діяльність, як інструмент інформаційного забезпечення не лише сільськогосподарських товаровиробників, але й сільського населення. Як засвідчило дослідження, наявний стан правового забезпечення дорадчої діяльності в Україні, потребує вдосконалення, з урахуванням не лише численних прогалин та суперечностей, що містяться у відповідних нормативно-правових актах, але й тенденцій суспільного розвитку, характерних для сільського господарства та економіки нашої країни загалом.

Більшість сучасних проблем вітчизняного дорадництва, так чи інакше, пов'язані з прогалинами у його правовому регулюванні та неналежним фінансуванням.

На необхідності приведення вартості соціально спрямованих дорадчих послуг до ринкових реалій сьогодення ми вже зупинялися в попередньому підрозділі. Однак окремої уваги заслуговує проблематика визначення обсягів відшкодування державою коштів сільськогосподарських товаровиробників, витрачених ними на оплату вартості дорадчих послуг.

Наразі в Україні встановлено обмеження по обсягу компенсування вартості сільськогосподарських дорадчих послуг. При цьому, фінансова підтримка новостворених фермерських господарств у період їх становлення (перші три роки після створення) для отримання сільськогосподарських дорадчих послуг за напрямками зоотехнія, ветеринарія, агрономія, оподаткування в сільському господарстві,

бухгалтерський облік в сільському господарстві, управлінський облік, органічне виробництво, екологічне управління, залучення фінансово-кредитних ресурсів та диверсифікація сільськогосподарської діяльності (далі - фінансова підтримка) надається один раз у розмірі, що не перевищує 36000 гривень, за умови попередньо укладеного до кінця поточного бюджетного періоду договору та на підставі акта/актів виконаних робіт [111]. В подальшому ж, таке господарство може розраховувати на часткову компенсацію витрат у розмірі 90 відсотків вартості дорадчих послуг, але не більше ніж 10000 гривень [111]. Варто зазначити, що у ряді країн ЄС таким обмеженням виступає сума в 1500 євро (на рік). При цьому, виробник може розраховувати на компенсацію у обсязі до 80% від прийнятної вартості за дорадницькі послуги [47; 149]. Таким чином, нагальною є потреба збільшення рамок часткової компенсації вартості дорадчих послуг, щонайменше – до притаманного для країн ЄС рівня (45-50 тисяч гривень на рік). Тоді як обсяг фінансової підтримки новостворених фермерських господарств у період їх становлення (перші три роки після створення) має бути більшим, щонайменше втричі.

Важко не погодитися з В. В. Мушенком, який наголошує на тому, що незважаючи на повільну практичну реалізацію формування державної системи сільськогосподарського дорадництва, розбудова системи сільськогосподарського дорадництва в Україні є невід'ємною складовою частиною євроінтеграційного процесу. У статті 404 глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [168], затвердженої Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII [130], обов'язок сторін сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників закріплюється наряду з такими завданнями: 1) сприяння взаємному розумінню політик у сфері

сільського господарства та розвитку сільських територій; 2) заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій; 3) обмін знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій із метою сприяння економічному добробуту сільських територіальних громад; 4) покращення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі та ефективності і прозорості ринків, а також умов для інвестування; 5) обмін найкращими практиками щодо механізмів підтримки політики у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій; 6) заохочення політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості [87; 168].

Відтак, ми змушені наполегливо працювати над удосконаленням вітчизняного дорадництва, якщо прагнемо отримати переваги, потенціал яких вже закладено у ратифікованих Україною міжнародних угодах.

Не менш перспективною видається участь України в реалізації загального плану дій в рамках десятиліття сімейних фермерських господарств, проголошеного на 2019–2028 роки Організацією Об'єднаних Націй та реалізації зобов'язань нашої держави, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

Наразі Європейська Комісія підкреслює важливість надання сільськогосподарських дорадчих послуг щодо питань виробництва та зобов'язує всі країни-члени ЄС створити відповідну систему дорадництва (ст. 15 Регламенту 1305/2013; статті 12 - 15 Регламенту 1306/2013) [200]. Виробниче дорадництво повинно включати принаймні сфери Greening, Cross Compliance, методи ведення сільського господарства, спрямовані на охорону клімату та навколишнього середовища, забезпечення

конкурентоспроможності, інновацій, заходів в рамках водної директиви та норм щодо використання засобів захисту рослин.

Подальший зміст дорадництва в Європейському Союзі може включати захист ґрунтів та ерозію, місцеве виробництво протеїнів, енергоефективність, біорізноманіття та охорону водних об'єктів. Відповідальні дорадники повинні мати для цього відповідну кваліфікацію.

Правовою основою для отримання дорадчих послуг виступають:

- Статті 38 - 44 Договору про спосіб функціонування Європейського Союзу (AEUV);
- Стаття 107ff Договору про спосіб функціонування Європейського Союзу (AEUV);
- Регламент (ЄС) № 1305/2013 (сприяння сільському розвитку);
- Регламент (ЄС) № 1306/2013 (система фінансування, управління та контролю Спільної аграрної політики);
- Положення про Омнібус (Регламент (ЄС) 2017/2393, зміни до Регламентів (ЄС) № 1305/2013 та (ЄС) № 1306/2013 [200].

Політика розвитку сільської місцевості Європейського Союзу була запроваджена як другий елемент в рамках так званої «реформи Agenda-2000». Вона фінансується за рахунок Європейського фонду сільського господарства для розвитку сільської місцевості (ELER) та регіональних чи національних фінансів. При цьому ELER має на меті підтримати реалізацію стратегії «Європа-2020» (стратегія ЄС щодо зростання та зайнятості) шляхом сприяння сталому розвитку сільської місцевості [47].

Комісія визначила три загальні пріоритети для політики розвитку сільської місцевості:

- Сприяння конкурентоспроможності сільського господарства;
- Стале використання природних ресурсів та управління кліматичними заходами;

– Досягнення збалансованого просторового розвитку сільської економіки та сільських громад, включаючи створення та збереження робочих місць.

Ці загальні цілі відображені у шести пріоритетах ЄС щодо політики розвитку сільської місцевості, одним із яких є сприяння передачі знань у сільському господарстві, лісовому господарстві та сільських регіонах.

Держави-члени ЄС також повинні висвітлювати у своїх програмах заходи щодо передачі знань та інформації (професійне навчання, інформаційні заходи тощо), а також дорадництво, управління підприємством та представницькі послуги [47; с. 7-8].

Окремої уваги заслуговує проблематика інтенсифікації застосування дистанційних інструментів дорадчої діяльності, таких як консультування, з використанням платформ Zoom, Viber, Google Meet, Skype, яке набуває особливого значення в реаліях сьогодення.

В умовах поширення дистанційного консультування, що завжди здійснюється за допомогою комп'ютерно-комунікаційної техніки (у тому числі – із застосуванням однієї з перелічених платформ), як перед дорадником, так і перед отримувачем дорадчої послуги, відкривається ряд можливостей, недоступних раніше. Звісно ж, не обходиться і без недоліків, то ж спробуємо розглянути і їх.

С. П. Стеценко, в ході дослідження особливостей консультування за допомогою новітніх дистанційних технологій, виокремлює такі переваги та недоліки використання мережі. До значних переваг вона відносить: 1) можливість підтримувати регулярний контакт з респондентами за допомогою телекомунікаційних технологій, зокрема аудіо та відео зв'язку, перебуваючи на своєму робочому місці; 2) можливість, швидкого отримання інформації від різних джерел даних, прямо в ході консультування; 3) величезну можливість демонстрацій презентацій та інших матеріалів; 4) можливість залучити велику аудиторію слухачів з

будь-яких куточків країни [159; с.149-150]. Всі перелічені переваги дистанційного консультування, так чи інакше застосовні для дорадчої діяльності.

При цьому, дослідниця виокремлює наступні недоліки дистанційного консультування: 1) можливі проблеми з Інтернет зв'язком; 2) відсутність безпосереднього соціального спілкування; 3) додатковий негативний вплив на здоров'я (комп'ютер, телефонний зв'язок – один з найбільш потужних факторів, який впливає на зір людини і її імунну систему) [159; с. 149-150]. У даному випадку можна вести мову про часткову застосовність для дорадчої діяльності, адже якщо можливі проблеми з Інтернет зв'язком дійсно є актуальними (незважаючи на стрімкий розвиток мережі 3G та 4G, й досі далеко не всюди в сільській місцевості України наявне безперебійне підключення), хоча їх роль буде невпинно знижуватися (з огляду на тенденцію до поширення високошвидкісного зв'язку), то додатковий негативний вплив комп'ютерно-комунікаційних технологій на здоров'я вже сьогодні є дискусійним (розвиток технологій дозволяє суттєво зменшити цей вплив), а відсутність безпосереднього соціального спілкування у дорадчій діяльності не є проблемою взагалі.

І. П. Воротникова, в ході дослідження особливостей дистанційного навчання, акцентує увагу на таких перевагах дистанційного навчання, як можливість отримання навчальних матеріалів, спілкування між суб'єктами дистанційного навчання під час навчальних занять, що проводяться дистанційно, шляхом передачі відео-, аудіо-, графічної та текстової інформації у синхронному або асинхронному режимі [46; с. 10]. При цьому, якщо одні цифрові інструменти доступні для застосування у синхронному (вебінари, відеоконференції Zoom, Google Meet), чи асинхронному (оцінювання знань у Google Forms OneDrive, хмарні сервіси Google Диск) режимі, то деякі з них можна використовувати як у

синхронному, так і асинхронному режимі (месенджери Telegram, Facebook Messenger, Viber) [46; с. 10-11]. Такий підхід майже повністю виправдовує себе і у дорадчій діяльності. Відтак можливість як синхронної, так і асинхронної взаємодії дорадника і отримувача дорадчих послуг суттєво розширює можливості консультування і навчання.

Отож, до недоліків дистанційного консультування можна віднести: 1) проблеми з Інтернет зв'язком; 2) низький рівень володіння комп'ютерною технікою та відповідним програмним забезпеченням, як з боку дорадників, так і з боку споживачів дорадчих послуг (що здебільшого характерне для старшого покоління); 3) відсутність візуального контакту з матеріальними об'єктами, що пов'язані з предметом консультування – технічними пристроями, обладнанням, ґрунтом, рослинами, тваринами (проблема частково може бути вирішена за допомогою масового використання веб камер, впровадження практики забору й відправки зразків ґрунту, рослинних чи тваринних тканин, чи інших речовин, що потребують аналізу, силами споживача дорадчих послуг); 4) проблематика протидії кіберзагрозам (що включають як порушення зв'язку, так і зловмисний вплив на програмне забезпечення сторін, бази даних тощо).

Нескладно помітити, що всі перелічені недоліки дистанційного надання дорадчих послуг (окрім останнього) з часом значною мірою нівелюються, внаслідок активнішого впровадження комп'ютерно-телекомунікаційних технологій та їх освоєння як дорадниками, так і споживачами дорадчих послуг.

Натомість, дистанційне консультування характеризується рядом незаперечних переваг, до яких можна віднести: 1) можливість підтримувати регулярний контакт з респондентами у режимі реального часу, перебуваючи на своєму робочому місці; 2) можливість швидкого отримання інформації від різних джерел даних, прямо в ході консультування; 3) вкрай широку можливість для додавання до

консультації демонстрацій, презентацій та інших матеріалів; 4) можливість залучити велику аудиторію слухачів з будь-яких куточків країни, незважаючи на відстань та погодні умови, за мінімальних затрат матеріально-технічних та фінансових ресурсів.

Окрім того, отримувачу дорадчих послуг відкриваються можливості для запису та збереження консультацій, інформаційних матеріалів аудіо-візуального характеру. Варто зазначити, що до активного впровадження дистанційного консультування з боку дорадників, як сільгоспвиробники так і пересічні сільські мешканці й самотужки послуговувалися (й продовжують послуговуватися) відео консультаціями, масово поширеними на таких платформах як YouTube. При цьому, звісно ж, ніхто не міг гарантувати їм не лише якості подачі інформації (адже найчастіше її поширювали такі самі господарі, що просто ділилися власним досвідом), але і її достовірності. Адже жодної відповідальності за недостовірну інформацію «консультанти» і «експерти» YouTube з не несуть. Окрім того, у такому випадку високою лишається загроза шахрайства, зокрема – переконання у необхідності придбання тих чи інших технічних засобів, дивовижних саджанців, засобів захисту рослин, стимуляторів росту тощо. При цьому, у кращому випадку мова йде про продаж препаратів з мінімальним впливом на життєдіяльність рослин/тварин, або й узагалі – з ефектом плацебо. У гіршому ж – може йтися про завдання серйозної шкоди життєдіяльності рослин/тварин (або й здоров'ю самих аграріїв), чи просто – відсутність товару після його оплати.

В цілому ж, дистанційна взаємодія дорадника з сільськогосподарськими товаровиробниками та сільським населенням характеризується рядом переваг, серед яких: оперативність реагування; можливість запису, збереження та повторного використання консультацій за певним питанням; здатність одночасного консультування кількох осіб,

які знаходяться в різних населених пунктах; економія коштів і часу на дорогу до споживача дорадчих послуг; незалежність від погодних умов

Значний інтерес, в контексті перспективних напрямів розвитку дорадчої діяльності, становить як дистанційна робота, так і аутсорсинг, зокрема – впровадження дистанційного управління процесами. Вкрай важливим, однак, видається врахування переваг та недоліків дистанційного формату роботи для керівництва та фахівців підприємств агропромислового комплексу.

Дослідники дистанційного менеджменту до переваг такої роботи відносять: скорочення витрати на переїзди (зустрічі можна проводити онлайн); можливість розвивати свій бізнес дистанційно з будь-якої точки світу; комфортні умови праці (працюючи вдома, менеджер чи співробітник знаходиться в комфортних для нього умовах і може приділяти більше уваги сім'ї, краще планувати свій вільний час, що підвищує робочу мотивацію і знижує стрес від постійної зайнятості); економія офісного простору (володіючи реальними офісними приміщеннями, компанія може економити на їх утриманні або здавати їх в оренду, отримуючи додатковий прибуток, якщо її співробітники будуть працювати віддалено); наймання співробітників з усього світу (у дистанційному режимі можуть працювати люди з різних країн, що суттєво розширює можливість пошуку потрібного фахівця); економія коштів на початковій стадії розвитку бізнесу; економія на робочих місцях (витрати на обладнання робочих місць тим більші, чим ширше штат співробітників. Віддалена робота дає змогу без особливих витрат наймати нових фахівців і надавати їм усе необхідне для роботи); професіоналізм співробітників (впоратися зі своїми обов'язками за гнучкого графіку можуть тільки цілеспрямовані й організовані люди, тому співробітники віртуальних офісів більш професійні у цілому) [91; с. 225].

Натомість, недоліками віддаленої роботи виступають: ризик неефективної роботи співробітників за умов безпосередньої відсутності керівника; неготовність людей працювати без прямих указівок; відсутність якісно налаштованих каналів передачі інформації між підлеглими та керівниками; об'єктивний ефективний вплив технологій та додатків на організацію праці; можливість технічних проблем (у разі неполадок у мережі складно зв'язатися з керівником або співробітником для з'ясування термінового питання); ризики для ділової репутації (не всі клієнти і партнери сприймають віртуальні офіси всерйоз, вважаючи такі підприємства несолідними); зниження соціальної взаємодії (працюючи вдома, співробітники не розвивають дружні і соціальні зв'язки, і командна робота у віртуальному офісі буде більш слабкою, ніж у класичному); ризики для конфіденційності (ймовірність злому віртуального офісу вища, ніж проникнення злоумисників в офіс фізичний) [91; с. 225].

Великий потенціал розвитку в реаліях сьогодення набуває правова допомога як сільськогосподарським товаровиробникам, так і окремим селянам. Яскравим прикладом проблеми є ситуація з відшкодуванням збитків, завданих отруєнням бджіл та судовими рішеннями щодо цих випадків.

Бджільництво справдна є шанованим в Україні видом діяльності. Вже за часів Київської Русі віск і мед виступали важливими складовими експорту. Однак сьогодні пасічники часто виявляються постраждалою стороною у випадках, коли обробка полів засобами захисту рослин призводить до масової загибелі бджіл. І якщо у окремих випадках пасічник може розраховувати на бодай часткове відшкодування збитків [144; 145], то у інших, він лишається ні з чим [143].

Дуже слушно в цьому контексті висловлюється одеський адвокат Олександр Брильов, зазначаючи наступне: «По отруєнню бджіл не так

багато судових рішень, але судова практика є. Найпоширеніша ж причина відмови пасічнику в компенсації – оформлення документів неналежним чином. Припустимо, в паспорті на пасіку 50 бджолосімей, а за фактом 100, і в разі потрави загинуло 80 бджолосімей....» [67]. При цьому, юристи виступають навіть не медіаторами, а радше попереджувачим фактом, тобто їх діяльність відбувається на рівні превенції. «Як показало спілкування з фермерами, вони не знають, що порушують закони, після наших листів перейшли на більш щадні для бджіл препарати, стали попереджати про заплановані обробки», – говорить юрист – «Основний акцент у своїй практиці ми робимо на безпосередню комунікацію з фермерами, які працюють в радіусі 10 км від пасіки. Як показує досвід, це нормальні адекватні люди, з якими просто необхідно спілкуватися» [67]. Однак пасічник, який має 10-20 бджолосімей, не завжди може собі дозволити послуги адвокатської фірми. Тим більше, він не буде звертатися за недешевою консультацією не знаючи, що власне потребує такої консультації. Натомість, саме дорадча служба, чи окремий дорадник, що знається на нормах чинного законодавства, може не лише проконсультувати такого пасічника, але й узгодити з місцевими фермерами процедуру обробки посівів, що дозволить не лише уникнути отруєння бджіл, але й стимулювати відвідування ними посівів, що призведе до зростання врожайності в довгостроковій перспективі.

Окремої уваги заслуговує проблематика налагодження фінансово-економічного та правового консультування аграріїв, щодо перспектив їх участі в державних програмах на кшталт програми кредитування бізнесу за пільговими умовами [49]. Дотримання правил програми в таких випадках дозволяє товаровиробнику значно скоротити витрати на обслуговування кредиту, що особливо важливо у вітчизняних умовах. Окрім того, знання особливостей формування кредитної історії та кредитного рейтингу

підприємства сприяє отриманню грантових коштів на реалізацію окремих проєктів.

Своєчасне консультування підприємця щодо доступних наразі та доступних в перспективі можливостей залучення коштів дозволяє йому формувати відповідну виробничу, кадрову, інноваційно-орієнтовану політику, що у свою чергу створює мультиплікативний ефект для сільської місцевості. Адже метою такого кредиту можуть виступати: придбання нових та б/в основних засобів, їх модернізація; придбання нежитлової нерухомості та/або земельних ділянок без права передачі в оренду; будівництво та реконструкція приміщень (крім офісних); придбання прав інтелектуальної вартості (франчайзинг); поповнення обігових коштів до 25% від вартості інвестиційного проєкту [49].

Дуже перспективною, в контексті реалізації даної державної програми, видається підтримка впровадження франчайзингових проєктів. У розвинених країнах світу франчайзинг давно практикується як засіб швидкого та якісного забезпечення потреб суспільства у певному виді товарів/послуг. Дослідники (Ф. Лорен, Дж. Басет) розглядаючи франчайзинг з організаційної точки зору, визначають його, в першу чергу, як вертикальну асоційовану торгово-посередницьку структуру [53; с. 78-85]. Однак ключовою ознакою франчайзингу є передача права користування певною інтелектуальною власністю (технологією, торговою маркою, маркетинговим інструментарієм), що вже зарекомендувала себе на ринку як успішна. Висока цінність франчайзингу для сільськогосподарського виробництва та інших видів підприємницької діяльності в сільській місцевості обумовлено рядом факторів. Але в першу чергу мова йде про швидке впровадження найсучасніших технологій,

високу продуктивність праці та дотримання стандартів якості франшизи, які зазвичай є вищими за ті, що вимагаються державою.

Відтак, нагальною є розробка та затвердження Кабінетом Міністрів України «Державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності» на 2021–2030 роки, ключовими тезами якої мають виступати:

- приведення вартості соціально спрямованих дорадчих послуг до ринкових реалій сьогодення;
- адаптація чинного обмеження по обсягу компенсування вартості сільськогосподарських дорадчих послуг до реалій країн-учасниць ЄС (1,5 тис доларів США на рік);
- забезпечення участі України в реалізації загального плану дій в рамках десятиліття сімейних фермерських господарств, проголошеного на 2019–2028 роки Організацією Об'єднаних Націй;
- реалізація зобов'язань нашої держави, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (стосовно розвитку дорадчої діяльності);
- інтенсифікація застосування дистанційних інструментів дорадчої діяльності, таких як консультивання, з використанням платформ Zoom, Viber, Google Meet, Skype (у тому числі, як для консультивання, так і з метою впровадження аутсорсингу);
- забезпечення доступної правової допомоги як сільськогосподарським товаровиробникам, так і окремим селянам;
- налагодження фінансово-економічного та правового консультивання аграріїв, щодо перспектив їх участі в державних програмах;
- державна підтримка впровадження франчайзингових проєктів, орієнтованих як на сільське господарство, так і на несільськогосподарське підприємництво у сільській місцевості.

Висновки до Розділу 3

1. Дорадча діяльність у розвинених країнах світу, в сучасному її розумінні, сформувалася у XIX столітті і набула поширення у XX столітті. Досвід таких країн як США та Великобританія свідчить про необхідність тривалої державної підтримки дорадчих служб. Можливість переходу на комерційний пріоритет дорадчої діяльності, в українських реаліях стане нагальною в кращому випадку за кілька десятиліть. Водночас, необхідною є активізація дорадчої діяльності, шляхом збільшення кількості дорадників і експертів-дорадників, а також обсягів реального фінансування з боку держави. Яскравим свідченням такої потреби є аналіз досвіду Польщі.

2. У процесі аналізу досвіду Великобританії, Польщі, Франції, ФРН, США з'ясовано, що становлення і розвиток сільськогосподарської дорадчої діяльності у різних країнах характеризується спільними ознаками. По-перше, дорадча діяльність (у вузькому її значенні) виникла та почала свій розвиток у XIX ст., а поширювалась і набувала сучасних форм протягом XX ст., в рамках інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. По-друге, для всіх розглянутих у ході дослідження розвинених країн світу характерне повне або часткове державне фінансування дорадчої діяльності. По-третє, наявні тенденції до зростання комерціалізації дорадчої діяльності в країнах, де агропромисловий сектор досягнув високого рівня розвитку, і доходи агровиробників дають змогу оплачувати інформаційно-консультаційні послуги.

В цілому ж досвід таких країн, як США та Великобританія свідчить про необхідність тривалої державної підтримки дорадчих служб. Можливість переходу на комерційний пріоритет дорадчої діяльності в українських реаліях стане нагальною у кращому разі за кілька десятиліть.

3. Узагальнення кількісних показників дорадчої діяльності всіх досліджених країн свідчить про потребу активізації дорадчої діяльності, шляхом збільшення кількості дорадників і експертів-дорадників, а також

обсягів реального фінансування з боку держави. Яскравим свідченням такої потреби є аналіз досвіду Польщі, де кількість суб'єктів дорадчої діяльності у 6-7 разів більша, ніж у нашій державі, а обсяги фінансування дорадчих послуг в окремих воєводствах у рази більші, ніж у всій Україні загалом.

При цьому, саме дорадчі служби є одним із ключових суб'єктів здійснення дорадчої діяльності в Україні. Навіть сьогодні, коли кількість дорадчих служб в Україні лишається дуже малою, фінансування з боку держави не відповідає передбаченим законом обсягам, а значну кількість інформації консультативного характеру сільськогосподарські товаровиробники отримують в ході спілкування з представниками виробників сільгосптехніки, засобів захисту рослин та добрив, дорадча діяльність справляє певний вплив на розвиток сільської місцевості.

4.3 метою оптимізації механізму фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності, обґрунтовано доречність внесення змін і доповнень до Наказу Міністерства аграрної політики України та Міністерства економіки України від 21 листопада 2007 р. № 816/394 «Про затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих послуг» такого змісту:

– доповнити текст Наказу пунктом 4 такого змісту: «4. В ході розрахунку вартості соціально спрямованих дорадчих послуг застосовувати розмір мінімальної заробітної плати, визначений Законом України «Про Державний бюджет України» на рік, що передуює планованому періоду». У зв'язку з цим, пункт 4 вважати пунктом 5;

– у пункті 1 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «одноденного семінару (учасників – 25 осіб)» у розмірі 1 мінімальної заробітної плати;

– у пункті 2 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «демонстраційного показу (учасників – 30 осіб)» у розмірі 1,5 мінімальної заробітної плати;

– у пункті 3 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «індивідуальних дорадчих послуг (за 1 годину консультації, включаючи індивідуальні консультації в режимі «on-line»))» у розмірі 0,05 мінімальної заробітної плати;

– у пункті 4 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «інформаційних видань: буклетів, інформаційних листків, брошур» (за 1 авторський аркуш) у розмірі 0,05 мінімальної заробітної плати.

5. Окремої уваги заслуговує проблематика інтенсифікації застосування дистанційних інструментів дорадчої діяльності, таких як консультування з використанням платформ Zoom, Viber, Google Meet, Skype, яке набуває особливого значення в сучасних суспільних умовах. Дистанційна взаємодія дорадника з сільськогосподарськими товаровиробниками та сільським населенням характеризується рядом переваг, серед яких: оперативність реагування; можливість запису, збереження та повторного використання консультацій за певним питанням; здатність одночасного консультування кількох осіб, які знаходяться в різних населених пунктах; економія коштів і часу на дорогу до споживача дорадчих послуг; незалежність від погодних умов.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, яке полягало у комплексному аналізі адміністративно-правового забезпечення суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. У процесі дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вирішення зазначеного завдання, зокрема:

1. Розкрито правову природу сільськогосподарської дорадчої діяльності, як особливого виду консультаційної діяльності. Запропоновано авторські тлумачення окремих дефініцій.

Сільськогосподарська дорадча діяльність (у широкому значенні) є сукупністю усіх можливих дій і заходів, спрямованих на підвищення ефективності сільського господарства та якості життя сільського населення. Сільськогосподарська дорадча діяльність (у вузькому розумінні) є аграрним консалтингом, що здійснюється дорадниками або експертами-дорадниками, які входять або не входять до складу сільськогосподарських дорадчих служб, відповідно до норм чинного законодавства.

Сільськогосподарська дорадча служба – юридична особа, незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, структурний підрозділ закладу вищої освіти, або аграрного закладу освіти, науково-дослідної установи, яка внесена до Реєстру дорадчих служб, здійснює дорадчу діяльність, у складі якої працює не менше трьох дорадників, які пройшли реєстрацію відповідно до законодавства і внесені до Реєстру дорадників.

Правовий статус суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності є сукупністю таких керівних засад функціонування суб'єкта дорадчої діяльності, як завдання, методи, компетенція, відповідальність, порядок

надання та позбавлення статусу, що визначені чинним законодавством України.

2. Досліджено ретроспективу становлення і розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні та закордоном. На підставі аналізу історичних документів, нормативно-правових актів, наукових та публіцистичних джерел українських і іноземних дослідників з'ясовано, що відповідно до широкого підходу до трактування сутності сільськогосподарської дорадчої діяльності, може йтися про появу цього інституту на українських землях у XVIII ст., а відповідно до вузького – лише з 1995–1998 рр.

Виділено чотири етапи становлення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. Для першого етапу (з кінця XVIII і до початку XX ст.) характерне формування базових засад дорадчої діяльності, як такого виду дослідницької та консультаційної діяльності, яка деколи проявляла себе у вигляді діяльності окремих товариств. Другий (тоталітарний) період співпадає з існуванням СРСР (з 1922 по 1991 рр.) та характеризується поширенням наукових знань у агропромисловій сфері винятково через мережу контрольованих державою структур. Третій період бере свій початок з моменту здобуття Україною незалежності. Характерним для нього є формування сучасних уявлень про дорадчу діяльність та поява перших дорадчих служб за умов відсутності профільного законодавства (з 1991 по 2004 рр.). Четвертий (сучасний) період охоплює розвиток сільськогосподарського дорадництва від ухвалення Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність № 1807-IV» (у 2004 р.) і дотепер.

3. Встановлено, що наявний стан адміністративно-правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні характеризується низкою недоліків, які обумовлюють такі проблеми вітчизняної дорадчої діяльності, як:

- низька кількість дорадчих служб, дорадників та експертів дорадників;
- недостатнє фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності;
- низькі обсяги надання соціально спрямованих дорадчих послуг;
- низька поінформованість сільського населення про дорадчу діяльність загалом і соціально спрямовані дорадчі послуги зокрема;
- незначний вплив дорадчих послуг на розвиток вітчизняного агропромислового комплексу загалом та окремих сільськогосподарських товаровиробників зокрема;
- незахищеність дорадників і експертів дорадників від зловживань з боку апеляційної комісії (що породжує значні корупційні ризики).

4. Систематизовано характерні для вітчизняних суб'єктів сільськогосподарського дорадництва види форми та методи діяльності. При цьому, за методом надання послуг запропоновано виділити: аутсорсинг; організацію технологічних парків; навчання; організацію дослідних полів; проведення виставок, прес-конференцій, круглих столів; надання індивідуальних та колективних консультацій (зокрема, дистанційних консультацій – із застосуванням платформ Zoom, Viber, Skype).

За тематикою сфери застосування дорадчих послуг виокремлено такі тематичні блоки, як: тваринництво; рослинництво; економіка праці; маркетинг; оптимізація оподаткування; правовий захист; дотримання стандартів якості продукції; дотримання екологічних стандартів.

За видами споживачів виокремлено дорадчі послуги, що надаються: сільськогосподарським товаровиробникам; органам місцевого самоврядування; сільському населенню.

За джерелами фінансування виокремлено діяльність, що фінансується за рахунок: Державного бюджету; місцевих бюджетів; коштів

суб'єктів господарювання; міжнародних та вітчизняних грантів, міжнародної технічної допомоги, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб; інших джерел, які не заборонено законом.

5. Узагальнено іноземний досвід розвитку та правового регулювання функціонування суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності.

У процесі аналізу досвіду Великобританії, Польщі, Франції, ФРН, США з'ясовано, що становлення і розвиток сільськогосподарської дорадчої діяльності у різних країнах характеризується спільними ознаками. По-перше, дорадча діяльність (у вузькому її значенні) виникла та почала свій розвиток у ХІХ ст., а поширювалась і набувала сучасних форм протягом ХХ ст., в рамках інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. По-друге, для всіх розглянутих у ході дослідження розвинених країн світу характерне повне або часткове державне фінансування дорадчої діяльності. По-третє, наявні тенденції до зростання комерціалізації дорадчої діяльності в країнах, де агропромисловий сектор досягнув високого рівня розвитку, і доходи агровиробників дають змогу оплачувати інформаційно-консультаційні послуги.

Водночас досвід таких країн, як США та Великобританія свідчить про необхідність тривалої державної підтримки дорадчих служб. Можливість переходу на комерційний пріоритет дорадчої діяльності в українських реаліях стане нагальною у кращому разі за кілька десятиліть.

Узагальнення кількісних показників дорадчої діяльності всіх досліджених країн свідчить про потребу активізації дорадчої діяльності, шляхом збільшення кількості дорадників і експертів-дорадників, а також обсягів реального фінансування з боку держави. Яскравим свідченням такої потреби є аналіз досвіду Польщі, де кількість суб'єктів дорадчої діяльності у 6-7 разів більша, ніж у нашій державі, а обсяги фінансування дорадчих послуг в окремих воєводствах у рази більші, ніж у всій Україні загалом.

6. Запропоновано з метою стимулювання збільшення кількості дорадників і експертів-дорадників та задля усунення суперечностей, наявних у чинній редакції Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» № 1807-IV від 17 червня 2004 р., внести до його тексту такі зміни і доповнення:

– викласти абзац 6 статті 1 у такій редакції: «сільськогосподарська дорадча служба (далі – дорадча служба) – юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, структурний підрозділ аграрного навчального закладу, або іншого закладу вищої освіти, науково-дослідної установи, які внесені до Реєстру дорадчих служб, здійснюють дорадчу діяльність, у складі яких працює не менше трьох дорадників, які пройшли реєстрацію відповідно до законодавства і внесені до Реєстру дорадників»;

– викласти абзац 9 статті 1 у такій редакції: «соціально спрямовані дорадчі послуги – послуги, що надаються суб'єктами сільськогосподарської дорадчої діяльності суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів»;

– доповнити статтю 10 абзацом 5 такого змісту: «На фінансування професійної підготовки дорадників та експертів-дорадників додатково спрямовуються кошти, які не були використані на фінансування дорадчої діяльності у минулому році, хоча були передбачені у Державній цільовій програмі, спрямованій на розвиток сільського господарства та сільської місцевості відповідно до абзацу 3 статті 8 цього закону».

7. Наголошено на необхідності оптимізації механізму фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності, шляхом внесення змін і доповнень до Наказу Міністерства аграрної політики України та Міністерства економіки України від 21 листопада 2007 р. № 816/394 «Про

затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих послуг» такого змісту:

- доповнити текст Наказу пунктом 4 такого змісту: «4. В ході розрахунку вартості соціально спрямованих дорадчих послуг застосовувати розмір мінімальної заробітної плати, визначений Законом України «Про Державний бюджет України» на рік, що передує планованому періоду». У зв'язку з цим, пункт 4 вважати пунктом 5;

- у пункті 1 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «одноденного семінару (учасників – 25 осіб)» у розмірі 1 мінімальної заробітної плати;

- у пункті 2 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «демонстраційного показу (учасників – 30 осіб)» у розмірі 1,5 мінімальної заробітної плати;

- у пункті 3 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «індивідуальних дорадчих послуг (за 1 годину консультації, включаючи індивідуальні консультації в режимі «on-line»))» у розмірі 0,05 мінімальної заробітної плати;

- у пункті 4 Додатку до Наказу встановити мінімальну вартість «інформаційних видань: буклетів, інформаційних листків, брошур» (за 1 авторський аркуш) у розмірі 0,05 мінімальної заробітної плати.

8. Доведено потребу внесення змін до Наказу Міністерства аграрної політики України від 26.04.2005 р. № 176 «Про затвердження Положення про кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника».

З метою скорочення корупційних ризиків та оптимізації регулювання відповідальності сільськогосподарських дорадників і експертів-дорадників, доречно внести наступні доповнення до Положення про кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника:

– пункт 1.3 доповнити абзацом такого змісту: «Наглядова рада апеляційної комісії – група кваліфікованих фахівців, склад якої затверджується наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України, яка проводить засідання для розгляду скарг дорадників/експертів дорадників щодо правомірності рішень апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва»;

– додати пункт 2.3 такого змісту: «До складу Наглядової ради апеляційної комісії входять представники Національної академії аграрних наук України, Національного університету біоресурсів і природокористування України, всеукраїнської громадської професійної організації, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності (по 3 представники від кожного суб'єкта).»;

– пункт 2.3 вважати пунктом 2.4;

– додати пункт 2.5 такого змісту: «Персональний склад Наглядової ради апеляційної комісії затверджується наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України за поданням всеукраїнської громадської професійної організації, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності.»;

– пункт 5.1 доповнити абзацами такого змісту:

«Дорадник/експерт дорадник, у разі його незгоди з рішенням апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва, може у двадцяти денний термін з моменту його винесення подати скаргу до Наглядової ради апеляційної комісії.

Наглядова рада апеляційної комісії проводить засідання для розгляду скарги дорадника/експерта дорадника та рішення апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва, протягом двох місяців від дня подачі скарги. Засідання вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше двох третин призначених до її складу членів. Рішення

Наглядової ради приймається більшістю голосів присутніх на засіданні членів Наглядової ради.

За результатом розгляду скарги Наглядова рада приймає рішення про підтвердження або скасування рішення апеляційної комісії. Рішення апеляційної комісії про анулювання кваліфікаційного свідоцтва набуває чинності після спливу строку на його оскарження або винесення відповідного рішення Наглядовою радою».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрне право України: підручник для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / В.М. Гайворонський, В.П. Жушман, В.М. Корнієнко та ін.; за ред. В.М. Гайворонського та В.П. Жушмана. Харків: *Право*, 2003. 240 с.
2. Агрономическое обслуживание // Большая Советская Энциклопедия: в 30-ти т. / редкол.: А.М. Прохоров (гл. ред.) [и др.]. [3-е изд.]. Москва: «Советская Энциклопедия», 1970. Т. 1. С. 205.
3. Амбросов В. Я., Онегіна В. М. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України в СОТ *Економіка АПК*. 2009. № 2. С. 15–24.
4. Андрійчук В. Г., Зубець М. В., Юрчишин В. В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти. Київ: *Аграрна наука*, 2005. 140 с.
5. Ануфрієв М. І. Науково-теоретичне дослідження адміністративно-правових засад зовнішньоекономічної діяльності в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 12. С. 74–76.
6. Арістова І. В., Уркевич В. Ю. Правова природа сільськогосподарської дорадчої діяльності. *Адміністративне право і процес*, 2013. № 2. С. 76–84.
7. Аутсорсинг // Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / А. Г. Чубенко, М. В. Лошицький, Д. М. Павлов, С. С. Бичкова, О. С. Юнін. Київ : *Baime*, 2018. С. 72.
8. Безкровний М. Ф. Еволюція розвитку сільськогосподарської інформаційно-консультаційної діяльності. *Ефективна економіка* № 7, 2017 [Електронний ресурс] URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5697>
9. Бесчастнова Н. В. Организационно-экономические аспекты повышения эффективности консультационных услуг в

сельскохозяйственном производстве (на примере личных подсобных хозяйств Республики Башкортостан): автореф. дис. ... канд. эконом. наук. специальность: 08.00.05. *Академия труда и социальных отношений*. 2009. 23 с.

10. Белова О. І. Історична ретроспектива розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні (1995 – 2015 рр.). *Історія науки і техніки*, 2018. Вип. 11. С. 116-125.

11. Белова, Ольга Іванівна. Науково-організаційні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні (80-ті роки ХІХ - початок ХХІ століть) [Текст] : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.07 / Белова Ольга Іванівна ; *Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. с.-г. б-ка*. Київ, 2019. 259 с.

12. Блюмин А. М., Печеная Л. Т., Феоктистов Н. А. Проектирование систем информационного, консультационного и инновационного обслуживания. Москва: *Дашков и Ко*, 2006. 352 с.

13. Бородін І. Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : Автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / І. Л. Бородін; *Нац. ун-т внутр. справ*. Харків, 2004. 38 с. укр.

14. Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадян: до питання про склад елементів. *Право України*. 2002. № 2. С. 21-25.

15. Бражник М. В. К вопросу изучения системы информационно-консультационного обслуживания сельскохозяйственных товаропроизводителей: зарубежный опыт. Інформаційний вісник щодо актуальних питань з дорадництва: для вищих навчальних закладів/підрозділів післядипломної освіти. Київ: «*Аграрна освіта*», 2011. № 5. С. 41–54.

16. Бураченко В. Розвиток дорадчих служб у Польщі – звіт про результати навчальної поїздки. URL: http://www.koras.com.ua/?m_am9.htm.

17. Бутенко Т. А. Робоча програма навчальної дисципліни «Аграрний консалтинг». *Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва. ХНАУ*. 2020. 26 с.
18. Буцацький А. І. Виявлення і аналіз проблем у розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні на основі анкетування // Науковий вісник НУБіП України. 2011. № 168. URL: <http://elibrary.nubip.edu.ua/13263/>.
19. Бюлетень за матеріалами Звіту про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року. Київ: Рахункова палата України, 2013. С. 18-19. [Електронний ресурс]. URL : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16741939/Selo_2015.pdf.
20. В Мінагрополітики обговорили розробку ефективної моделі дорадництва з урахуванням міжнародного досвіду. URL: <https://apk.cg.gov.ua/index.php?id=354299&tp=0>
21. В Санкт-Петербурге создано Императорское Вольное экономическое общество. Петербург Центр. URL : <https://peterburg.center/content/v-sankt-peterburge-sozdano-imperatorskoe-volnoe-ekonomicheskoe-obshchestvo.html>
22. Васильєв О. В., Німкович А. І. Консалтинг як елемент інфраструктури підтримки бізнесу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 15. 2017. С. 497-502.
23. Вербa В.А., Решетняк Т.І. Організація консалтингової діяльності: навч. посібник. Київ: *КНЕУ*, 2000. 228 с.
24. Видання основні види. Терміни та позначення понять. ДСТУ 3017:2015. Національний стандарт України. Київ, ДП «УкрНДНЦ». 2016. 42 с.
25. Галич О. А., Сосновська О. О. Сільськогосподарське дорадництво: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 368 с.

26. Галуцько В. М. Адміністративно-правове забезпечення слідчої діяльності в Україні: дис.. ...д-ра. юрид. наук. Київ, 2017. 484 с.
27. Гаррингтон Эмерсон. Двенадцать принципов производительности. Москва. *Экономика*, 1992. 224 с.
28. Геец В. Характер переходных процессов к экономике знаний. Проблемы економіки. 2018. № 4. С. 4—14.
29. Глобал Консалтинг. [Електронний ресурс] URL : <https://gc.ua/uk/konsalting-mistectvo-davati-poradi/>
30. Голісніченко І. П. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. К.: *Юридична думка*, 2004. 584 с.
31. Гонтарева І. В. Консалтингові послуги в сфері підприємництва. Харків : Вид. ХНЕУ, 2016. 136 с. (Укр. мов.).
32. Гончарова В. Г. Консалтинг як когнітивна модель бізнес-аналітики для формування інтелектуально-інноваційного простору суб'єктів господарювання. *Економіка та держава*. 2020. № 7. С. 105–109. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.7.105
33. Горфинкель В.Я., Попадюк Т.Г. Инновационное предпринимательство: учебник и практикум для бакалаврата и магистратуры. Москва: *Юрайт*, 2016. 523 с.
34. Господарське право: практикум / під ред. В.С. Щербини. Київ: *Юрінком Інтер*, 2001. 319 с.
35. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // *Офіційний вісник України*. 2003. № 11 (28.03.2003). Ст. 462.
36. Григор'єв С. М. Інформаційні системи в діяльності сільськогосподарських дорадчих служб. 2011. С. 43–50.
37. Гулевець О. В. Зарубіжний досвід організації та правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності: минуле і сучасність. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 2. Том 2. С. 119-124.

38. Гулевець О. В. Особливості правової природи сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 6. С. 65–69.

39. Гулевець О. В. Правове регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні: найгостріші проблеми сьогодення. *Юридична наука*. 2020. №8. С.121-124.

40. Гулевець О. В. Правовий статус суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності. *Юридична наука*. 2019. № 12. Том 2. С. 65-69.

41. Гулевець О. В. Ретроспектива правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в контексті історії агропромислового комплексу України. *Юридична наука*. 2020. № 5. С. 92-99.

42. Гулевець О. В. Роль сільськогосподарської дорадчої служби в агропромисловому комплексі України: особливості правового забезпечення. *Юридична наука*. 2020. № 7. С. 100-103.

43. Дашутіна Л.О. Сутність консалтингу та його місце у сфері послуг. [Електронний ресурс] URL : <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/6730/1/%D0%94%D0%B0%D1%88%D1%83%D1%82%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9B.%20%D0%9E.%20%D0%A1%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83.pdf>

44. Демишкевич Г. М. Формирование и развитие системы сельскохозяйственного консультирования: автореф. ... докт. эконом. наук: 08.00.05. ФГОУ ВПО «Уральская государственная сельскохозяйственная академия», 2008. 47 с.

45. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

46. Дистанційне та змішане навчання в школі. Путівник /Упоряд. Воротникова І. П. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2020. 48 с.

47. Дітер Кюнстлінг. Німецький досвід для розвитку системи сільськогосподарського дорадництва в Україні. [Електронний ресурс] URL : https://www.apd-ukraine.de/images/2020/APD_Berichte_2020/09_Beratungswesen_K%C3%BCnstling/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_%D0%9A%D1%8E%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3_%D0%9D%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4_%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%B0.pdf

48. Дорадництво: становлення і перспективи: бібліографічний показ. / ВДАУ; упоряд. О.А. Шевчук; ред. Н.Г. Дудкевич, В.С. Гадомський; відп. за вип. Н.С. Головка. Вінниця, 2009. 13 с.

49. Доступні кредити 5-7-9%. Державна програма. [Електронний ресурс] URL : <https://5-7-9.gov.ua/>

50. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. Т. 2. С. 653-660.

51. Жулканич Н.М. Перспективи реалізації новітньої державної аграрної політики України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія»*. Ужгород, 2008. Вип. 21. С. 62–71.

52. Жупаник В. М. Шляхи покращення використання кваліфікованих трудових ресурсів у сільському господарстві «Ефективна економіка». [Електронний ресурс] URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=8846>.

53. Земляков Д. Н. Франчайзинг. Интегрированные формы организации бизнеса: Учеб. пособие для вузов. / Земляков Д.Н., Макашев М.О. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. 142 с.

54. Ільків Л. А., Вовна Н. С. Особливості розвитку і функціонування системи дорадчих служб світу / Розвиток державної системи дорадництва та її освітніх програм (збірник статей). *Національний університет біоресурсів та природокористування України* 2011. URL : http://elibrary.nubip.edu.ua/9991/1/Тези_дорадницво.pdf.

55. Історія створення та функціонування дорадчих служб. URL: http://www.sau.sumy.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1115&Itemid=85&lang=uk.

56. Каденюк О. С., Палилюлько О. М. Діяльність громадсько-господарських товариств Галичини в організації сільськогосподарської освіти (1919 – 1939 рр.) [Електронний ресурс] URL : <http://biog.in.ua/visnik-agrarnoyi-istoriyi-v2.html?page=6>

57. Карпенко О.О. Перспективи розвитку консалтингової діяльності в Україні на основі європейського досвіду. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 27. С. 54–58.

58. Катеринчук І.П. Правові засади інформаційного забезпечення діяльності право-охоронних органів України : дис. ... доктора юридичних наук: 12.00.07. Київ, 2015. 507 с.

59. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання (на 1 грудня 2020 року) [Електронний ресурс]. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

60. Клочан В. В. Формування та розвиток системи інформаційно-консультаційного забезпечення аграрної сфери в Україні. *Ефективна економіка* № 3, 2012 [Електронний ресурс] URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1002>

61. Клочан В. В., Клочан В. Ф. Особливості світового досвіду функціонування інформаційно-консультаційного обслуговування аграрного сектору економіки. *Ефективна економіка* [Електронний журнал] № 1, 2012 URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=884>

62. Книш, М.Г. & Буньо, М.Б. (2008). Методологічні підходи консалтингу: проектне, процесне, експертне консультування. URL : http://vlp.com.ua/files/27_16.pdf

63. Коваль, В. Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 11. С. 92-95

64. Ковальчук О. Д., Поплавський П. Г. Функціонування екстеншн-служби державного університеті північної Дакоти (США): досвід для України. 2009. [Електронний ресурс] URL : http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3093/1/znpTDAU_2009_3_223_232.pdf

65. Козаченко С.В. Консалтинг у сучасній ринковій економіці / С.В. Козаченко, В.Е. Новицький, О.С. Довгий. Київ. *Арістей*, 2006. 380 с.

66. Козир С. М. Пріоритети державної політики України щодо аграрного сектору після вступу до СОТ. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 9. [Електронний ресурс] URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php>.

67. Коли бджіл захищають юристи, потрав немає. Досвід із Одещини. 04 Грудня 2019. [Електронний ресурс] URL : <https://uhbdp.org/article/koly-bdzhil-zakhyshchaiut-iurysty-potrav-nemaie-dosvid-iz-odeshchyny>

68. Колокольчикова І. В. Досвід розвитку дорадчих служб країн світу та можливість його застосування в Україні. Інформаційний вісник із актуальних питань щодо дорадництва, №5. Науково – методичний центр аграрної освіти, м. Київ, 2010. [Електронний ресурс] URL : http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/5496/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_2009%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%87%D0%B8_%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B8.PDF

69. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

70. Корабахіна А. Ю. Роль сільськогосподарського дорадництва в розвитку сільських територій Миколаївської області. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. С. 720-723.

71. Корінець Р. Я. Сільськогосподарське дорадництво: запитання та відповіді. *Інститут сільського розвитку*. Київ, 2003. 27 с.

72. Костюков А.Н. Должностное лицо: административно-правовой статус. *Правоведение*. 1987. № 2. С. 20-26.

73. Кравченко І., Кухарук Ю. Становлення сільськогосподарських дорадчих служб в Україні. За ред. Р. Шмідта. Київ. 2002. 71 с.

74. Кравченко Т. А. Становлення інституту дорадництва в Україні: історичний аспект та зарубіжний досвід. *Економіка та держава* № 10/2008. С. 73-76.

75. Кравченко Т.А. Формування механізмів державного регулювання сільськогосподарського дорадництва. *Держава та регіони. Сер. Державне управління*. 2008. №3. С. 108-111.

76. Кропивко М. Ф. Шляхи розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні. *Науковий вісник Нац. універ. біоресурсів і природокористування України*. 2011. Вип. 168 частина 3 Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». С. 4–11.

77. Кулаєць М. М., Безкровний М. Ф. Законодавче врегулювання надання соціально спрямованих дорадчих послуг вищими аграрними навчальними закладами. *Агроінком (науково-практичне видання)*. 2010. № 7–9 С. 74–76.

78. Макхэм К. Управленческий консалтинг; пер. с англ. Москва: *Дело и Сервис*, 1999. 288 с.

79. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Київ: *Атіка*, 2003. 205 с.

80. Мамай О. В. Современные проблемы трансфера технологий в аграрном секторе экономики. *Известия Самарской государственной сельскохозяйственной академии*. 2011. № 2. С. 74–78.

81. Матвеев П. С. Інвестиційний договір як складова інноваційної діяльності на сучасному етапі розвитку України. *Наше право*. 2014. № 10. С. 129–132.

82. Матвеев П. С. Програмне регулювання як складова державного впливу на інноваційний розвиток (структурно-правовий аналіз). *Європейські перспективи*. 2013. № 9. С. 122–128.

83. Мачуський В. В. Аграрний консалтинг і сільськогосподарська дорадча діяльність як послуга: співвідношення понять у рамках цивільного і господарського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Випуск 41. Т. 4. С. 84–89.

84. Методика визначення обсягу авторського і видавничого оригіналів. Книжкова палата України. [Електронний ресурс] URL : http://www.ukrbook.net/zakony/odynyci_obliku.htm

85. Мещерякова О. В. Щодо визначення елементів адміністративно-правового статусу учасників операцій ООН з підтримання миру. *Форум права*. 2011. № 2. С. 609-612.

86. Музика П. М. Розвиток дорадчої служби у соціальному облаштуванні сільських територій. *Економіка АПК*. 2005. № 11. С. 79–82.

87. Мушенко В. В. Дорадча діяльність як вид підтримки суб'єктів аграрного сектору економіки України. *Право і суспільство*. № 1. Частина 2 / 2020. С. 67-72. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-2.12>

88. Мушенко В. Державна підтримка розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності. *Публічне право*. ISSN 2616-6100. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 1. С. 63-72.

89. Населення України. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс] URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

90. Наталія Корж, Людмила Бондарчук. Формування механізму управлінського консультування в сучасному умовах. *Шлях науки: Міжнародний електронний науковий журнал*. 2020. Vol.6. № 9. С. 1012-1018. [Електронний ресурс] URL : <https://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/789/766>
91. Новаківський І.І., Злидник Ю.О. Розвиток дистанційного менеджменту як ключова умова успіху для сучасних підприємств. *Економіка та управління підприємствами*. 2020, Випуск 43. С. 223-228.
92. О мероприятиях по укреплению социалистического переустройства сельского хозяйства в районах сплошной коллективизации и по борьбе с кулачеством. Постановлением ЦИК и СНК СССР от 01.02.1930 г. // *Сборник Законодательства СССР*. 1930. № 9. Ст. 105.
93. О повышении для колхозников обязательного минимума трудодней. Постановление СНК СССР и ЦК ВКП (б) от 13.04.1942 г. // *Правда*. 1942. 22 августа.
94. О создании устойчивого землепользования колхозов было принято постановление ЦИК и СНК СССР от 03.09.1932 г. // *Сборник законодательства СССР*. 1932. № 66. Ст. 388.
95. Орел В.М., Смігунова О.В. Роль дорадчої служби в розвитку сільських територій та ринкової інфраструктури на селі. *Вісник ХНТУСГ : Економічні науки*. Вип. 177. Харків, 2016. С. 22-29.
96. Орешкин В. В. Вольное экономическое общество в России. 1765–1917. Москва, 1963. 195 с.
97. Орищенко М. Антикризисний консалтинг. Попит зростає. *Консалтинг в Україні*. 2014. № 59. С. 4–7.
98. Основи аграрного консалтингу: Навчальний посібник / М. Ф. Кропивко, Т. П. Кальна-Дубінюк, М. Ф. Безкровний та ін. Москва: *Агроконсалт*, 2004. 291 с.

99. Основи сільськогосподарського дорадництва в Україні: Навчальний посібник для дорадчих служб / За редакцією Романа Шмідта. Львів. НВФ «Українські технології», 2003. 680 с.
100. Охріменко О. О., Кухарук А. Д. Міжнародний консалтинг: навч. посіб. / О. О. Охріменко, А. Д. Кухарук. Київ. НТУУ «КПІ», 2016. 184 с.
101. Перепись сельскохозяйственная 1916 года //Статистический словарь / Гл. ред. А. И. Ежов. Москва: *Статистика*, 1965 г. С. 414
102. Петровский С. В. Консультирование как условие эффективного освоения новаций в сельском хозяйстве: автореф. ... канд. эконом. наук: 08.00.05. Москва: «Российская академия кадрового обеспечения АПК», 2006. 27 с.
103. Податковий Кодекс України: Закон України № 2755-VI від 02 грудня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.
104. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: Указ Президента України від 23.04.2011 р., № 500/2011 (із наступними змінами та доповненнями) // *Уряд. кур'єр*. 2011. № 89. 19 трав. С. 12–15.
105. Посадский А. П., Пресняков В. Ю. Консалтинг и внешнеэкономические связи России. *Международный бизнес России*. 1995. № 1. С. 23.
106. Похиленко Н.М. Корінець Р.Я. Фінансування системи сільськогосподарського дорадництва. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Випуск 23. С. 109-115.
107. Примерный устав сельскохозяйственной артели. Постановление СНК СССР и Президиума ЦИК СССР от 01.03.1930 г. // *Сборник законодательства СССР*. 1930. № 24. Ст. 255.
108. Про вдосконалення наукового забезпечення агропромислового виробництва на регіональному рівні. Наказ Міністерством

агропромислового комплексу України від 09.01.1998 р. № 6/5// База даних «Законодавство України»: Верховна Рада України. [Електронний ресурс] URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v06_5244-98#Text

109. Про вищу освіту: Закон України № 1556-VII від 01 липня 2014р. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

110. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України № № 552-IX від 31 березня 2020р. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>

111. Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 106 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 384). [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/384-2021-%D0%BF#Text>

112. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001р. № 2235-III [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#n8>

113. Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України № 489-V від 19 грудня 2006р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2007, N 7-8, ст.66.

114. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14 листопада 2019 року № 294-IX. [Електронний ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20?find=1&text>.

115. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України № 1082-IX від 15 грудня 2020 року. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text>

116. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15.05.2003 р., №755-IV // *Офіц. вісн. України*. 2003. № 25. Ст. 1172.

117. Про затвердження вартості соціально спрямованих дорадчих послуг : Наказ Міністерства аграрної політики України та Міністерства економіки України від 21 листопада 2007р. № 816/394. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1330-07#Text>

118. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції формування державної системи сільськогосподарського дорадництва на період до 2015 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.05.2012 р. № 303-р // База даних «Законодавство України»: Верховна Рада України. [Електронний ресурс] URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/303-2012-p>.

119. Про затвердження Положення про кваліфікаційне свідоцтво сільськогосподарського дорадника та сільськогосподарського експерта-дорадника: Наказ Міністерства аграрної політики України від 26.04.2005 № 176, зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 02 серпня 2005 року N 838/11118. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0838-05#Text>

120. Про затвердження положень про реєстри сільськогосподарських дорадчих служб, а також сільськогосподарських дорадників і експертів-дорадників: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 р., № 897 (із наступними змінами та доповненнями) // *Офіц. вісн. України*. 2006. № 27. Ст. 1939.

121. Про затвердження Порядку надання всеукраїнській громадській професійній організації статусу саморегулювної організації. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.11.2009 р. № 1221 // *Офіційний вісник України*. 2009. № 89. Ст. 3013.

122. Про затвердження складу регіональних кваліфікаційних комісій, переліку регіональних координаторів та складу апеляційної комісії у сфері сільськогосподарської дорадчої діяльності: Наказ Міністерство аграрної політики та продовольства України від 14 липня 2017 року № 368. [Електронний ресурс] URL : <https://ips.ligazakon.net/document/FN034540>

123. Про захист економічної конкуренції. Закон України від 11.01.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 12. Ст. 64.

124. Про захист прав споживачів. Закон України № 1023-XII від 12.05.1991 р. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>

125. Про ліцензування певних видів господарської діяльності. Закон України від 01.10.2000 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 36. Ст. 299.

126. Про організацію мережі базових господарств центрів наукового забезпечення агропромислового виробництва Автономної Республіки Крим та областей. Наказ Міністерства аграрної політики України від 28.09.2000 р. № 194/85 // База законодавства «Ліга: закон». [Електронний ресурс] URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/vWWWGroupParam1/_lawextua_old!OpenDocument&classcode=150.&start=4141&SearchMax=1000&vv=1.

127. Про освіту: Закон України № 2145-VIII від 05 вересня 2017р. Веб-портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

128. Про підприємництво. Закон України від 07.02.1991 р. // *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 14. Ст. 168.

129. Про положення про структурні підрозділи Мінагрополітики України. Наказ Міністерства аграрної політики України від 08.11.2000 р. № 222 // База законодавства «Ліга: закон». [Електронний ресурс] URL:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/vWWWGroupParam1/ lawextua_old!OpenDocument&classcode=150.&start=4141&SearchMax=1000&vv=1.

130. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

131. Про систему наукового забезпечення агропромислового виробництва АР Крим та областей України. Наказ Міністерства аграрної політики України від 13.07.2007 р. № 496/69 // База законодавства «Ліга:закон». [Електронний ресурс] URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN30564.html

132. Про систему наукового забезпечення агропромислового виробництва АР Крим та областей України. Наказ Міністерства аграрної політики України від 14.12.2004 р. № 453/105 // База законодавства «Ліга:закон». [Електронний ресурс] URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/56135_56135

133. Про сільське господарство. Проект Закону від 27.01.2012 р. // <http://www.minagro.gov.ua/page/?12503>.

134. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України № 1807-IV від 17 червня 2004р. [Електронний ресурс] URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>

135. Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків. Закон України від 16.07.1999 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 40. Ст. 363.

136. Про становлення і розвиток мережі сільськогосподарських дорадчих служб в Україні. Наказ Міністерства аграрної політики України від 25.04.2001 р. № 114/36/165 // *База законодавства «Ліга:закон»*.

137. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років. Закон України від 18.01.2001 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 11. Ст. 52.

138. Про схвалення Концепції формування державної системи сільськогосподарського дорадництва. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2011 р. № 1098-р // *Урядовий кур'єр*. 09.11.2011 р. № 208.

139. Реєстр сільськогосподарських дорадників і експертів-дорадників. Міністерство аграрної політики та продовольства України. [Електронний ресурс] URL : <https://minagro.gov.ua/ua/file-storage/reyestr-silskogospodarskih-doradnikov-i-ekspertiv-doradnikov>

140. Реєстр сільськогосподарських дорадчих служб. Міністерство аграрної політики та продовольства України. [Електронний ресурс] URL : <https://minagro.gov.ua/ua/file-storage/reyestr-doradchih-sluzhb-ta-doradnikov>

141. Рейкін В. С. Макара О. В. Консалтинг в Україні: оцінка стану та тенденції розвитку. *Економіка та управління національним господарством*. 2020. Вип 39. С. 97-101.

142. Рішення Сумського районного суду 2-402/ 2009р. Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/6902310#>

143. Рішення Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 10 травня 2017 року, за № 742/555/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66445509>

144. Рішення Срібнянського районного суду Чернігівської області від 04.06.2013 року, у Справі № 746/164/13-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс] URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/31635924>

145. Рішення Ширяївського районного суду Одеської області від 12 квітня 2021 року, у справі №: 518/1140/20 Єдиний державний реєстр

судових рішень. [Електронний ресурс] URL :
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/96296329>

146. Ровний В. В. Господарсько-правове регулювання сільськогосподарського дорадництва в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.04. *ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*. Київ, 2018. 241 с.

147. Ровний В. В. Історична генеза моделі сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні: правовий аспект. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 149–154.

148. Ровний В. В. Проблеми правового регулювання діяльності дорадників та експертів-дорадників сільськогосподарської дорадчої діяльності. *Наше право*. 2015. № 5. С. 124–130.

149. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : [монографія] / *НАН України. Ін-т регіональних досліджень*; наук. ред. В. В. Борщевський. Львів, 2012. 216 с.

150. Роль українського народу у перемозі антигітлерівської коаліції над нацизмом, втрати України у Другій світовій війні. Бердянська міська рада - офіційний сайт. [Електронний ресурс] URL :
https://bmr.gov.ua/index.php?id=800000125&tx_news_pi1%5Bnews%5D=1144&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=0b5400b400bd57b5a0d0717f405dbf2

151. Сахно, Є. Ю. Менеджмент сервісу: теорія та практика: Навчальний посібник / Є. Ю. Сахно, М. С. Дорош, А. В. Ребенок. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 328 с.

152. Серських Н. С. Консалтингові послуги в аграрному сервісі. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Випуск 2 (19) 2019. с. 88-92.

153. Сидоренко О. Дорадництво – ефективний інструмент упровадження державної аграрної політики. Нова пропозиція.

[Електронний ресурс] URL:
<http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid=2834&number=93>.

154. Сільськогосподарське дорадництво у світі. Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України (НАСДСУ). [Електронний ресурс] URL : <https://www.dorada.org.ua/na-dopomogu-doradniku/silskogospodarske-doradnitstvo-u-sviti.html>

155. Сіренко Н. М. Дорадча діяльність як фактор забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектора економіки. Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 109. Вип. 96. Економіка. Миколаїв, Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. С. 106–110.

156. Словник-довідник з дорадництва / за заг. ред. Т. П. Кальної-Дубінюк і Р. Я. Корінця. Львів: НВФ «Українські технології», 2008. 208 с.

157. Смукла І. О. Участь дорадчих служб у забезпеченні інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*. 2018. № 3-4. С. 28-32

158. Созінов О. Агросфера України у ХХІ столітті. *Вісник НАН України*. 2001. № 10. С. 96–104.

159. Стеценко С. П. Проведення індивідуальних психологічних консультацій за допомогою новітніх дистанційних технологій. Актуальні питання психологічного забезпечення С. 148-153. [Електронний ресурс] URL :

http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20650/1/%D0%90%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_p148-153.pdf

160. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. *ННЦ «Інститут аграрної економіки»*, 2012. 112 с.

161. Стратегія розвитку інформаційного забезпечення АПК і сільського населення України до 2015 року / Колегії Міністерства аграрної політики (Протокол № 6 від 29.06.2006 р.). Київ: *ВЦ НАУ*, 2006. 45 с.

162. Таіров А.І. Інформаційне забезпечення функціонування органів державної влади :автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / А.І. Таіров. Київ, 2010. 20 с.

163. Тараненко Л. С. Правові особливості реєстрації і регулювання діяльності суб'єктів сільськогосподарського дорадництва. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. № 1106. Серія «ПРАВО». Випуск № 17, 2014. С. 148-152.

164. Терещук Г. А. Інформаційно-правові засади діяльності органів публічної влади. *Право і суспільство*. № 4/2019. С. 224-230.

165. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. Державна служба статистики України. Архів за 2020 р. [Електронний ресурс] URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

166. Топ 100 латифундистов Украины [Електронний ресурс]. URL : <http://latifundist.com/rating/top100#53>

167. Трофімова О. Огляд українського ринку менеджмент консалтингу [Електронний ресурс] Київ. 2006. 34 с. URL: <http://uamc.com.ua>

168. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. [Електронний ресурс] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2820

169. Управленческое консультирование / под ред. М. Кубра. Москва: СП «Интерэксперт», 1992. Т. 1. 318 с.; Т. 2. 349 с.

170. Фінансове право: навчальний посібник / за ред. Л.К. Воронової і Д.А. Бекерської. Київ: «Вентурі». 272 с.

171. Хейвуд Дж. Б. Аутсорсинг в поисках конкурентных преимуществ. Москва: «Вильямс», 2004. 176 с.

172. Центральний державний історичний архів України м. Львів. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 218. Протокол наради І Подільського районного з'їзду агрономів, який відбувся у м. Тереховля 6-7 грудня 1928 року. 1928. 3 арк.

173. Центральний державний історичний архів України м. Львів. Ф. 302. Оп. 1. Спр. 606. *Доповіді та статті*. Арк. 55.

174. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // *Офіційний вісник України*. 2003. № 11 (28.03.2003). Ст. 461.

175. Шевченко О., Корінець Р. Сільськогосподарське дорадництво в очікуванні перемін. *Голос України*. 5 березня 2003. № 42.

176. Шинкаренко П.В. Вольное экономическое общество – возрожденный феникс. *Инициативы XXI века*. 2009. № 4. С. 23–25.

177. Шмідт Р.М. Проблеми й перспективи розвитку сільськогосподарського дорадництва // *Вісник інституту сільського розвитку*. 2004. № 1. С. 41–44.

178. Щербина В.С. Господарське право: підручник. Київ: *Юрінком Інтер*, 2003. 478 с.

179. Щодо державної підтримки розвитку сільськогосподарського дорадництва в Україні. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 13.05.2014. [Електронний ресурс] URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodo-derzhavnoi-pidtrimki-rozvitku-silskogospodarskogo-doradnictva-v>

180. Юбилейный сборник ЦСК. 1863-1913 гг. СПб., 1913. Отд. III. С. 12 и след. Губернские и уездные итоги разработки опубликованы в кн.: *Статистический временник Российской империи*. СПб., 1884. Вып. 4. С. 3.

181. Юлдашев О. Х. Методологічні засади регуляторної політики у сфері господарської діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право»; *НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж.* Донецьк, 2008. 30 с.

182. Юридична енциклопедія.: В 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: *Укр. енцикл.*, 2001. Т. 3. 789 с.

183. Юшин С. О., Брусенко М. А., Повна С. П. Аутсорсинг і дорадництво в аграрному секторі економіки. *Агроінком*. 2007. № 9–10. С. 32–35.

184. Як реалізується закон про сільськогосподарське дорадництво. [Електронний ресурс] URL: http://www.sau.sumy.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1117&Itemid=85&lang=uk.

185. Яновский А. М. Консалтинг: как его использовать в предпринимательской деятельности. *Машиностроитель*. 1993. № 9. С. 11–13.

186. Agriculture (Miscellaneous Provisions) Act, 1944. / King's Printer of Acts of Parliament. [Електронний ресурс] URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1944/28/pdfs/ukpga_19440028_en.pdf.

187. Anderson, Frank J. (1977). An Illustrated History of the Herbals. *Columbia University Press*. p. 17. ISBN 0-231-04002-4.

188. Bayerisches Gesetz zur nachhaltigen Entwicklung der Agrarwirtschaft und des ländlichen Raumes (Bayerisches Agrarwirtschaftsgesetz – BayAgrarWiG) Vom 8. Dezember 2006. [Електронний ресурс] URL : <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayAgrarWiG/true?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

189. Beratung.Zukunft.Land. [Электронный ресурс] URL : <https://bzl.landwirtschaft-bw.de/Lde/Startseite>
190. Biech, E. (2009). The business of consulting, the basics and beyond. *Pfeiffer*. San-Francisco, CA 302 p.
191. Bostock, John; Riley, H. T. (1855). "Pliny the Elder, The Natural History". *Perseus at Tufts*. Retrieved 28 May 2015.
192. Consulting. Merriam-webster. [Электронный ресурс] URL : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/consulting>
193. Cyrus H. McCormick US X8277 I1 Improvement in machines for reaping small grain. June 21, 1834.
194. European Directory of Management Consultants. 1995. London: *FEACO-AP Information services*, 1995.
195. Evenson R.E. Economic Impacts of Agricultural Research and Extension / Yale University. 2000. January 5. [Электронный ресурс] URL: <http://www.nera.umd.edu/ffund/counterf/EvensonHandbookChapter1.pdf>.
196. Kubr, M. (2002 [1976]). Management Consulting: A Guide to the Profession. Geneva: *International Labour Office*.
197. Morrill Act (1862) // Information excerpted from Milestone Documents in the National Archives. [Washington, D.C.: *National Archives and Records Administration*, 1995]. p. 57.
198. Naswem, A.A., S. Daudu and E.P. Ejembi. Legislated Policy as the Basis for Effective Extension Delivery: Lessons from The United Kingdom// *Journal of Agricultural Extension*. 2008. Vol 12. No 2.
199. Quamar M.K. Modernizing National Agricultural Extension Systems: A Practical Guide for Policy-Makers of Developing Countries / Rome: *Food and Agricultural Organization of the United Nations*, 2005. 69 p. [Электронный ресурс] URL: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/008/a0219e/a0219e00.pdf>.

200. Regulation (EU) No 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) No 1698/2005. [Электронный ресурс] URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R1305>

201. Ryznar J. Doradztwo rolnicze w zarysie // Wyd. AR. Wrocław. 1995. 127 p.

202. Swanson B.E., Bentz R.P., Sofranko A.J. Improving Agricultural Extension: reference manual / Food and Agriculture organization of the United Nations (FAO); World Agricultural Information Centre (WAICENT), 1998. [Электронный ресурс] URL: <http://www.fao.org/docrep/W5830E/w5830e00.htm>

203. THE SMITH-LEVER ACT OF 1914. National archives foundation of the USA. [Электронный ресурс] URL : <https://www.archivesfoundation.org/documents/smith-lever-act-1914/>

204. Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego. 2004-10-22. [Электронный ресурс] URL : <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20042512507>

205. What is consulting? And what's in it for you? Pauwels Consulting. [Электронный ресурс] URL : <https://www.pauwelsconsulting.com/blog/consultancy-tips/what-is-consulting-and-whats-in-it-for-you/#consulting>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Гулевець О. В. Зарубіжний досвід організації та правового забезпечення сільськогосподарської дорадчої діяльності: минуле і сучасність. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 2. Том 2. С. 119–124.

2. Гулевець О. В. Правовий статус суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності. *Юридична наука*. 2019. № 12. Том 2. С. 65–69.

3. Гулевець О. В. Ретроспектива правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в контексті історії агропромислового комплексу України. *Юридична наука*. 2020. № 5. С. 92–99.

4. Гулевець О. В. Особливості правової природи сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 6. С. 64–71.

5. Гулевець О. В. Роль сільськогосподарської дорадчої служби в агропромисловому комплексі України: особливості правового забезпечення. *Юридична наука*. 2020. № 7. С. 100–103.

6. Гулевець О. В. Правове регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні: найгостріші проблеми сьогодення. *Юридична наука*. 2020. № 8. С. 121–124.

Статті у зарубіжних періодичних наукових виданнях:

7. Гулевець О. Проблеми та перспективи вдосконалення сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, крізь призму оптимізації її правового забезпечення. *KELM* (Республіка Польща). 2021. № 6. С. 182–186.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Гулевець О. В. Суб'єкти консультативної діяльності XIX століття, як передвісники сільськогосподарської дорадчої діяльності сьогодення. *Проблемні питання, досягнення та інновації фундаментальних та прикладних досліджень*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 9–10 лютого 2019 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2019. С. 38–40.

9. Гулевець О. В. Роль сільськогосподарської дорадчої служби у агропромисловому комплексі України: правовий аспект. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 8 жовтня 2020 р.) Київ: «МП Леся», 2020. Ч. 1. С. 28–30.

10. Гулевець О. В. Сучасні проблеми правового регулювання сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні та шляхи їх вирішення. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15 березня 2021 р.). Київ: «МП Леся», 2021. Ч. 1. С. 31–32.

Додаток Б

**Результати соціологічного опитування
щодо вивчення обізнаності студентів закладів вищої освіти з
особливостями функціонування та правового регулювання
сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні**
*опитано 120 респондентів – студентів 1-3 курсів за напрямом підготовки
«Правознавство» у таких закладах вищої освіти як Національний
університет біоресурсів та природокористування України, Державний
вищий навчальний заклад «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана» та ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом».*

№	Назва закладу вищої освіти	Кількість опитаних	%
1	Національний університет біоресурсів та природокористування України (надалі – НУБІП)	40	33,3
2	Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (надалі – КНЕУ)	40	33,3
3	ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (надалі – МАУП)	40	33,3
	Разом	120	100

Було задано 5 ключових питань, відповіді на які розподілились наступним чином:

1. Чи відоме Вам поняття «сільськогосподарська дорадча діяльність?»

№	Назва ЗВО	Кількість опитаних	Так		Ні	
			кількість	%	кількість	%
1	НУБІП	40	35	87,5	5	12,5
2	КНЕУ	40	8	20	32	80
3	МАУП	40	6	15	34	85
	Разом	120	49	41	71	59

2. З яких джерел Ви дізналися про сільськогосподарську дорадчу діяльність?

№	Назва ЗВО	Кількість опитаних	У процесі навчання		Від знайомих осіб		З інтернету чи інших ЗМІ	
			к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
1	НУБІП	40 (35)	32	80	2	5	1	2,5
2	КНЕУ	40 (8)	2	5	5	12,5	1	2,5
3	МАУП	40 (6)	2	5	2	5	2	5
	Разом	120 (49)	36	30 (73,5)	9	7,5 (18,3)	4	3,3 (8,2)

3. На вашу думку, кого можна віднести до суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності?

№	Назва ЗВО	Кількість опитаних	Дорадників, експертів-дорадників, дорадчі служби		Тільки дорадчі служби		Тільки дорадників та експертів-дорадників	
			к-сть	%	к-сть	%	кількість	%
1	НУБІП	40	30	75	2	5	8	20
2	КНЕУ	40	26	65	4	10	10	25
3	МАУП	40	25	62,5	6	15	9	22,5
	Разом	120	81	67,5	12	10	27	22,5

4. Чи відомо Вам про умови державного фінансування дорадчої діяльності?

№	Назва ЗВО	Кількість опитаних	Так		Відомо, що воно є		Ні	
			к-сть	%	к-сть	%	кількість	%
1	НУБІП	40	30	75	2	5	8	20
2	КНЕУ	40	26	65	5	12,5	9	22,5
3	МАУП	40	25	62,5	3	7,5	12	30
	Разом	120	81	67,5	10	8,3	29	24,2

5. Чи розглядали Ви можливість у майбутньому стати дорадником/експертом-дорадником?

№	Назва ЗВО	Кількість опитаних	Так		Ні	
			к-сть	%	к-сть	%
1	НУБІП	40	18	45	22	55
2	КНЕУ	40	3	7,5	37	92,5
3	МАУП	40	0	0	40	100
	Разом	120	21	17,5	99	82,5

Додаток В

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Приватного
акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія
управління персоналом»

М. Ф. Гончаренко
2020 року

АКТ

«18» грудня 2020 р.

м. Київ

Про впровадження в освітній процес Міжрегіональної Академії управління персоналом основних результатів дисертації Гулевець Ольги Віталіївни «Адміністративно-правове забезпечення суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право.

Уклала комісія у складі:

- Голови: - завідувача кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого, доктора юридичних наук, доцента, Муравйова Кирила Володимировича;
- Членів комісії - завідувача кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого, доктора юридичних наук, професора Заросила Володимира Олексійовича;
- заступника завідувача кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого, кандидата юридичних наук, доцента Бортника Валентина Анатолійовича.

Про те, що деякі результати наукового дослідження Гулевець О. В. «Адміністративно-правове забезпечення суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні» впроваджені у освітній процес Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Зокрема, наукові напрацювання Гулевець О. В. використовуються під час підготовки підручників та навчальних посібників із дисциплін «Адміністративне право України», «Проблеми адміністративного права України», та інших дисциплін адміністративно-правового характеру.

Голова комісії:

К. В. Муравйов

Члени комісії:

В. О. Заросило

В. А. Бортник

016214

Приватне акціонерне товариство
«Вищий навчальний заклад
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ»

The Private Joint-Stock Company
«Higher Education Institution
«Interregional
Academy
of Personnel Management»

Україна, 03039, Київ-39, вул. Фрометівська, 2,
Тел. +38 (044) 490-95-00, maup.com.ua
e-mail: iapm@iapm.edu.ua

2, Frometivs'ka Str., 03039 Kyiv, Ukraine,
Tel. +38 (044) 490-95-00, maup.com.ua
e-mail: iapm@iapm.edu.ua

“ 08 ” лютого 2021 № 493/1

Довідка

про використання результатів дисертаційного дослідження
Гулевець Ольги Віталіївни на тему: «Адміністративно-правове
забезпечення суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в
Україні» у науково-дослідній роботі ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна
Академія управління персоналом»

Результати дисертаційного дослідження Гулевець О. В. на тему
«Адміністративно-правове забезпечення суб'єктів сільськогосподарської
дорадчої діяльності в Україні» використовуються в процесі проведення
наукових досліджень у галузі адміністративного права для поглиблення
теоретичних наукових розробок у межах виконання загального плану науково-
дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія
управління персоналом» на 2019–2024 рр.: «Дослідження теоретико-
методологічних основ розвитку української державності в контексті світових
модернізаційних процесів формування національних громадянських суспільств:
політичний, юридичний, економічний, соціальний, психологічний та
управлінський аспекти» (номер державної реєстрації: 0119U100492) а також для
впровадження цих результатів у законодавство.

Проректор
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна
Академія управління персоналом»

Є. О. Романенко

**ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ ПОМІЧНЯНСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
НОВОУКРАЇНСЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. Перемоги 91 м. Помічна Новоукраїнський район Кіровоградська область 27030,
тел. (05253) 27-2-60; тел. 23-70, e-mail: sekretar@pomichnamr.gov.ua., код згідно з ЄДРПОУ 41755279

21.04.2021 р. № 131 / 01-24/2

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи Гулевець Ольги Віталіївни «Адміністративно-правове забезпечення суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право, у практичну діяльність Помічнянської міської територіальної громади.

Виконавчим комітетом Помічнянської міської ради було розглянуто матеріали дисертаційного дослідження Гулевець Ольги Віталіївни, присвячені правовому забезпеченню суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні.

Дисертаційна робота виконана на актуальну тему, містить ряд новел, що можуть становити інтерес в контексті впровадження їх у подальшій практичній діяльності, зокрема в рамках сприяння розвитку фермерських господарств та інших форм господарювання. Зокрема, практичний інтерес становлять ідеї щодо: інтенсифікації дистанційних інструментів дорадчої діяльності, таких як консультивання з використанням платформ Zoom, Viber, Google Meet, Skype (що набуває особливого значення останніми роками); зміни порядку розрахунку вартості такої соціально спрямованої дорадчої послуги як «інформаційні видання: буклети, інформаційні листки, брошури», перейшовши від розрахунку поштучно до розрахунку за обсягом (в авторських аркушах); розширення кола суб'єктів господарювання, на базі яких може бути створено сільськогосподарську дорадчу службу, шляхом внесення до їх числа інших закладів вищої освіти (окрім аграрних, як це є наразі), з огляду на необхідність покриття потреби сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення у консультаційних послугах, що мають відношення до різних галузей знань.

Напрацювання, ідеї та пропозиції, що містяться в дисертаційній роботі Гулевець Ольги Віталіївни на тему: «Адміністративно-правове забезпечення суб'єктів сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні», можуть бути використані в практичній діяльності Помічнянської міської ради, зокрема при ухваленні рішень, спрямованих на оптимізацію умов діяльності суб'єктів господарювання на території громади.

Міський голова

Микола АНТОШИН